

ISSN 2707-9147

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Виходить 4 рази на рік
Засновано у 1998 році

ВИПУСК 107

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 1543 від 09.05.2024 року.
Ідентифікатор медіа: R30-04418.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Класичний приватний університет
(вул. Університетська, буд. 70-6, м. Запоріжжя, 69002,
kpuinform@gmail.com, тел. +38 (061) 228-07-78).

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька,
французька, болгарська, румунська.

З 2010 р. усі електронні версії видання передаються на зберігання
до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України
і представлені на порталі в інформаційному ресурсі «Наукова періодика України».

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного
забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Редакційна колегія: **Гордієнко Наталія Миколаївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Запоріжжя); **Клименко Олена Юріївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Київ); **Михайлич Олександр Володимирович**, кандидат соціологічних наук (Київ); **Позднякова-Кирбят'єва Елліна Геннадіївна**, доктор соціологічних наук, професор (Запоріжжя); **Сердюк Олексій Олександрович**, кандидат соціологічних наук, доцент (Харків); **Сорокіна Людмила Миколаївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Кам'янське); **Стадник Альона Георгіївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Київ); **Туленков Микола Васильович**, доктор соціологічних наук, професор (Київ); **Хомерікі Олена Андріївна**, доктор соціологічних наук, професор (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Dlugosz Piotr**, доктор соціологічних наук, професор (Краков, Польща); **Greblikaite Jolita**, доктор соціологічних наук, доцент (Каунас, Литва); **Pileliene Lina**, кандидат соціологічних наук, професор (Каунас, Литва); **Tamulienė Vilma**, кандидат соціологічних наук, доцент (Вільнюс, Литва).

Головний редактор: **Зоська Яна Володимирівна**, доктор соціологічних наук, професор.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 10 від 18.06.2025 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі соціальних наук (С5 – Соціологія).

- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, англійська.
- Редакція матеріали не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на «Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики» обов'язкове.
- Кожна стаття, направлена до збірника, повинна мати такі структурні елементи: індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки); тематичний розділ журналу; прізвище, ім'я та по-батькові автора (-ів) (не більше 3-х авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада та місце роботи навчання) та назва статті; текст статті; список літератури; анотації та ключові слова двома мовами (мовою статті та англійською мовою). Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та оформлюється з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Обсяг анотації – 1800 знаків без пробілів (250–300 слів), кількість ключових слів – мінімум 5 слів. Обсяг статті – не менше 8 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список літератури.
- Реквізити для оплати публікації будуть надіслані авторові на електронну пошту після схвалення рукопису редколегією.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

П. В. Карайченко

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОКУС-ГРУПОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ В НАУКОВИХ ДОРОБКАХ ВЧЕНИХ УКРАЇНИ,
ЄВРОПИ ТА США.....8

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

Л. П. Зеленкевич

ІЄРАРХІЯ ВЛАДИ В ОБ'ЄДНАНІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ
ГРОМАДІ В УЯВЛЕННЯХ ЧЛЕНІВ ГРОМАДИ.....16

С. Л. Катаєв, Я. В. Зоська

КОНЦЕПТ «СТІЙКІСТЬ» ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО
ТЕОРЕТИЗУВАННЯ.....24

Yu. V. Romanenko

ON SOME ASPECTS OF VISUAL (NON-VERBAL-
COMMUNICATIVE) SEMIOTICS OF SLEEP SPACE.....34

Л. С. Черноус, В. В. Каритка

ЦИФРОВА СЕКСУАЛІЗАЦІЯ ПІДЛІТКІВ
В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
ТА ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАЦІЙ.....44

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

К. Б. Баннікова, В. А. Плющ, О. О. Колєватов

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В АНАЛІЗІ
СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ
МІГРАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В УКРАЇНІ.....55

<i>А. Ю. Ігрушко, М. В. Арабаджин, Я. С. Стрілько</i> СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗА НАПРЯМКОМ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ (НА ПРИКЛАДІ ГО «АЛЕКСАНДРА І С»).....	71
<i>Л. М. Хижняк</i> РОЗШИРЕННЯ ФУНКЦІОНАЛУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	80
<i>Ф. С. Хрустальов</i> ПРОБЛЕМИ, З ЯКИМИ СТИКАЮТЬСЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ (НА ПРИКЛАДІ ГРОМАД ЗАПОРІЗЬКОЇ ТА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ).....	88
<i>Н. Б. Шуст, О. О. Постой</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ РЕКРУТИНГУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	98

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF SOCIOLOGY

Karaichentsev P. V.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF FOCUS GROUP RESEARCH IN THE SCIENTIFIC WORKS OF RESEARCHERS FROM THE UKRAINE, EUROPE, AND THE USA.....	8
---	---

CURRENT PROBLEMS OF SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGY

Zelenkeych L. P.

HIERARCHY OF POWER IN A UNITED TERRITORIAL COMMUNITY IN THE PERCEPTIONS OF COMMUNITY MEMBERS.....	16
---	----

Kataev S. L., Zoska Ya. V.

THE CONCEPT OF «RESILIENCE» AS AN OBJECT OF SOCIOLOGICAL THEORETIZATION.....	24
---	----

Yu. V. Romanenko

ON SOME ASPECTS OF VISUAL (NON-VERBAL- COMMUNICATIVE) SEMIOTICS OF SLEEP SPACE.....	34
--	----

Chernous L. S., Karytka V. V.

DIGITAL SEXUALIZATION OF ADOLESCENTS IN THE CONTEXT OF WAR: CHALLENGES FOR SOCIAL WORK AND DEVIANCE PREVENTION.....	44
---	----

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Bannikova K. B., Pliushch V. A., Kolievatov O. O.

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE ANALYSIS OF SOCIAL PROCESSES FOR FORECASTING MIGRATION TRENDS IN UKRAINE.....	55
---	----

<i>Ihrushko A. Yu., Arabadzhin M. V., Strilko Ya. S.</i>	
SOCIAL TECHNOLOGIES IN THE ACTIVITIES OF A NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION IN THE FIELD OF SOCIAL WORK (BASED ON THE CASE OF NGO «ALEXANDRA AND S»)	71

<i>Khyzhniak L. M.</i>	
EXPANDING THE FUNCTIONALITY OF THE MASS MEDIA IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR	80

<i>Khrustaliyov F. S.</i>	
PROBLEMS FACED BY INTERNALLY DISPLACED PERSONS (BASED ON THE EXAMPLE OF COMMUNITIES IN ZAPORIZHIA AND SUMY REGIONS)	88

<i>Shust N. B., Postoi O. O.</i>	
FEATURES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF INFORMATION TECHNOLOGIES OF RECRUITING IN THE CONDITIONS OF THE INFORMATION SOCIETY	98

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.2: 316.35

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.107.1>

П. В. КАРАЙЧЕНЦЕВ

аспірант кафедри соціології і соціальної роботи
Ужгородський національний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОКУС-ГРУПОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В НАУКОВИХ ДОРОБКАХ ВЧЕНИХ УКРАЇНИ, ЄВРОПИ ТА США

Стаття присвячена аналізу методу фокус-груп як інструменту якісних соціологічних досліджень, його історії, розвитку, методологічним особливостям, перевагам, обмеженням та сучасній трансформації. Розглядається еволюція методу від його зародження у середині ХХ століття як інструменту вивчення суспільної думки до повноцінного якісного методу збору емпіричних даних. Основна увага приділяється двом напрямкам: організаційно-методичним аспектам (етапи проведення, відбір респондентів, вимоги до модератора, класифікація учасників) та порівнянню фокус-груп з іншими методами, такими як індивідуальні інтерв'ю та включене спостереження, з акцентом на їхні переваги й недоліки.

Досліджується застосування фокус-груп у різних сферах, зокрема в соціальних науках, охороні здоров'я, освіті, політиці та маркетингу. Особливо підкреслюється їхня роль як самостійного методу або доповнення до інших дослідницьких підходів. У статті аналізуються європейські адаптації методу, де враховуються культурні та соціальні контексти, а також етичні аспекти, особливо при роботі з вразливими групами населення. З 1990-х років методологія фокус-груп зазнала вдосконалень, зокрема через розробку типологій модераторських технік, правил відбору учасників для забезпечення репрезентативності.

Критика методу охоплює проблеми «комерціалізації», поверхневих висновків, ілюзії консенсусу в групових дискусіях та впливу владної динаміки між учасниками й модератором. Оскоро розглядається розвиток методу в Україні в контексті пострадянського простору, де фокус-групи набули поширення з 1990-х років переважно в маркетингових дослідженнях.

Значна увага приділяється онлайн фокус-групам, які набули популярності завдяки географічній гнучкості, зниженню логістичних витрат, асинхронному формату та анонімності, що сприяє вільному висловлюванню думок. Водночас підкреслюються їхні обмеження: відсутність невербальної комунікації, менша репрезентативність вибірки, складнощі модерації та залежність від цифрових навичок учасників.

Ключові слова: *якісне дослідження, фокус-група, фокусоване інтерв'ю, методологічний підхід, модерація, «нарративне інтерв'ю з вільними асоціаціями».*

Постановка проблеми. У сучасній соціології метод фокус-груп набув широкого застосування як інструмент якісного збору емпіричних даних. Водночас, попри зростання популярності, залишаються недостатньо узгодженими підходи до його методологічного обґрунтування, процедури організації, критерії достовірності отриманих результатів та етичні стандарти проведення. Це створює ризики формального використання методу без належної інтерпретації контексту, а також спрощення його до прикладного маркетингового інструмента. Особливої актуальності проблема набуває в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій, які трансформують формат фокус-груп (перехід в онлайн), ставлять нові вимоги до модерації, відбору учасників і збереження якості дослідницьких даних. Отже, наукове осмислення методологічних можливостей і обмежень фокус-груп є необхідною передумовою для підвищення якості соціологічних досліджень та ухвалення обґрунтованих рішень у сферах політики, освіти, охорони здоров'я та ринку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стаття присвячена аналізу становлення, розвитку та сучасного стану методу фокус-груп у соціологічній науці. Витоки методу спостерігаємо в американській соціологічній науці. Вони пов'язані з Р.Мертоном [7], який у 1950-х роках уперше застосував його для вивчення реакції на пропаганду. Надалі метод розвивали провідні американські дослідники, зокрема Д. Морган [9] і Р. Крюгер [6], які визначили методологічні засади використання фокус-груп у соціальних дослідженнях. Основну увагу вивченню методу приділено в двох напрямках: удосконалення техніки організації групових інтерв'ю та порівняльний аналіз їх із іншими методами збору даних. Значний внесок зроблено європейськими вченими, зокрема британцями Дж. Гаскеллом та М. Бауером [3], які адаптували метод до європейського контексту. З 1990-х років методологія зазнала модернізації – сформовано типології модераторських технік. Водночас зросла критика методу за його «комерціалізацію» та спрощене використання. Критики, В. Голвей, Т. Джефферсон [4], Дж. Кіцінгер [5] акцентували увагу на проблемах консенсусу та владної динаміки. В пострадянському просторі фокус-групи почали застосовуватись після 1991 року, зокрема в Україні їхнє наукове осмислення започаткувала В. Курлікіна [1]. Новітній етап розвитку методу пов'язаний із появою онлайн фокус-груп, переваги та обмеження яких обґрунтував Р. Резабек [10].

Мета статті. Метою даної статті є розгляд методу фокус-груп як об'єкта наукового вивчення крізь призму наукових концепцій та підходів. Завданнями даної статті є відстеження розвитку методу

фокус-групових досліджень від започаткування до сьогодення та визначення ключових дослідників методу фокус-груп та окреслити їх методологічні підходи.

Виклад основного матеріалу. Метод фокус-груп має вже понад 80-річну історію. Першим, хто його теоретично сформулював та впровадив на практиці, вважається Роберт К. Мертон – американський соціолог, який у 1950-х роках використовував цей метод для вивчення реакції на пропаганду в роки Другої світової війни [7].

Протягом другої половини XX століття фокус-групи перетворилися на повноцінний якісний метод збору соціологічної інформації. Найвпливовішими дослідниками, які зробили внесок у формалізацію методології, були американські вчені Д. Морган [9] та Р. Крюгер [6].

Вивчення цього методу відбувається переважно у двох напрямках: з одного боку, розробляються організаційно-методичні проблеми, пов'язані з проведенням фокус-груп (етапи проведення, процедури запрошення респондентів, вимоги до модератора та учасників дискусій, класифікація респондентів залежно від їхньої ролі в обговоренні тощо), а з іншого – здійснюється порівняльний аналіз фокус-групових інтерв'ю та низки інших методів збору інформації й обґрунтування того, що фокусовані групові інтерв'ю є якісним методом збору емпіричних даних.

Д. Морган описав різноманітні способи застосування фокус-груп у соціальних науках, вказуючи на їхній потенціал як самостійного засобу збору даних та як доповнення до інших методів дослідження, як якісних, так і кількісних. Автор порівнює фокус-групу з більш поширеними методами – індивідуальним інтерв'юванням та включеним спостереженням – підкреслюючи переваги та недоліки кожного з них. Він пропонує ґрунтовний розгляд практичних питань планування та проведення фокус-групи та способи розробки досліджень на основі цієї методики. [9].

Р. Крюгер, натомість, підкреслював прикладну цінність методу для аналізу поведінкових моделей у сфері охорони здоров'я, освіти, політики [6, с. 9]. Загалом Р. Крюгер у своєму науковому доробку акцентує увагу саме на практичних порадах щодо створення та проведення фокус-груп, а також висвітленні всього процесу – від розробки проекту до звітності про результати. Його праця містить нові розділи про аналіз результатів фокус-груп та про міждисциплінарні підходи. Дослідник наповнив своє дослідження додатковими матеріалами про використання фокус-груп, окреслив стратегії опитування, ролі модераторів, відбір учасників та фокус-групи з групами, що містять расову чи культурну різноманітність. Р. Крюгер постійно вдосконалював свій науковий доробок і зараз він налічує 5 перевидань.

У Європі метод фокус-груп адаптувався до культурних та соціальних контекстів. Британські науковці Дж. Гаскелл та М. Бауер досліджували застосування фокус-груп у вивченні громадської думки

щодо біотехнологій, підкреслюючи важливість контексту та інтерпретації результатів [3]. Крім того, європейські дослідники звертали увагу на етичні аспекти проведення фокус-груп, особливо в роботі з вразливими групами населення.

Із 1990-х років методологія фокус-груп почала активно вдосконалюватися. Було розроблено типології модераторських технік, кодифіковано правила відбору респондентів для забезпечення репрезентативності вибірки [9, с. 33].

Зі зростанням популярності фокус-груп у ринкових дослідженнях з'явилася критика на адресу їх «комерціалізації», а академічна спільнота почала вимагати повернення до «етнографічного» фокусу – глибини, а не ширини даних. Наприклад, американський маркетолог та публіцист Р.Мораїс зазначає, що фокус-групи часто використовуються як швидкий та дешевий спосіб отримання інформації, що може призводити до поверхневих висновків та неправильного використання результатів дослідження. Він підкреслює, що фокус-групи не повинні бути основою для прийняття рішень, оскільки вони можуть не відображати реальні поведінкові патерни споживачів [8].

Британська науковця Р. Барбур розглядає найважливіші проблеми використання методу фокус-груп. Нею піднімаються практичні питання вибірки, документування та модерації у фокус-групах, а також наводяться більш загальні роздуми про етику та про адекватне використання або неправильне використання фокус-груп як методу. Також обговорюються спеціальні проблеми розуміння даних, отриманих в результаті проведення фокус-груп та оцінки їхньої якості та їх аналізу. Вчена не лише дає інструкцію з проведення фокус-груп, але й показує чому і коли потрібно використовувати цей метод [2].

Серед критиків методології особливо відомими стали британські науковці В. Голвей та Т. Джефферсон, які вказували на ризик ілюзії консенсусу в групових дискусіях і необхідність постмодерної інтерпретації отриманих даних [4, с. 47]. Тому пара дослідників запропонували свою новаторську книгу для студентів і дослідників, які прагнуть проводити якісні дослідження по-іншому. Вчені критично розглядають багато припущень, тверджень і методів якісних досліджень, а також пропонують концепцію «наративного інтерв'ю з вільними асоціаціями». Автори наукової праці адаптували метод фокус-груп до царини психосоціальних досліджень. Книга дотримується цього підходу через фази емпіричної дослідницької практики з наведенням конкретних кейсів [4].

Британська вчена Дж. Кіцінгер, у свою чергу, підкреслювала значення владної динаміки між учасниками і модератором як фактору, що суттєво спотворює автентичність висловлювань. На її думку, модератор повинен втручатися мінімально, але не бути пасивним [5, с. 106]. В цілому науковиця досліджує методологію фокус-груп, наголошуючи на важливості взаємодії між учасниками дослідження як ключовому

елементі збору даних. Вона критикує попередні дослідження, які не повністю використовували або визнавали цю взаємодію, і наводить приклади з власного проекту з дослідження ЗМІ про СНІД для ілюстрації своїх тверджень. Її праця показує як групова динаміка, що включає як узгоджені, так і суперечливі взаємодії, може розкрити глибші уявлення про те, як люди формують свої думки та розуміння. Зокрема, вона зазначає, що фокус-групи дозволяють зрозуміти групові норми, ставлення, мову, а також те, як інформація фільтрується або посилюється в соціальному контексті.

У Радянському Союзі соціологічна наука була під контролем держави, а західні методики часто вважалися ідеологічно неприйнятними. Дослідження зосереджувалися на кількісних методах, таких як опитування, які підтримували державне планування. Якісні методи, включаючи фокус-групи, не мали поширення через брак доступу до міжнародних академічних ресурсів.

Після 1991 року фокус-групи в регіоні переважно базуються на західних стандартах, таких як відбір учасників за соціальними характеристиками та використання модераторів. Деякі адаптації враховують культурні особливості, наприклад, чутливість до політичних тем. Однак унікальних методологічних інновацій не зафіксовано.

В Україні метод фокус-груп поширився з 1990-х років, коли розпочалися масові маркетингові дослідження. Проте його наукове осмислення тривалий час залишалося вторинним. В. Курлікіна стала однією з перших в Україні, хто системно дослідив фокус-групи як самостійний метод. Вчена розробила рекомендації з відбору респондентів для участі у фокус-групах, контролю за якістю фокус-групової інформації. В. Курлікіна розробила та класифікувала техніки ведення фокус-групових дискусій, обґрунтувала можливості використання цього методу при підготовці інструментарію масових опитувань [1, с. 7].

На сучасному етапі залишається популярною практика проведення онлайн фокус-груп. Американський дослідник Р. Резабек у 1997 році є одним із перших дослідників, хто систематично застосував онлайн фокус-групу в соціогуманітарному дослідженні. Його робота стала основою для розвитку методології онлайн-дискусій у якісних дослідженнях у подальші роки.

Онлайнфокус-групи мають низку значних переваг, що робить їх привабливим інструментом у якісних дослідженнях. Насамперед, вони дають змогу залучати учасників із різних географічних регіонів, що особливо важливо при роботі з експертами або рідкісними цільовими аудиторіями [10, с. 6]. Вони суттєво знижують витрати на логістику – не потрібні поїздки, оренда приміщень чи організація харчування. Асинхронний формат (через email чи форуми) дозволяє учасникам відповідати у зручний для них час, що підвищує рівень залучення, особливо серед зайнятих респондентів. Анонімність

у віртуальному середовищі знижує тиск, дозволяє висловлюватися більш вільно та зменшує ефект домінування окремих осіб. Крім того, вся дискусія зберігається у текстовій формі, що спрощує подальший аналіз і зменшує витрати часу на транскрипцію.

Втім, онлайн-формат має й істотні обмеження. Найпомітніше з них – відсутність невербальної комунікації: міміка, жести, інтонації залишаються поза увагою, що ускладнює інтерпретацію емоцій і контексту. Уповільнена динаміка обговорення, особливо в асинхронному режимі, може зменшити ефект взаємної стимуляції, характерний для класичних фокус-груп. Вибірка учасників також стає менш репрезентативною, адже участь можлива лише для тих, хто має доступ до Інтернету та базові цифрові навички. Модерація таких груп є складнішою, бо втручання не завжди може бути оперативним, а підтримка залученості – більш трудомісткою. Деякі учасники можуть припинити участь через тривалість проєкту або особисті обставини, що ставить під загрозу цілісність дискусії. До того ж, не всі комфортно почуваються у цифровому середовищі, особливо люди старшого віку або з низьким рівнем довіри до онлайн-інструментів [10, с. 11].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, метод фокус-груп першими досліджували американські та британські науковці. Цей метод започаткований американським вченим Р. Мертоном у 1950-х, став важливим якісним методом соціологічних досліджень. Його методологію розвинули американські дослідники Д. Морган і Р. Крюгер, акцентуючи на інтерактивному середовищі та прикладній цінності. У Європі, зокрема завдяки британському науковцеві Дж. Гаскеллу, метод адаптували до культурних контекстів, наголошуючи на етичних аспектах. З 1990-х методологія вдосконалювалася: з'явилися типології модераторських технік. Проте критика, зокрема від британських академіків В. Голвей та Дж. Кіцінгер, вказує на ризики ілюзії консенсусу та вплив владної динаміки. У пострадянському просторі фокус-групи набули поширення після 1991 року, адаптуючи західні стандарти. Зокрема в Україні В. Курлікіна систематизувала метод у 1997 році. Онлайн фокус-групи, досліджені американським вченим Р. Резабеком, стали популярними завдяки економії ресурсів і географічній гнучкості, але мають обмеження, як-от відсутність невербальної комунікації та складність модерації.

Загалом методологічні підходи згаданих нами вчених існують самі по собі і потребують глибшого вивчення та подальшої наукової систематизації як методологічні школи, зокрема материкової Європи. Окрім цього, глибшого вивчення потребує українська школа фокус-групових досліджень. Це дозволить користувачам методу фокус-груп витрачати менше часу у пошуку підходу до дослідження, яке вирішить поставлене перед ними наукове чи комерційне завдання.

Список використаної літератури

1. Курлкіна В. В. Фокусовані групові інтерв'ю у соціологічному дослідженні: можливості, обмеження та методика проведення : автореф. ... к. соц. н. за 22.00.02 / Ін-т соціології НАН України. Київ, 1997. 26 с.
2. Barbour, R. Doing focus groups. Sage, 2011. URL: <https://doi.org/10.4135/9781849208956> (дата звернення 02.05.2025).
3. Gaskell G., Bauer M. Qualitative Researching with Text, Image and Sound: A Practical Handbook. London: Sage, 2000. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=Ab9Z1Js2LDoC&oi=fnd&pg=PP2&dq=Gaskell+%26+Bauer,+2000&ots=9iKYGSBP9X&sig=2T9LoDJmP7Sn27CDwU10Pr5Imio&redir_esc=y#v=onepage&q=ethical&f=false (дата звернення 28.04.2025).
4. Hollway W., Jefferson T. Doing Qualitative Research Differently: Free Association, Narrative and the Interview Method. Sage, 2013. URL: <https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/doing-qualitative-research-differently/book239246#preview> (дата звернення 28.04.2025).
5. Kitzinger J. The methodology of Focus Groups: the importance of interaction between research participants. *Sociology of Health & Illness*. 1994. Vol. 16. No. 1. Pp.103–121.
6. Krueger R. Focus groups: a practical guide for applied research. Sage, 1994. URL: <https://archive.org/details/focusgroupspract0002krue/page/n3/mode/2up> (дата звернення 01.05.2025).
7. Merton R., Fiske, M., & Kendall, P. The Focused Interview: A Manual of Problems and Procedures. The Free Press, 1956. URL: <https://archive.org/details/focusedinterview0000mert/page/n3/mode/2up> (дата звернення 28.04.2025).
8. Morais R. Qualitatively Speaking: The end of focus groups. QUIRK'S Media, 2001. URL: https://www.quirks.com/articles/qualitatively-speaking-the-end-of-focus-groups?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 01.05.2025).
9. Morgan D. Focus Groups as Qualitative Research. Sage, 1988. URL: <https://archive.org/details/focusgroupsasqua0000morg/page/n5/mode/2up> (дата звернення 28.04.2025).
10. Rezabek R. Online Focus Groups: Electronic Discussions for Research. FORUM: Qualitative social research sozialforschung, 2000. URL: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0001185>. (дата звернення 02.05.2025).

Karaichentsev P. V. Theoretical and methodological basis of focus group research in the scientific works of researchers from the Ukraine, Europe, and the USA

This article is dedicated to the analysis of the focus group method as a tool of qualitative sociological research, exploring its historical origins, development, methodological characteristics, advantages, limitations, and contemporary transformations. The study traces the evolution of the method from its emergence in the mid-20th century as a technique for gauging public opinion to its current status as a full-fledged qualitative method for collecting empirical data.

Particular attention is paid to two key areas: organizational and methodological aspects (including stages of implementation, respondent selection, moderator requirements, and participant typologies) and a comparative analysis of focus groups with other qualitative methods, such as in-depth interviews and participant

observation, highlighting their respective strengths and weaknesses.

The application of focus groups is examined across various fields, including the social sciences, healthcare, education, politics, and marketing. The article underscores their value as both a stand alone method and a complement to other research approaches. It analyzes European adaptations of the method, taking into account cultural and social contexts, as well as ethical considerations, especially when working with vulnerable populations. Since the 1990s, focus group methodology has undergone significant refinement, including the development of typologies of moderating techniques, participant selection criteria to enhance representativeness.

Criticisms of the method include concerns about its commercialization, the generation of superficial conclusions, the illusion of consensus in group discussions, and the influence of power dynamics between participants and the moderator. The article also addresses the development of the method in Ukraine, particularly in the post-Soviet context, where it gained popularity in the 1990s, primarily in marketing research.

A separate section is devoted to online focus groups, which have become increasingly prevalent due to its advantages, but it also have a limitations.

Key words: *qualitative research, focus-group, focused interview, methodological approach, moderation, «free association narrative interview».*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 316.334.55

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.107.2>

Л. П. ЗЕЛЕНКЕВИЧ

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

ІЄРАРХІЯ ВЛАДИ В ОБ'ЄДНАНІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ В УЯВЛЕННЯХ ЧЛЕНІВ ГРОМАДИ

В статті на матеріалі соціологічного дослідження аналізуються суб'єктивні уявлення деяких соціальних груп селян щодо ієрархії влади в об'єднаній територіальній громаді (ОТГ).

Емпіричні дані переконливо показують, що уявлення членів громади про ієрархію влади в ОТГ відрізняються від юридичних норм. Можна сказати, що люди мають низьку юридичну культуру, нерозвинену правосвідомість, тому включають в структуру влади тих суб'єктів, які ні за яким законом не можуть бути суб'єктами влади, наприклад, аграрні бізнесмени і тіньові структури. Але, якщо ці суб'єкти в уяві людей більше впливають на рішення, ніж законні представники влади, то, мабуть, реальна структура влади інша, ніж та, що вказана в законах. Або, принаймні, є певні відмінності.

Багато залежить від особистостей владної субеліти ОТГ, хто як себе поставить у певній громаді. Може бути слабкий голова. Тоді на нього впливають сторонні суб'єкти, а на сильного голову мало хто може вплинути, він сам може в реальності направляти рішення законодавчих органів ради та виконкому.

Багато залежить від активності людей, від рівня суб'єктності членів громади, в якій мірі вони здатні заявити про свої права та потреби, так, щоб це було враховано владою.

Цілком можливо, що та частина громади, яка відмовляє голові в його владних повноваженнях, помиляється. Просто вони не знають реального стану справ, до них не доходить владний вплив голови. Цей вплив може обриватися на нижчому рівні ієрархії, на рівні апарату виконкому, виконкому. Громадяни просто не знають реальної структури влади в силу свого малого включення в процес прийняття і вироблення рішень. В такому випадку голові слід подумати над тим, як показати що він насправді головний, зрозуміло, не репресіями, а рішеннями соціальних проблем.

Можливо, уявлення людей про значимість тіньових структур є помилковими, не відповідають дійсності. Але ці уявлення є і їх треба розвіювати, розвінчувати, домагатися знання реальності.

Ключові слова: громада, децентралізація, об'єднанні територіальні громади, ієрархія влади в громаді, нелегітимні суб'єкти влади, громадська думка, селяни, соціологічне дослідження.

Постановка проблеми. Суб'єктивні судження не наукові, але мають значення, так як дають інформацію не стільки про реальність, скільки про саму людину, її світогляд, погляди, думки. В якійсь мірі ці думки все ж відображають дійсність, але потрібно додатково вивчення вже науковими методами ті інтуїції, якими володіє звичайна людина в своєму розумінні влади в суспільстві. Що реальніше: юридичні судження, закон або уявлення людей щодо структури влади в громаді?

Для соціального управління, внутрішньої політики важливіше знати, як уявляється влада в свідомості громадян. Це практичне знання, необхідне для управління, а не для теорії.

Уявлення людей про структуру влади, владну ієрархію – це уявлення щодо того, хто кому підпорядковується, від кого що залежить, хто впливає на рішення в громаді. В Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1] закріплені повноваження органів місцевого самоврядування в громаді, визначено компетенція сільських рад, їх виконавчих органів та посадових осіб, зокрема сільського голови, сільської ради та виконкому. Але у селян своє уявлення про структуру влади в громаді, яке викликано різними причинами: низьким рівнем правосвідомості, хибними уявленнями про реалізацію влади в громаді, а також практикою відносин с представниками влади в громаді.

Завданням статті є виявлення суб'єктивних уявлень деяких соціальних груп селян про ієрархію влади в об'єднаній територіальній громаді (ОТГ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика статті відноситься до аграрної соціології або соціології села. Цією проблемою в Україні займається відносно невелика група дослідників, зокрема: І. Прокопа, О. Максим'юк, Л.Шепотько, А. Шатохін [2] та ін. Окремі наукові статті з соціології села на підставі досліджень опублікували С. Катаєв, Л. Зеленкевич, Ф. Хрустальов, А. Ашурбеков [3] та ін.

Виклад основного матеріалу. Експерти з юридичних питань, які стосуються структури влади в громаді, вважають, що « постійна (щоденна) влада реально зосереджена в руках голови. Голову можна вважати досить вагомим претендентом на титул головного в громаді... За певних обставин у громаді може домінувати й виконком» [4]. Реальне життя показує, що положень закону щодо структури влади в громаді «не завжди виявляється достатньо, щоб визначити головного в громаді» [4]. Навряд чи більшість рядових селян знайомі з положенням законів щодо структури влади в громаді, але це не означає що вони не мають ніяких уявлень щодо цієї структури.

Для виявлення уявлень селян щодо структури влади в громаді були використані дані емпіричного дослідження соціальних проблем сільських громад. Опитано 778 членів об'єднаних територіальних громад. Вибірка випадкова, репрезентативна для дорослого населення об'єднаних територіальних громад області, контрольована за статтю.

Серед низки запитань анкети соціологічного дослідження респондентам було запропоновано обрати з переліку з 9 владних інституцій ОТГ 4 найбільш впливові. Перелік містив наступні суб'єкти влади: 1. Голова ОТГ. 2. Власники великих господарських організацій на території громади, представники аграрного бізнесу. 3. Старости. 4. Депутати ОТГ. 5. Виконком ОТГ. 6. Жителі громади. 7. Невідомі особи, тіньові структури (мафія). 8. Районна влада. 9. Міська влада. Під міською владою мається на увазі не мер міста та інші міські структури влади, а Голова облдержадміністрації, обласна Рада та інші обласні владні інституції, влада яких поширюється і на сільську місцевість. Сукупність цих інституцій розташована в обласному центрі, в місті, тому вважається селянами як «міська влада».

Наявність в переліку нелегітимних суб'єктів влади: аграрних бізнесменів та тіньових структур обумовлена попередніми результатами проблемно-пошукового етапу дослідження, де виявилось можлива наявність цих суб'єктів.

Відповідне запитання було сформульовано наступним чином: «Кому належить влада у громаді? Хто понад усе впливає на ухвалення рішень в ОТГ?».

В середньому по вибірці, до п'ятірки найбільш впливових суб'єктів влади в громаді ОТГ увійшли наступні інституції (відповідно до ієрархії): голова ОТГ (60%), депутати ОТГ (42%), міська влада (25%), районна влада (18,2%). П'яте місце з майже рівними відсотками визнання їх значення займають нелегітимні суб'єкти: аграрні бізнесмени (В анкеті «Власники великих господарських організацій на території громади, представники аграрного бізнесу») (17,7%) та тіньові структури (В анкеті: «Невідомі особи, тіньові структури (мафія)» (17,5%). Далі йдуть виконком ОТГ, жителі громади, старости.

Юридично, формально влада в громаді належить «народу», громаді, сукупності членів громади. Далі, формально вищим органом влади в громаді є сесія, де депутати громади приймають всі найважливіші рішення, які є обов'язковими для виконавчих органів громади. Далі по владній ієрархії розташовується голова ОТГ, виконком з його апаратом.

За експертним судженням керівника апарату одного з ОТГ, який виступив у якості експерта в дослідженні, реально перше місце все-таки належить виконавчій владі, тобто, перш за все, голові, так як «якщо він розумний і авторитетний, то, куди він поверне, туди і підуть депутати на сесії». Далі розташовуються у владній вертикалі депутати ОТГ, виконком, «народ». Рядові активні члени громади, реально

можуть вплинути на рішення сесії з питань, наприклад, бюджету. В п'ятірку владної вертикалі входить апарат виконкому.

На думку керівника апарату виконкому ОТГ районна та обласна влада ніяк не може впливати на рішення в громаді. Із зовнішніх сил впливає тільки державна влада, яка приймає закони. Але все-таки для громад, звичайно, обласна влада має велике значення, так як голова облдержадміністрації є прямим представником президента в регіоні.

Можна таким чином позначити ресурси влади у різних владних інституцій ОТГ.

- Соціальні ресурси більше у голови, виконкому ОТГ з його апаратом та у старост.

- Адміністративні ресурси у районній та обласній (державній) владі.

- Економічний ресурс крім голови також і у великих аграрних підприємств.

- Соціальний капітал (довіра, взаємодопомога) у жителів громади.

А у тінювих структур («мафії») найменування джерел, ресурсів влади складно позначити однозначно: це інтегральна влада невідомих сил, що впливає на все, використовує всі ресурси влади (аналогічно владі в конспірологічних теоріях змови).

Менше, ніж в середньому по вибірці, визнають легітимність голови найстарші (св. 60 років) і наймолодші (до 29 років) члени громади. Найбільше визнають легітимність влади в громаді люди зрілого віку (45–59 років). В силу свого віку, це часто люди самі відповідальні за життєдіяльність громади, з високою соціальною суб'єктністю. Дивно те, що саме люди цього віку частіше за всіх допускають залежність влади в громаді від тінювих структур. А ось залежність від аграрних бізнесменів люди цієї вікової когорти відзначають менше всіх. Тоді як більш молоді і більш старші члени громади частіше допускають залежність голови від аграрних бізнесменів. На наш погляд, найстарші вже відійшли від активної діяльності в громаді, а наймолодші ще не включились повністю в цю діяльність. Цікаво, що найактивніші і компетентні члени громади віддають перевагу частіше тінювим структурам, ніж аграрним бізнесменам в їх впливі на владу в громаді. Мабуть ця група селян вважає, що у аграрних бізнесменів іноді тінюві джерела та засоби влади.

В цілому люди зрілого віку в такий спосіб представляють структуру владних суб'єктів. На перше місце в ієрархії влади поставлений голова, потім депутати, тінюві структури, міська (обласна) влада, на п'ятому місці – старости. Якщо вважати громадянами не просто всіх людей, а найбільш активних, відповідальних, то можна вважати, що саме так в уявленні активу громади виглядає конфігурація влади в ОТГ.

В уяві самих заможних селян (які помітили пункт в анкеті: «Вистачає грошей на їжу, одяг і на відносно великі покупки») така структура влади в ОТГ (за ієрархією): голова, депутати, районна влада, міська (обласна) влада, виконком. Можна звернути увагу, що заможні селяни не включають нелегітимні суб'єкти влади в найвпливовішу групу.

Для людей з середнім для села статком (найбільш поширена група в громаді, члени якої відмітили пункт в анкеті «Вистачає грошей на нормальне харчування і на невеликі покупки») наступна ієрархія: голова, депутати, міська (обласна) влада, тіньові структури, аграрні бізнесмени. На найнижчому рівні ієрархії – члени громади, тобто за юридичним нормами – найбільш впливові особи. Тут емпіричне підтвердження того, що влада членів громади – це симулякр, пусте поняття для самих членів громади. Вони не відчують своєї влади, не вважають, що впливають на рішення влади громади.

Особи з неповною середньою освітою (а це здебільшого жінки похилого віку, адже школярів не опитували, а похилих чоловіків в три рази менше, ніж похилих жінок) на перше місце в ієрархії поставили міську (обласну) владу, а не голову. Та значно вище за всіх оцінили значущість членів громади. Зразу за депутатами. Цікаво, що уявлення найменш освічених селян ближче за всіх відповідає юридичним нормам, звичайно це не через високу правосвідомість, а через наївність простої людини.

Для найбільш освічених членів громади, людей з вищою освітою, серед яких найбільший відсоток робітників з розумовою працею, ієрархія влади в громаді виглядає наступним чином: голова, депутати, тіньові структури, аграрні бізнесмени, міська (обласна) влада. Парадокс, що освічені селяни по-іншому, ніж закон, уявляють структуру влади в ОТГ.

Для найбільш поширеної на селі освітньої категорії (люди з середньою освітою) ієрархія влади наступна: голова, депутати, міська (обласна) влада, виконком, районна влада. Слід відмітити, що на 6-місце поставлені жителі громади, тож близько до еліти, що схоже на думку найменш освічених осіб.

Цікаво, що думки щодо значущості впливу жителів громади дуже відрізняються серед найбільш освічених та менш освічених членів громади: освічені дуже низко оцінили впливовість жителів громади. А менш освічені значно вище оцінюють вплив на владу в ОТГ жителів громади. Виходить, що офіційну юридичну норму частіше визнають менш освічені люди, а більш освічені люди цю юридичну норму зневажають.

Найвищі показники визнання влади голови ОТГ у фермерів (78,6%) найнижчі – у працівників ручної праці та механізаторів, тобто у простих, рядових робітників, що складають більшість працездатних селян (відповідно 54%–56%). У пенсіонерів ще нижче (40,8%).

Невизнання голови може бути викликано автономністю суб'єктів висловлювання, тобто пересічних селян, членів громади, які відносно незалежні від нього. Це стосується і пенсіонерів, джерело доходів, яких не залежить від голови.

Частина селян повністю зайняті на індивідуальній ділянці землі, тому самодостатні і не розраховують на допомогу, сприяння з боку

влади для забезпечення своєї життєдіяльності. Швидше вони дуже зацікавлені в тому, щоб їм не заважали, ніж їм допомагали. Ця частина селян дистанціюється від будь-якої влади, в тому числі і голови ОТГ, який часто знаходиться за десятки кілометрів, в іншому селі.

Визнання голови владою в певній мірі означає залежність від нього. Так, фермер, який виробляє продукцію на ринок, не може бути автономним, на відміну від селянина, що має відносно невелику ділянку, яку він сам зі своєю сім'єю обробляє, ведучи практично натуральне господарство.

Ієрархія влади в уяві фермерів наступна: голова, депутати, однаково районна та міська влада, тіньові структури та аграрні бізнесмени

Ієрархія влади в уяві працівників ручної праці: голова, депутати, тіньові структури, виконком, міська влада.

В уяві механізаторів: голова, жителі громади, аграрні бізнесмени, депутати, однаково районна та міська влада,

В уяві працівників розумової праці: голова, депутати, міська та районна влада, тіньові структури, аграрні бізнесмени.

У різних за характером праці селян схоже уявлення про структуру влади в ОТГ, що свідчить про універсальність цих поглядів.

Але у пенсіонерів ця структура зовсім інша: депутати, голова, міська влада та районна влада, бізнесмени, виконком. Тіньові структури знизу ієрархії, навіть нижче старост. Сама нижча позиція у жителів громади.

Можна звернути увагу, що міська (обласна) та районна влади відмічаються респондентами майже однаково. Вочевидь селяни не дуже розрізняють ці дві гілки влади, розуміючи їх як узагальнююча зовнішня адміністративна влада зверху.

В гендерному аспекті наступні уявлення щодо структури влади в ОТГ.

Жінки більше, ніж чоловіки, схильні визнавати легітимність голови (відповідно 66% і 54%). Але не цілком довіряють йому в рівній мірі чоловіки і жінки: 29% і 28%.

Така непослідовність, напевно, наслідок особливостей характеру жінок: вони визнають владу людини, але не цілком довіряють їй.

Ієрархія влади в уяві жінок і чоловіків різна. У чоловіків у відповідності з ієрархією: голова, депутати, міська (обласна), районна влада, виконком,

У жінок: голова, депутати, міська (обласна) влада, тіньові структури, районна влада, виконком. Для жінок нелегітимні тіньові структури на три ранги більш значущі, ніж для чоловіків (відповідно 3 і 6 місце ієрархії). Для жінок влада менш прозора і зрозуміла. Вони часто не знають, від кого виходить те чи інше рішення, вважаючи, що законна влада часто залежить від якихось невідомих сил.

Існують клієнталістські джерела влади, коли навколо людини, що мають адміністративну владу, яка дозволяє їй розподіляти ресурси, формується група, коло людей («клієнти»), близьких до цієї впливової

людини з різних причин: родич, сусід, хороший знайомий, від кого голова, у чомусь залежить чи може контролювати будь-який ресурс. Це клієнталізм та непотизм, що характерне для слабких демократій і традиційних суспільств. Підтримка голови з боку заможної верстви громади може свідчити про непотизм і клієнталізм, як рису влади в громаді. Члени клієнталістські групи в обмін на підтримку впливової особи можуть розраховувати на доступ до дефіцитних ресурсів, на переваги в конкурентному суперництві, отримати позаринкові переваги.

Висновки. Таким чином, емпіричні дані переконливо показують, що уявлення членів громади про ієрархію влади в ОТГ відрізняються від юридичних норм. Можна сказати, що люди мають низьку юридичну культуру, нерозвинену правосвідомість, тому включають в структуру влади тих суб'єктів, які ні за яким законом не можуть бути суб'єктами влади, наприклад, аграрні бізнесмени і тіньові структури. Але, якщо ці суб'єкти в уяві людей більше впливають на рішення, ніж законні представники влади, то, мабуть, реальна структура влади інша, ніж та, що вказана в законах. Або, принаймні, є певні відмінності.

Багато залежить від особистостей владної субеліти ОТГ, хто як себе поставить у певній громаді. Може бути слабкий голова. Тоді на нього впливають сторонні суб'єкти, а на сильного голову мало хто може вплинути, він сам може в реальності направляти рішення законодавчих органів ради та виконкому.

Багато залежить від активності людей, від рівня суб'єктності членів громади, в якій мірі вони здатні заявити про свої права та потреби, так, щоб це було враховано владою.

Цілком можливо, що та частина громади, яка відмовляє голові в його владних повноваженнях, помиляється. Просто вони не знають реального стану справ, до них не доходить владний вплив голови. Цей вплив може обриватися на нижчому рівні ієрархії, на рівні апарату виконкому, виконкому. Громадяни просто не знають реальної структури влади в силу свого малого включення в процес прийняття і вироблення рішень. В такому випадку голові слід подумати над тим, як показати що він насправді головний, зрозуміло, не репресіями, а рішеннями соціальних проблем.

Можливо, уявлення людей про значимість тіньових структур є помилковими, не відповідають дійсності. Але ці уявлення є і їх треба розвіювати, розвінчувати, домагатися знання реальності.

Список використаної літератури

1. Закон України Про місцеве самоврядування в Україні від 21.05.1997. [Електронний документ]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Шатохін А. М. Ціннісні пріоритети сільського соціуму. Соціальний розвиток сільських регіонів: колективна монографія. Вип. 3 / За ред. А. М. Шатохіна, М. В. Костюк. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. С. 10–16. 236.

3. Хрустальов Ф. С., Ашурбеков А. Соціологічний супровід процесів децентралізації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : збірник наукових праць. 2018. Випуск 78. С. 131–138.

4. Врублевський О. Хто в громаді головний: порівняння повноважень органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. [Електронний документ]. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/8751>

Zelenkevych L. P. Hierarchy of power in a united territorial community in the perceptions of community members

The article analyzes the subjective perceptions of some social groups of villagers regarding the hierarchy of power in a united territorial community (UTC) based on the material of a sociological study.

Empirical data convincingly show that the perceptions of community members about the hierarchy of power in an UTC differ from legal norms. It can be said that people have a low legal culture, an undeveloped sense of law, therefore they include in the structure of power those subjects who cannot be subjects of power under any law, for example, agrarian businessmen and shadow structures. But if these subjects in the imagination of people influence decisions more than legal representatives of power, then, apparently, the real structure of power is different from that specified in the laws. Or, at least, there are certain differences.

A lot depends on the personalities of the ruling sub-elite of the ATC, who will position themselves in a certain community. There may be a weak head. Then he is influenced by outsiders, and few people can influence a strong head, he himself can in reality direct the decisions of the legislative bodies of the council and the executive committee.

A lot depends on the activity of people, on the level of subjectivity of community members, to what extent they are able to declare their rights and needs, so that this is taken into account by the authorities.

It is quite possible that that part of the community that denies the head his authority is mistaken. They simply do not know the real state of affairs, the powerful influence of the head does not reach them. This influence may be interrupted at a lower level of the hierarchy, at the level of the executive committee apparatus, the executive committee. Citizens simply do not know the real structure of power due to their little involvement in the process of making and developing decisions. In this case, the head should think about how to show that he is really the leader, of course, not through repression, but by solving social problems.

Perhaps people's ideas about the significance of shadow structures are erroneous, do not correspond to reality. But these ideas exist and they must be dispelled, debunked, and knowledge of reality must be sought.

Key words: *community, decentralization, united territorial communities, hierarchy of power in the community, illegal subjects of power, public opinion, peasants, sociological research.*

УДК 316.4:159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.107.3>

С. Л. КАТАЄВ

доктор соціологічних наук, професор
Класичний приватний університет

Я. В. ЗОСЬКА

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри філософії та соціології
Маріупольський державний університет

КОНЦЕПТ «СТІЙКІСТЬ» ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ

У статті здійснено спробу концептуалізації поняття «стійкість» у соціологічному вимірі. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналітичного осмислення адаптивного потенціалу особистості, спільноти та суспільства в умовах багаторівневих криз, зокрема війни. Представлено типологію стійкості, окреслено особливості її прояву на індивідуальному, груповому та інституційному рівнях. Розкрито зв'язок між стійкістю та соціальними ресурсами, окреслено можливості її емпіричного вимірювання в соціології.

Зазначено, що у сучасній українській соціології поняття стійкості активно досліджується в контексті війни, соціальних трансформацій та адаптаційних механізмів українського суспільства. Цей термін розглядається не лише як індивідуальна психологічна риса, а й як колективна здатність суспільства протистояти викликам і зберігати функціональність у кризових умовах.

Поняття «стійкість» у соціологічному контексті використовується для аналізу реакції суспільства на кризу. Воно об'єднує в собі психологічні, соціальні, інституційні й культурні аспекти. Стийкість виникає і підтримується в соціальній взаємодії. Вона формується через підтримку, згуртованість, належність до спільноти, спільні цінності та норми.

Стийкість може розглядатися як: внутрішній ресурс особистості; процес адаптації; як форма згуртованості і взаємопідтримки; механізм розвитку – основа посттравматичного зростання.

Стийкість – це не просто риса особистості чи громади, а складна, рівнева (індивід – група – нація), контекстуальна (мир – війна – катастрофа), дискурсивна (як її подають у ЗМІ та культурі) структура. У кожному випадку вона має свою динаміку, чинники підтримки й ризики виснаження.

Український досвід демонструє унікальний приклад стійкості як на рівні індивідів, так і спільнот та державних інституцій. Надалі поняття стійкості варто розвивати як соціологічну категорію, інтегруючи емпіричні дослідження, порівняльний аналіз і критичний теоретичний підхід. Це дозволить глибше зрозуміти, як суспільства долають кризи і формують ресурси розвитку в умовах невизначеності.

Ключові слова: *стійкість, резильєнтність, життєстійкість, соціальні ресурси, адаптація, війна, соціологія.*

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство функціонує в умовах тривалого соціального потрясіння – повномасштабної війни, яка породжує низку криз: гуманітарну, економічну, демографічну, культурну. На цьому тлі посилюється інтерес до поняття «стійкість» (англ. *resilience*), яке дедалі частіше використовується у науковому, політичному та медійному дискурсах. Попри свою популярність, поняття залишається теоретично фрагментарним: у соціології воно часто запозичується з інших дисциплін – екології, психології, менеджменту – без належної адаптації до соціального контексту.

Завдання статті полягає у теоретико-методологічному осмисленні поняття стійкості в соціологічному дискурсі, визначенні його аналітичних меж, структури, типів і критеріїв вимірювання..

Обговорення проблеми стійкості в соціологічній літературі. У сучасній україномовній соціології поняття стійкості активно досліджується в контексті війни, соціальних трансформацій та адаптаційних механізмів українського суспільства. Цей термін розглядається не лише як індивідуальна психологічна риса, а й як колективна здатність суспільства протистояти викликам і зберігати функціональність у кризових умовах.

Одним із значущих прикладів обговорення проблеми стійкості в вітчизняній соціологічній літературі є розділ «Чинники збереження життєстійкості населення під час війни», авторі. якого є О.Злобіна. Цей матеріал міститься в монографії інституту соціології НАН України «Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024» [1]. Зазначено, що українське суспільство демонструє високу багаторівневу життєстійкість, яка дозволяє ефективно адаптуватися до умов війни. Вона базується на особистісних рисах, соціальній підтримці, патріотизмі та спільному переживанні загроз, що водночас формують механізм національного спротиву.

О.Злобіна звертає увагу на різні підходи до трактування стійкості або резильєнтності. А саме, для психологічного підходу це поняття трактується як адаптаційний процес у несприятливих умовах. Для екологічного підходу це поняття характеризує здатність до самовідновлення й самоорганізації. Стийкість також розуміється, як набір особистісних рис (наприклад, оптимізм, надія, внутрішній контроль). В історії дослідження стійкості можна виокремити чотири хвилі: описову, процесуальну, інтервенційну та багаторівневу. Дослідження доводять, що стійкість залежить не лише від рис особистості, а й від зовнішніх ресурсів – надійних, надлишкових і мобільних. О. Злобіна зазначає, що війна в Україні створює тривалий та постійний стрес, на відміну від більшості досліджень, орієнтованих на короткочасні катастрофи. Це потребує переосмислення самого підходу до вивчення стійкості. В цих

умовах реакція населення може коливатися між реалістичною оцінкою загроз і тривожними, перебільшеними уявленнями. Зазначано, що є три рівні прояву стійкості: індивідуальна стійкість, що залежить від рис особистості, таких як ініціативність, контроль, готовність приймати виклики; стійкість громади, яка виражається у колективній здатності до адаптації та передбачення ризиків; а також національна стійкість, що проявляється в спроможності систем зберігати функціонування в умовах загроз, зокрема через розвиток інституцій. Найбільшу увагу О. Злобіна приділяє саме цьому рівню стійкості стосовно України. Спираючись на емпіричні данні моніторингу Інституту соціології 2024 року авторка зазначила, що найменш стійкі групи – це жінки, сільське населення, особи з нижчим рівнем освіти. Люди з високим рівнем стійкості частіше виявляють оптимізм, рішучість, ініціативу та почуття контролю. Сильна соціальна підтримка (навіть уявна) та патріотизм значно підвищують рівень психологічної стійкості.

Досить інформативною щодо проблеми стійкості є стаття Н. І. Соболевої та А. С. Соболева «Соціальна резильєнтність українців: шляхи подолання травматичного досвіду в умовах воєнного та повоєнного часу» [3]. Автори розглядають *соціальну резильєнтність* як здатність особистості, групи чи суспільства адаптуватися до кризових умов, ефективно використовувати внутрішні ресурси та відновлювати повноцінне функціонування після пережитих травматичних подій. Цей процес трактується як динамічний і безперервний, із постійним оновленням ресурсів у відповідь на нові ризики. Ключовим є посттравматичне зростання – якісна особистісна трансформація внаслідок пережитого, що веде не лише до адаптації, а й до розвитку. Соціальна резильєнтність українського суспільства в умовах війни є не лише оборонним механізмом, а й рушієм для посттравматичного зростання. Вона вимагає розвитку індивідуальних, емоційних і колективних ресурсів, зокрема солідарності, адаптивності, проактивної життєвої позиції. Успішне формування цієї стійкості забезпечує не лише виживання, а й перспективу стійкого розвитку в повоєнний період. В статті звертається увага на відмінності між резильєнтністю і посттравматичним зростанням, хоч ці поняття тісно пов'язані, вони мають різну природу. А саме, резильєнтність характеризує здатність швидко повертатися до норми, а посттравматичне зростання позначає глибокі особистісні зміни після кризи. Успішне подолання травматичних ситуацій активізує ресурси особистості, сприяє зміні системи цінностей, бачення майбутнього, стосунків з іншими.

Автори виділяють чотири типи резильєнтності: фізична – відновлення після хвороб і фізичних навантажень; психологічна – здатність зберігати гнучкість у нестабільних умовах; емоційна – регуляція емоцій у кризових обставинах; соціальна – здатність спільнот згуртовуватися і взаємодіяти в умовах потрясінь. Особливу увагу в статті приділено саме соціальній резильєнтності як ключовому фактору

підтримки громадян у воєнний і повоєнний час. Автори виокремлюють сім ключових детермінант соціальної резильєнтності, які формують модель стійкої особистості та громади, здатних вистояти у складних обставинах. Це оптимізм і віра в майбутнє, зокрема в перемогу; адаптаційний потенціал і прийняття ситуації; орієнтація на вирішення, фокус на діях; готовність до змін, подолання пасивності; прийняття відповідальності, ініціативність; планування майбутнього, раціональний підхід; соціальна підтримка, солідарність, самоідентифікація.

На думку авторів, в умовах війни в Україні резильєнтність набуває нових вимірів, зокрема: колективна адаптація до тривалого екзистенційного стресу, солідарність та самоорганізація громадян у відповідь на загрозу, формування соціальних зв'язків і підтримки, що підсилюють індивідуальну витривалість. Резильєнтність у такому розумінні є не лише захисним механізмом, а й умовою подальшого культурного, соціального й економічного розвитку.

Досить результативними є матеріали конференції присвяченої проблемам стійкості, що відбулась в 2024 році в Полтаві [3]. В статтях поняття стійкості використано як метафора внутрішньої сили людини, здатної адаптуватися, зберігати цілісність і знаходити ресурси для відновлення у кризових умовах. І «резильєнтність», і «життєстійкість» функціонують як міждисциплінарні категорії, що поєднують психологічні, соціальні та філософські підходи. Особлива увага приділяється ролі стійкості у подоланні травм війни: війна знижує психічну стійкість, але її розвиток є ключем до адаптації. Стратегії розвитку стійкості включають соціальну підтримку, емоційне управління, пошук сенсу, освоєння нових навичок.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на аналіз способів використання поняття стійкості (резильєнтності) в літературі можна зазначити наступні її типи.

Адаптивна стійкість, яка характеризує здатність соціальних суб'єктів (індивідів, груп, спільнот) пристосовуватися до змін, криз або загроз без втрати основної функціональності. Цей тип стійкості включає навички саморегуляції, гнучкість у поведінці, використання доступних ресурсів. При цьому не обов'язково передбачаються структурні зміни, але необхідна певна мобілізація у відповідь на зовнішні впливи. **Трансформаційна стійкість**, яка характеризує здатність соціальних систем не лише відновлюватися після криз, а й змінювати свою структуру, функції або механізми взаємодії для більшої ефективності в нових умовах. Цей тип стійкості передбачає глибоку зміну соціальних практик, норм або інституцій. Він супроводжується кризовими подіями, які відкривають можливості для соціальних інновацій. **Системна стійкість**, яка характеризує спроможність складної соціальної системи зберігати цілісність, функціонування та здатність до самовідновлення у відповідь на зовнішні або внутрішні загрози. Цей тип стійкості застосовується до макрорівня (соціальні інститути,

організації, держави). Він включає механізми управління, зворотного зв'язку, балансу і стабільності і пов'язаний з внутрішньою взаємозалежністю елементів системи. **Психологічна стійкість, яка характеризує** здатність індивідів зберігати психічне здоров'я, самовладання та соціальну активність у стресових або травматичних обставинах. Цей тип стійкості часто вивчається на перетині соціології та психології. Він передбачає підтримку соціального оточення, самооцінку, мотивацію, навички подолання труднощів. **Структурна стійкість, яка характеризує** здатність соціальних структур (економічних, політичних, культурних) зберігати функціональність і впорядкованість попри зміни або дестабілізацію середовища. Цей тип стійкості залежить від стійкості інститутів, норм, механізмів контролю. Він має значення у дослідженнях соціальної стабільності, нерівності, мобільності. Стійкість в даному разі трактується як соціальний капітал і соціальний ресурс.

Соціальний контекст стійкості часто відображається в психологічних дослідженнях. Наприклад, в статті О. Плис «Критерії та ресурси відновлення психічного здоров'я в умовах війни» [4] поняття психічного здоров'я тісно пов'язане з поняттям стійкості, хоча останнє прямо не виділене як окремий теоретичний концепт, а радше вплетене в опис ресурсів та механізмів відновлення. Стійкість виступає як передумова психічного здоров'я, адже воно в умовах війни передбачає здатність справлятися зі стресами, здатність до продуктивної діяльності, збереження емоційної регуляції та стосунків. Ці ознаки є класичними компонентами психологічної резильєнтності – тобто стійкості особистості до дії стресових факторів. Таким чином, стійкість виступає функціональною умовою психічного благополуччя. Зі статті випливає значення сім'ї як джерела життєстійкості, ресурсом, який допомагає підвищувати опірність до стресів, долати страх. Стійкість подається як результат впливу соціального середовища (сім'ї) на психіку особистості. Загалом, в тексті відображається ідея, що психічне здоров'я – це не фіксований стан, а процес відновлення через самопідтримку, самопомогу, цілепокладання – усі ці елементи формують стійкість до життєвих викликів. У даному тексті стійкість (резильєнтність, життєстійкість, стресостійкість) виступає не лише як характеристика психічного здоров'я, а як його невід'ємний механізм, критерій і мета відновлення. Психічне здоров'я в умовах війни залежить від здатності особистості до адаптації, регенерації, самотрансформації – тобто від її стійкості.

У соціології стійкість розглядається в різних аспектах. По-перше, як *психосоціальне явище*. Це означає, що стійкість не є виключно внутрішньою характеристикою людини (наприклад, як темперамент), а виникає і проявляється на перетині психіки індивіда та соціального контексту, тобто: формується в **соціальній взаємодії** – через підтримку, приналежність до спільноти, взаємодію з іншими; ґрунтується на цінностях, нормах, культурних смислах, які поділяються

суспільством; активізується у відповідь на зовнішні стресори – наприклад, війна, вимушена міграція, втрата. Людина, яка переживає травматичний досвід, демонструє більшу стійкість, якщо вона має соціальні зв'язки, відчуття підтримки та приналежності – це приклад психосоціального механізму стійкості.

По-друге, стійкість як *якість*. У цьому випадку стійкість розуміється як відносно стабільна властивість особистості або спільноти, яка включає такі риси, як самоконтроль, емоційну зрілість, оптимізм, відповідальність. Стійкість тут пов'язана з особистісними ресурсами, такими як внутрішня мотивація, віра в себе, здатність до планування та прийняття рішень. Стійкість здебільшого розвивається через досвід, соціалізацію. Життєстійка особистість або група здатна не втрачати рівновагу в умовах невизначеності, вміє шукати виходи навіть у критичних ситуаціях.

По-третьє, як *процес*. В цьому разі стійкість постає як динамічний механізм, що активізується під тиском кризи. Вона змінюється з часом і залежить від набутих ресурсів та досвіду.

Стійкість проявляється у різному ступені і по-різному в різних контекстах, є надзвичайно важливою для розуміння її багатомірної природи. Стійкість – це не універсальна і незмінна якість, а скоріше динамічна здатність, яка проявляється залежно від ситуації, рівня впливу та суб'єкта – індивіда, групи чи спільноти.

Так, стосовно стійкості *війська* – це прояв дисципліни, організованості, тактичної витривалості та психологічної зібраності. Тут стійкість включає фізичну витривалість, бойовий дух, спроможність діяти під тиском, виконання наказів навіть в умовах смертельної небезпеки. В даному разі стійкість тісно пов'язана з професійною підготовкою, колективною відповідальністю і моральною мотивацією (захист держави, сім'ї, цінностей).

Стосовно *цивільного населення* стійкість – це здатність адаптуватися до життєвих труднощів, втрат, окупації, евакуації, бідності. Тут стійкість може виявлятися у соціальній згуртованості, волонтерській активності, підтримці один одного, у здатності знаходити сенс, підтримувати надію, зберігати порядок у хаосі.

Національна стійкість – це вже колективно-культурна стійкість, яка проявляється у відмові від капітуляції чи зрадницьких компромісів, у збереженні ідентичності, мови, традицій попри окупацію чи насильство, у тривалій мобілізації ресурсу спротиву, навіть якщо ціна висока.

Стійкість *інституцій* передбачає, що державні, освітні, медичні структури та інші інститути повинні продовжувати функціонувати навіть у надзвичайних умовах та демонструвати здатність адаптуватися до змін, зберігати сталість процедур, приймати гнучкі рішення.

Стійкість *культури та ідеології* передбачає здатність ідей, наративів, цінностей зберігати значущість навіть у часи війни. Наприклад,

образ нескореної нації в українській культурі стає джерелом духовної опори. Стійкість тут – це символічна форма спротиву.

Українське суспільство з 2022 року демонструє приклад надзвичайно високого рівня багаторівневої стійкості. *Національна* стійкість проявляється через довіру до ЗСУ, інституційну згуртованість і громадську мобілізацію. *Громадська* стійкість виражається в самоорганізації громад, волонтерстві, солідарності. *Індивідуальна* стійкість підтримується через соціальні зв'язки, віру, патріотизм.

Особливо важливо враховувати, що в умовах війни стійкість проявляється не лише як адаптація, а й як моральна позиція – відмова від капітуляції, збереження ідентичності, колективне переживання загрози.

Для соціології важливим є перехід від абстрактного концепту до вимірюваної категорії. Основні індикатори, за якими можна оцінювати стійкість —це: рівень довіри до інституцій; участь у громадських ініціативах; наявність соціальної підтримки; почуття контролю над життям; психологічна самооцінка; здатність планувати майбутнє. Ці та інші показники для операціоналізації поняття стійкості використовуються в дослідженнях, що цитуються в даній статті. Розробка опитувальників, шкал резильєнтності (наприклад, CD-RISC), якісні кейс-стаді – дозволяють емпірично вивчати стійкість на різних рівнях.

Напрямки подальших досліджень. Одним з аспектів подальшого дослідження є більш детальний аналіз семантичного поля концепту стійкості. До нього входить не тільки резильєнтність, що часто використовують як синонім, але насправді є деякі смислові відмінності. Також сюди можна включити такі поняття, як витривалість, незламність, стабільність, подолання перешкод, протистояння виклику та ін.. Подальшого аналізу потребують технології зміцнення стійкості, таких як копінг, пручання та ін..

Цікавим напрямком подальших досліджень є соціальна структура стійкості, тобто виявлення соціальних груп, що відрізняються за рівнем стійкості через різний соціальний статус, різні ресурси, різні типи викликів, на що звертається увага в деяких публікаціях [5]

Також потребує дослідження диференціація стійкості в залежності від типу загроз та форм, в яких проявляється стійкість. Більш уважно слід пов'язувати феномен стійкості з такими явищами як соціальна справедливість, влада, соціальна агентність, на що акцентують увагу деякі соціологи [6].

Є думка, що резильєнтність не завжди є однозначно бажаною якістю, якщо трактувати її як здатність повертатись у висхідне становище після подолання виклику. Так, в одному з досліджень стверджується, що стійкість, як її часто використовують, підкреслює здатність системи поглинати потрясіння та підтримувати свою структуру. Але у соціальних науках зростає усвідомлення того, що деякі системи можуть потребувати трансформації або еволюції, а не просто

повернення до попереднього стану, і це може суперечити підходу до стійкості, як процесу орієнтованому на стабільність [7].

Висновки. Поняття «стійкість» у соціологічному контексті є надзвичайно актуальним для аналізу реакції суспільства на кризу. Воно об'єднує в собі психологічні, соціальні, інституційні й культурні аспекти. Стойкість виникає і підтримується в соціальній взаємодії. Вона формується через підтримку, згуртованість, належність до спільноти, спільні цінності та норми.

Стойкість може розглядатися як: внутрішній ресурс особистості; процес адаптації; як форма згуртованості і взаємопідтримки; механізм розвитку – основа посттравматичного зростання.

Стойкість – це не просто риса особистості чи громади, а складна, рівнева (індивід – група – нація), контекстуальна (мир – війна – катастрофа), дискурсивна (як її подають у ЗМІ та культурі) структура. У кожному випадку вона має свою динаміку, чинники підтримки й ризики виснаження.

Український досвід демонструє унікальний приклад стійкості як на рівні індивідів, так і спільнот та державних інституцій. Надалі поняття стійкості варто розвивати як соціологічну категорію, інтегруючи емпіричні дослідження, порівняльний аналіз і критичний теоретичний підхід. Це дозволить глибше зрозуміти, як суспільства долають кризи і формують ресурси розвитку в умовах невизначеності.

Стойкість як складний об'єкт дослідження потребує декілька методологічних підходів. А саме, **мультидисциплінарний підхід** – це поняття аналізується на перетині соціології, психології, екології, менеджменту та філософії. Такий підхід дозволяє охопити як індивідуальні, так і колективні рівні дослідження, а також врахувати культурні та інституційні аспекти.

Соціологічний конструктивізм – стійкість розглядається як соціальний конструкт, що формується у взаємодії, через цінності, норми, підтримку, ідентичність тощо. Вона залежить від контексту і набуває значення через соціальну інтерпретацію.

Системний підхід – стійкість розглядається на різних рівнях: індивідуальному, груповому, інституційному, національному; як власність складних систем, що включає механізми зворотного зв'язку, управління, адаптації.

Типологічний підхід – запропоновано типологію стійкості: адаптивна, трансформаційна, системна, психологічна, структурна тощо, що дозволяє диференційовано аналізувати явище залежно від контексту.

Список використаної літератури

1. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія / С. Дембійський, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, член.-кор. НАН України, д. соц. н. С. Дембійського. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.

2. Соболева Н. І., Соболев А. С. Соціальна резильєнтність українців: шляхи подолання травматичного досвіду в умовах воєнного та повоєнного часу / Соболева Н. І., Соболев А. С. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 2024. Вип. 104. С. 111–118.

3. Психологія розвитку та життєстійкості особистості: виклики та нові можливості : зб. наук. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. до 110-річчя Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, 23–24 травня 2024 р. Полтава : П Н П У , 2024. 185 с.

4. Плис О. Критерії та ресурси відновлення психічного здоров'я в умовах війни. *Психологія розвитку та життєстійкості особистості: виклики та нові можливості* : зб. наук. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. до 110-річчя Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, 23–24 травня 2024 р. Полтава : ПНПУ , 2024. 185 с.

5. Juan Carlos Revilla The reconstruction of resilience as a social and collective phenomenon: poverty and coping capacity during the economic crisis [Електронний документ]. Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14616696.2017.1346195>

6. Stewart Lockie Beyond resilience and systems theory: reclaiming justice in sustainability discourse [Електронний документ]. Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23251042.2016.1182308>

7. Olsson Lennart and other Why resilience is unappealing to social science: Theoretical and empirical investigations of the scientific use of resilience [Електронний документ]. Режим доступу: <https://www.science.org/doi/10.1126/sciadv.1400217>

Kataev S. L., Zoska Ya. V. The concept of «resilience» as an object of sociological theoretization

The article attempts to conceptualize the concept of «resilience» in the sociological dimension. The relevance of the study is due to the need for analytical understanding of the adaptive potential of the individual, community and society in conditions of multi-level crises, in particular war. The typology of resilience is presented, the features of its manifestation at the individual, group and institutional levels are outlined. The connection between resilience and social resources is revealed, and the possibilities of its empirical measurement in sociology are outlined.

It is noted that in modern Ukrainian sociology the concept of resilience is actively researched in the context of war, social transformations and adaptation mechanisms of Ukrainian society. This term is considered not only as an individual psychological trait, but also as a collective ability of society to withstand challenges and maintain functionality in crisis conditions.

The concept of “resilience” in a sociological context is used to analyze a society’s response to a crisis. It combines psychological, social, institutional and cultural aspects. Resilience arises and is maintained in social interaction. It is formed through support, cohesion, belonging to a community, common values and norms.

Resilience can be considered as: an internal resource of the individual; an adaptation process; as a form of cohesion and mutual support; a development mechanism – the basis of post-traumatic growth.

Resilience is not just a trait of an individual or community, but a complex, level (individual – group – nation), contextual (peace – war – catastrophe), discursive (as

presented in the media and culture) structure. In each case, it has its own dynamics, support factors and risks of depletion.

The Ukrainian experience demonstrates a unique example of resilience at the level of individuals, communities and state institutions. In the future, the concept of resilience should be developed as a sociological category, integrating empirical research, comparative analysis and a critical theoretical approach. This will allow for a deeper understanding of how societies overcome crises and form development resources in conditions of uncertainty.

Key words: *resilience, sustainability, social resources, adaptation, war, sociology.*

UDC 371.13.81

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.107.4>

YU. V. ROMANENKO

Doctor of Sociological Sciences, Professor,
Professor at the Department of International Media Communications
and Communication Technologies
Educational-scientific Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

ON SOME ASPECTS OF VISUAL (NON-VERBAL- COMMUNICATIVE) SEMIOTICS OF SLEEP SPACE

The article analyzes some aspects of the semiotic (cultural, social, mental) interpretation of visual phenomena associated with the organization of the physical space of sleep.

In terms of the attitude towards sleep, cultures and societies differ primarily in terms of the attitude towards sleep as a necessity (and forced biological need) and as part of hedonistic or inspirational practices. This criterion is substantively defined as somnophobia/somnophilia.

The second criterion for classifying sleep cultures and societies is the chronemic criterion, which substantively coincides with the different structuring of sleep time.

The third classification criterion in relation to sleep is the acceptability or unacceptability of the presence of other people (usually relatives and/or strangers) in the sleep space. According to this criterion, sleep can be organized as individualized, implying a separate sleep space (sleep space), or as communal, implying the joint falling asleep in the sleep space (sleep space) of several people (relatives, close friends or strangers).

It is determined that the space of sleep has a specific system of meanings that refer to cultural meanings, social structures and mental processes/qualities. Cultural meanings, social structures and mental processes (qualities) form a semiotic trinity that is manifested in visual images. The latter can be subject to visual-analytical research and lead researchers to identify certain identities of different subjects.

It is stated that the visual semiosis of the space of sleep allows, firstly, to determine the attitude in culture and society to unconscious (impulsive) phenomena associated with altered states of consciousness, one of which is sleep; secondly, to characterize the relationship between cultural meanings, social groups (communities) and visualized mental characteristics of representatives of these groups; thirdly, to reveal the relationships between the visual-spatial features of the organization of the space of sleep and the inculturation requests of a particular society in the sector of needs for intimacy, trust, acceptance, identity.

Key words: nonverbal communications, sleep, space of sleep, culture of sleep, semiotics, visual analytics, meaning.

Problem statement. It is logical to begin the study of any subject by outlining its boundaries. The author will try to start with negative definitions

of the subject (definitions of what the subject of the study is not), in order to then continue with positive definitions (what the subject of the study is). The objectives of this article do not include a study of the physiology or psychology of sleep in a broad sense. Also, there will be no discussion of any narrow cultural and historical aspects of sleep as an established practice of rest/recovery.

The subject of the study will be patterns of sleep organization and its space, including individual objects that organize sleep as projections of cultural, social and mental meanings. Cultural, social and mental meanings associated with patterns of sleep organization, its space and projected onto certain objects will be considered in their visual-analytical (non-verbal-communicative) aspect as a source of cultural, socio- and psychodiagnostic information about the individual and society.

A certain part of the conclusions presented in the article is based on the experience of the author's visual observation, subsequent identification of identities, partly – body images (visual morphotypes) and observed behavior (visual psychoethology). However, the main semantic load of our subject of research will concern unconscious meanings projected onto certain patterns of sleep and its objective environment. These unconscious meanings express, first of all, the relationship between work and rest, activities that are motivated rather by necessity and displeasure, and sleep practices as having a hedonistic meaning.

Analysis of the latest research and publications. Among the sources presented in the article, it is appropriate to divide them into three groups: cultural-anthropological, sociological and neuro-psychological. They reveal three aspects of the semiotics of the sleep space: descriptive-factographic, explanatory-analytical and programming-regulatory [1–10]. The authors of the studies cited below present detailed descriptions of sleep patterns and/or falling asleep in different cultures, demonstrate the connections between the characteristics of individual groups (students, office workers) and the somnological aspects of their behavior. Neuro-psychological studies show the consequences of sleep dysfunctions, their impact on cognitive processes.

Presentation of the main material. According to the criterion of attitude to sleep, cultures and societies differ, first of all, in the sign of the attitude to sleep as a necessity (and forced biological need) and as part of hedonistic or inspirational practices. This criterion is meaningfully defined as somnophobia/somnophilia. Thus, societies of Western and Northern Europe could be defined as somnophobic, since sleep time in such societies is subject to the logic of labor rationality rather than to hedonistic needs. At the same time, some societies in the South of Europe (e.g. Italy, Spain, Greece) turn out to be somnophilic, since sleep in such societies is embedded in labor rhythms and disciplinary practices.

The second criterion for classifying sleep cultures and societies is the chronemic criterion, which substantially coincides with the different structuring of sleep time. Thus, Steger and Brant [8, p. 15–65] classified

«sleep cultures» according to the chronemic criterion, identifying three basic types.

The first type is the so-called monophasic sleep culture. This type of sleep culture allows sleep based on the division of the time of eight-hour sleep and wakefulness associated with work activity. At the same time, sleep during the daytime in such cultures is either unacceptable or unacceptable at all. Societies with a monophasic sleep culture include the United States and a number of northern European societies of the liberal-capitalist or communist-socialist type. They have in common industrial discipline and the cult of labor with the corresponding Protestant ethic. Stereotypes about the relationship between a small (insufficient) amount of sleep and masculinity may correspond to a monophasic sleep culture. Such stereotypes include a cluster of judgments about the fact that real men, as a rule, withstand extremely intense loads and a force regime in everyday life, do not care, unlike women, about their health, can afford not to complain about lack of sleep and “not ask for mercy” in terms of any reduction in dynamic load.

R. Meadows et al., referring to Appleyard and other researchers, notes that “popular culture appears to equate being male with a lack of regard for sleep. For example, the New Statesman suggests that ‘there is a macho culture of sleeplessness – sleep is for wimps who can’t take the pace. The tough and the motivated like to brag about how little sleep they need’ [5, p. 696–710].

The authors of the article cite examples of sleepless masculinity from US popular culture, which, however, does not exclude corresponding cultural precedents of Asian origin. Thus, in Japanese culture, value-oriented on Shintoism and the samurai ethics of the superman, the phenomenon of *inemuri* is widespread, combining chronic lack of sleep and a force regime, on the one hand, and the habit of impulsive falling asleep in public places, on the other. This will be discussed in more detail below.

Accompanying the single-phase culture in modern conditions is daytime restorative sleep, which is used by various business structures in different formats [1]. Companies can organize special sleep rooms, sleep capsules, Zen rooms (examples are Google, Facebook, Uber, Zappos, Potato, Forza, RentoMojo). All of them are offered as compensation for the lack of sleep of office staff. At the same time, in China, with its hyper-intensive industrialization and urban boom, employers are organizing bedrooms in the workplace, motivating staff not only to take daytime restorative naps but also to sleep at work [7].

The second type is the so-called biphasic sleep culture, in which sleep is structured into two parts: a long nighttime sleep and a short daytime sleep. Steger and Brant note the prevalence of this sleep culture in Spain and China due to the presence of *siesta* (an afternoon nap of varying length).

R. Remayo and other researchers [6, p. 39–44] draw attention to the shift of *siesta* from societies in southern Europe to the north and the United

States, as well as to Africa. However, this also applies to representatives of ethnic minority diasporas living in the United States. Thus, according to the empirical data presented in the article, even in populations traditionally considered siesta cultures, such as Italy and Greece, not everyone sleeps every day. In Sao Paulo, 25.4% of respondents take a nap during the day, while in Mexico, 79% of respondents take a nap weekly (at least once a week). In a sample of young people in the USA, a weekly daytime nap was recorded in 76%, in Guatemala – 52%, in Nigeria – 80%. In a sample of US respondents aged 50-60 years, 55% take a daytime nap weekly. The authors of the article, however, note a tendency to reduce the duration of siesta under the influence of industrialization in societies that were previously associated with the siesta culture and were traditionally considered «siestar» (Greece, Italy, Mexico).

The third type is the so-called polyphasic sleep culture. In the conditions of this sleep culture, people can have both the opportunity for a standardized night's sleep and spontaneous daytime sleep. From the point of view of the author of this article, the polyphasic sleep culture can also include those communities in which cases of an altered state of consciousness resembling sleep are observed, in particular – hallucinations, fantasizing, etc.

The described phenomena can occur in everyday life both one by one and in accompaniment to other sleep-like practices. Thus, a sleep-like practice is sleep during fear (todoet poeles), which is widespread in Indonesia and allows one to overcome the experience of fear and anxiety by immersing oneself in a meditative state. This is confirmed by studies of the influence of sleep on the perception of fear. In particular, in the article by K. Hauner et al. [3, p. 1553–1555] they were able to prove the possibility of weakening the phobic component of memories using sleep-like tactics. A group of 15 participants were shown photographs of men. Each exposure was accompanied by electric shocks of low voltage and recurring odors (at the participants' choice), which were associated with the photo. Then the group participants entered a state of sleep. During sleep, the researchers odorized the air with the corresponding odor, while measuring skin conductivity. Skin conductance as an indicator of emotional arousal during sleep with accompanying odoration increased in the participants of the experiment.

After the participants of the experiment woke up and the corresponding measurements of skin conductance (indicators of arousal) were taken, the researchers noted a decrease in the fear response. At the same time, an inversely proportional relationship was observed between the duration of sleep and the severity of fear reactions. The longer the participants of the experiment slept, the less they experienced fear reactions (the lower their level of arousal and, accordingly, the lower the level of skin sensitivity).

Although she cautions that this technique is not yet ready for clinical use, if other scientists repeat and study this process more deeply, it could one day be added to exposure therapy, which is the most effective method of treating phobias and is also used to treat post-traumatic stress disorder.

Exposure involves gradually involving people in the experiences they fear while awake until they learn not to react too violently.

The third classification criterion in relation to sleep is the acceptability or unacceptability of the presence of other people (usually relatives and/or strangers) in the sleep space. According to this criterion, sleep can be organized as individualized, implying a separate sleep space (sleep space), or as communal, implying joint falling asleep in the sleep space (sleep space) of several people (relatives, close friends or strangers).

As the key reasons for joint falling asleep, various authors cite several groups of reasons, ranging from a decrease in the frequency of awakening during sleep in the community of others to social belonging and identity. The last group of reasons is obvious not only in the context of scientific (empirical) validation, but also common sense. It is unlikely that someone would agree to coexist in the sleep space with a person or a group of people with whom the relationship is hostile.

A number of authors [10, p. 124–135] emphasize identity and belonging in communal sleep. Co-sleeping in this logic not only reflects the identitarian aspects of the interaction of co-sleepers, but also creates a positive social-programming basis for identification and increasing the level of trust. In addition, it helps to overcome distress and alleviate the symptoms of a number of physical illnesses in children.

As noted by Wortman and Brown with reference to other colleagues, «The effects of social relations on affective-cognitive processes regulating arousal further suggest that the quality of these relations may moderate the impact of co-sleeping on sleep quality. On the one hand, secure or affectionate relations may conduce to positive impact of co-sleeping, while hostile or alienated relations with co-sleepers may exacerbate sleep difficulties. Furthermore, cosleeping has been associated with parental attempts to address child psychological distress or physical illness» [10, p. 124–135].

R. Lilly in his study on the anthropology of sleep [4] notes differences in both bedtime rituals and the organization of the sleep space. Normalized nighttime sleep, more typical for some European and American societies, is not a universal phenomenon. Nor are specific rituals and accompanying physical sleep environments (separate bedroom, bed, nightlight, pajamas, etc.) a universal phenomenon.

The individualized sleep of children typical of the European model is also unlikely to be considered an average practice, as well as the implementation of sleep in private spaces. On the other hand, the state of half-sleep, insufficient sleep is also not assessed by the author as a cultural norm and average-typical for most societies.

A number of facts about sleep organization cited by the researcher are presented in the publication descriptively, but not explanatory-analytically. The second aspect seems to the author of this article no less important. The importance concerns not only macrocultural factors influencing the sleep

space, but also the understanding of the importance of latent relationships that exist between its (sleep) physical, mental, social and cultural components.

«In Japan, for example,» the author writes, «children often sleep with other family members until they become teenagers. Children and parents sleep on futons, the edges of which almost touch. Children sleep between their parents, symbolizing their position as a river between two banks, as closely connected to their mother and father, as flowing water to the earth it has dug» [4].

The use of a futon (floor mattress) is explained not so much by factors of social solidarity and cultural non-separation of children in relation to their parents, but by ecosystem influences on living space. The latter in Japan is subject to significant risks of destruction associated with tsunamis, hurricanes, earthquakes. Climatic and seismic uncertainty, as well as the limited physical space as an objective factor, have a greater feedback effect on Japanese culture than Japanese culture can have on the physical environment.

The possibility of a mobile and compact organization of the sleeping space, its dynamic folding/unfolding corresponds not only to its lesser significance in comparison with the space of wakefulness. We are talking, among other things, about the erasure of the boundaries between sleep and wakefulness in the social space. In particular, the Japanese practice *inemuri* – sleeping in public spaces, which is considered to be quite consistent with the Japanese reputation as chronic workaholics.

A. Joy notes in this regard that “many contributing factors come together to create an environment in which *inemuri* fits in comfortably. One is that the Japanese are simply hardworking people. Unlike Europe and America, working overtime is part of the work culture in Japan, and most office workers pull ten hours or more each day. Suddenly, a quick nap on the bench or on the train home is much more inviting. The second most common situation in which *inemuri* is present is in the nightlife districts of Shinjuku and Shibuya in the early morning hours.

The Japanese rely heavily on their public transit system. After a night of drinking, it's common to see men sprawled out on steps, public benches or even the floor, sleeping while they wait for the trains to start running again” [2]. Futon (a type of mattress) helps to be closer to the grounding zone. In the everyday understanding of the Japanese, this is about closeness to nature, but in the scientific interpretation – about closeness to instincts, and therefore about the expressed instinctiveness of the Japanese as an ethnic group.

This interpretation is based on the topological model of the psyche in psychoanalysis, which includes three levels: censorship, consciousness and the unconscious (body/instincts). The level of the unconscious corresponds to the closest to the body and the most voluminous generator of instincts and drives. At the same time, the obvious underestimation of the importance of sleep is not just an indicator of self-neglect and suppression of individuality, but also a defiant, rather than humble, attitude to death.

The latter circumstance not only corresponds to minimalism in the aspect of perception of personal space, but also personal time, including the time of old age and old age. The prevalence of employment among the elderly in Japan as a cultural fact demonstrates part of their military identity, which is expressed in resistance to death and the preservation of activity and wakefulness, vitality even in circumstances of apparent weakening of the body.

In this regard, it is worth noting the clear connection between sleep censorship in Japanese culture and the habituation of chronic sleep deprivation in the workplace. According to Supartini et al. [9], sleep deprivation and related phenomena were found to be a factor in the high frequency of depressive symptoms among first-year university students. At the same time, depressive and suicidal symptoms increased with later bedtimes, longer latency to fall asleep, and poor sleep quality (suicidal thoughts were significantly associated only with poor sleep quality... regardless of depressive symptoms).

The scarcity of energy resources, on the one hand, and the general blurring of the boundaries between public and private, on the other, create a supply of communal sleep items in Japanese culture. Such an item is the kotatsu – a table with a futon, under which a miniature heater is located. The device not only saves energy, but also organizes family time together

“In Italy,” the researcher writes further, “children are encouraged to participate in family evening activities and often fall asleep in the company of adults. Italian children often sleep in the same bed or room with their parents, and some commentators suggest that this model is associated with a strong emphasis on family solidarity” [2].

Sleep patterns are also associated with the use of specific natural and cultural tools that are semiotically significant for understanding intercultural differences. Thus, in Northern European countries, infants’ sleep in the open cold at subzero temperatures serves as an immune-strengthening tool.

In addition to medical reasons, such sleep patterns also have cultural foundations. In particular, this refers to the rationality developed in Northern European societies and the phlegmatic temperament that accompanies it. The enculturation of both rationality and phlegmatic temperament can occur, among other things, through the body’s habituation to hypothermia. This is due to the fact that cultural, social, mental and organismic processes can be isofunctional, and therefore the initialization of some processes leads, according to the principle of recursion, to the initialization of others.

Some particular features of the organization of the sleep space are significant for non-verbal-communicative diagnostics of sleep. We are talking about the use or non-use of individual sleep objects

The use of certain sleep objects also characterizes cultural, social and mental attitudes. Here are some illustrative examples. Some people consistently prefer to sleep on flat pillows or do without pillows at all, while others prefer high pillows. Some sleepers prefer soft, others – hard bases

of the sleep space (here we mean mattresses or bedding). On the other hand, differences can also concern coverings and insulation (blankets or pajamas), as well as the height/lowness of the bed (sofa), including hanging sleeping places (e.g. hammocks).

The differences between high and low pillows semiotically correspond to different characteristics of the verticalization/horizontalization of the sleeping position. With high pillows, keeping the body and head in a vertical position mentally corresponds more to (semi)wakefulness than to stable sleep, and therefore more to shallow, short-term or another variant of censored sleep. Falling asleep in a semi-sitting position hardly corresponds to the complete relaxation of the body possible with normal horizontalization.

The latter becomes possible with flat and low pillows rather than with high ones. At the same time, pillows of considerable volume as part of home interior (in Ukraine such super-voluminous pillows can be seen in rural homes) can, by dividing the sleeping space and increasing the height of the sleeping place, perform protective and social-compensatory functions. The content of the latter is indirectly related to the low-status of the peasantry as a social group in post-Soviet societies.

The use of coverings and insulation is related not only to formal temperature and thermo-regulatory needs, but also to mental defenses – isolation/buffering, which can be accompanied by various phobias (manifestations of fear/shame, anxiety) of cultural and social origin. Censoring the need for recreation and a number of autoerotic (sexual) needs satisfied during sleep also marks the cultural and social pressure accompanying relaxation.

And, it is clear that the greater or lesser presence of this pressure can acquire a visual arrangement both in the form of body insulation (pyjamas and blankets) and lighting fixtures in the sleep space. The same interpretation applies to economic reasons (e.g., saving on heating), since the latter also concern the censorship of sleep in some societies (Germany, Great Britain, a number of northern European countries). There, in particular, this also concerns the use of insulation in the form of additional blankets and pajamas, but with some differences in the sphere of socio-cultural regulation of instincts.

Conclusions. The sleep space has a specific system of meanings that refer to cultural meanings, social structures and mental processes/qualities. Cultural meanings, social structures and mental processes (qualities) form a semiotic trinity that manifests itself in visual images. The latter can be subject to visual-analytical research and lead researchers to identify certain identities of various subjects.

Visual semiosis of the dream space allows, firstly, to determine the attitude in culture and society to unconscious (impulsive) phenomena associated with altered states of consciousness, one of which is sleep; secondly, to characterize the relationship between cultural meanings, social groups (communities) and visualized mental characteristics of

representatives of these groups; thirdly, to reveal the relationships between the visual-spatial features of the organization of the dream space and the enculturation demands of a particular society in the sector of needs of intimacy, trust, acceptance, identity.

Bibliography

1. Amitabh A. et al., Wake up and get some sleep: Reviewing workplace napping and charting future directions European Management Journal, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0263237324000550>
2. Joy, A. Asleep On The Job: Japan's Inemuri Phenomenon. 09 February 2017. <https://theculturetrip.com/asia/japan/articles/asleep-on-the-job-japans-inemuri-phenomenon>
3. Hauner, K. K. Howard, J.-D. Zelano, C. and Gottfried, J.-A. Stimulus-specific enhancement of fear extinction during slowwave sleep. *Nat Neurosci.* 2013 November; 16(11): pp. 1553–1555.
4. Lilley, R. The Rituals of Rest. https://www.academia.edu/644610/The_Rituals_of_Rest
5. Meadows, R., Arber, S., Venn, S., and Hislop, J. Engaging with sleep: male definitions, understandings and attitudes. *Sociology of Health & Illness.* 2008. Vol. 30. No. 5. ISSN 0141–9889, pp. 696–710.
6. Reimão, R., Souza, J.-C., Gaudioso, C-E-V et al. Siestas among brazilian native terena adults. a study of daytime napping. *Arq Neuropsiquiatr.* 2000;58(1): pp. 39–44.
7. Sleeping on the job: Customs from countries around the world. February 18, 2019. <https://www.openaccessgovernment.org/customs-from-countries/59117/>
8. Steger, B, Brunt, L. Introduction: Into the night and the world of sleep. In: Night-time and Sleep in Asia and the West: Exploring the dark side of life edn. Edited by Steger B, Brunt L. London and New York : RoutledgeCurzon, 2003, 240 p.
9. Supartini, A., Honda, T., Basri, N.-A., Haeuchi, Y., Chen, S., Ichimiya, A., Kumagai, S. The Impact of Sleep Timing, Sleep Duration, and Sleep Quality on Depressive Symptoms and Suicidal Ideation amongst Japanese Freshmen: The EQU SITE Study. *Sleep Disord.* 2016;2016:8737654. doi: 10.1155/2016/8737654. Epub 2016 Mar 3. PMID: 27042358; PMCID: PMC4794596.
10. Carol, M. Worthman and Ryan A. Brown. Companionable sleep: Social regulation of sleep and cosleeping in Egyptian families. *J Fam Psychol.* 2007 March; 21(1): pp. 124–135.

Романенко Ю. В. Про деякі аспекти візуальної (невербально-комунікативної) семіотики простору сну

У статті аналізуються деякі аспекти семіотичної (культурної, соціальної, ментальної) інтерпретації візуальних явищ, пов'язаних з організацією фізичного простору сну.

Серед джерел, представлених у статті, доречно поділити їх на три групи: культурно-антропологічні, соціологічні та нейропсихологічні.

З точки зору ставлення до сну, культури та суспільства відрізняються насамперед ставленням до сну як до необхідності (і вимушеної біологічної потреби) та як частини гедоністичних або натхненних практик. Цей критерій змістовно визначається як сомнофобія/сомнофілія.

Другим критерієм класифікації культур та суспільств сну є хронемічний критерій, який змістовно збігається з різною структурою часу сну.

Третім критерієм класифікації стосовно сну є прийнятність або неприйнятність присутності інших людей (зазвичай родичів та/або незнайомих) у просторі сну. Згідно з цим критерієм, сон може бути організований як індивідуалізований, що передбачає окремий простір для сну (спальний простір), або як комунальний, що передбачає спільне засинання у просторі для сну (спальний простір) кількох людей (родичів, близьких друзів або незнайомих).

Визначено, що простір сну має специфічну систему значень, що відносяться до культурних значень, соціальних структур та психічних процесів/якостей. Культурні значення, соціальні структури та психічні процеси (якості) утворюють семіотичну трійцю, яка проявляється у візуальних образах. Останні можуть бути предметом візуально-аналітичного дослідження та спонукати дослідників до виявлення певних ідентичностей різних суб'єктів.

Зазначається, що візуальний семіозис простору сну дозволяє, по-перше, визначити ставлення в культурі та суспільстві до несвідомих (імпульсивних) явищ, пов'язаних зі зміненими станами свідомості, одним з яких є сон; по-друге, охарактеризувати взаємозв'язок між культурними значеннями, соціальними групами (спільнотами) та візуалізованими психічними характеристиками представників цих груп; по-третє, виявити взаємозв'язки між візуально-просторовими особливостями організації простору сну та інкультураційними запитами конкретного суспільства в секторі потреб в близькості, довірі, прийнятті, ідентичності.

Ключові слова: невербальні комунікації, сон, простір сну, культура сну, семіотика, візуальна аналітика, значення.

УДК [004:613.88-053.6]:355.48(470+571:477):364
DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.107.5>

Л. С. ЧЕРНОУС

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Криворізький державний педагогічний університет

В. В. КАРИТКА

доктор філософії у галузі соціології,
старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи
Криворізький державний педагогічний університет

ЦИФРОВА СЕКСУАЛІЗАЦІЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАЦІЙ

У статті розглянуто проблему цифрової сексуалізації підлітків в умовах повномасштабної війни в Україні як новітньої форми соціального ризику. Акцент зроблено на поєднанні гуманітарної кризи, цифрової трансформації та послаблення соціального контролю, що створюють сприятливі умови для зростання онлайн-девіацій. Розглядаються такі механізми цифрової сексуалізації, як сексуальний шантаж, секстинг, кібергрумінг, кібербулінг, і розкриваються фактори вразливості підлітків, пов'язані з війною: втрата близьких, травматичний досвід, нестача цифрової грамотності, емоційна вразливість.

Особливу увагу приділено викликам для соціальної роботи, яка потребує оновлення профілактичної парадигми. Підкреслено важливість розвитку критичного мислення, цифрової етики, створення анонімних інструментів підтримки, формування цифрової культури. Представлено міжнародні приклади протидії цифровим девіаціям: цифрова детоксикація, заборона гаджетів у школах, інструменти саморегуляції, модель «The Flag System».

На основі Конвенції ООН про права дитини пропонуються напрямки реформування соціального захисту та освітньої політики для забезпечення безпеки підлітків у цифровому середовищі. Аргументовано необхідність співпраці фахівців різних галузей, зокрема соціологів, психологів, працівників правоохоронних органів, державних службовців, фахівців IT сфери, соціальних педагогів спрямованої на захист прав дитини та профілактику девіантної поведінки, зокрема недопущення дискримінації та сексуального насильства у цифровому просторі.

Ключові слова: цифровий простір, підлітки, війна, цифрова сексуалізація, секстинг, кібергрумінг, кібербулінг, профілактика цифрових девіацій, соціальна робота, цифрова грамотність.

Постановка проблеми. Сучасне життя українських дітей і підлітків перенасичене такими глобальними викликами, як цифровізація

і повномасштабна російсько-українська війна. В таких умовах неволітні опинилися у середовищі посиленого ризику сексуалізованого насильства, експлуатації та психологічного тиску як через військову російську агресію, так і через цифрові платформи та соціальні мережі. Втрата внаслідок війни близьких і рідних, зниження інституційного захисту, відсутність належної цифрової освіти та емоційна вразливість зумовили кардинальну зміну їхньої поведінки, порушення меж та механізмів самозбереження. Як свідчать результати опитування, яке провели фахівці Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), кожний п'ятий підліток в Україні втратив близького родича чи друга після початку повномасштабного вторгнення РФ; 21% опитаних підлітків віком від 11 до 15 років заявили, що особисто стикалися зі смертю близького родича або друга; 85% опитаних розповіли, що бачили озброєних військових; майже третина (31%) зізналися, що були свідками поранення чи загибелі людей; понад половина респондентів (55%) заявила, що бачила або чула бої [1]. Отримуючи негативний досвід війни, підлітки занурюються у соціальні мережі, цифрові платформи, які нерідко стають для них інформаційним «павутинням», яке затягує їх у прірву девіацій, зокрема і сексуальних, формуючи у них спотворене сприйняття дійсності. Тому актуалізується потреба у дослідженні особливостей цифрової сексуалізації як нової форми девіацій підлітків і пошук ефективних методів нейтралізації її деструктивних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика статевого виховання та просвіти підлітків стала об'єктом уваги багатьох українських і зарубіжних дослідників, зокрема М. Бабіка, О. Бялика, Т. Говорун, Е. Жигульової, У. Зилерт, Л. Кравченко, О. Онипченко, Є. Перського, О. Шарган та інших. Питання психосексуального розвитку підлітків висвітлювалися у наукових працях С. Дж. Бредлі, Б. Ворніка, М. Дубовик, Г. Сонника, Д. Хартмана, К. Дж. Цукера тощо. Українські соціологи А. Лобанова і О. Смаглюк акцентували увагу на дослідженні правових засад, причин і наслідків раннього статевого життя підлітків, емпірично верифікували стан статевої самосвідомості підлітків промислового регіону (на прикладі м.Кривий Ріг) в умовах війни [2; 3]. У своїх дослідженнях вони також звертали увагу на деструктивні наслідки, які пов'язані з раннім статевим життям підлітків, нестачею статевого виховання, сексуальним насильством, яке має місце в умовах військової агресії, а також на значенні різних форм і методів профілактики девіантної поведінки. Між тим поза увагою соціологів залишається гостро актуальна проблема впливу соціальних мереж і цифрових платформ на формування сексуальної культури та статевої відносин підлітків в умовах цифровізації і війни.

Мета статті – дослідження особливостей цифрової сексуалізації підлітків в умовах війни в Україні, зокрема виявлення чинників ризику, визначення сучасних викликів для системи соціальної роботи з уразливими групами та обґрунтування напрямів удосконалення

профілактичної роботи з неповнолітніми, схильними до сексуальних девіацій.

Виклад основного матеріалу. У контексті повномасштабної війни в Україні цифровий простір став не лише джерелом інформації та соціалізації для підлітків, а й середовищем підвищеного ризику сексуалізованого насильства та експлуатації. Невипадково 6 травня 2025 р. в м. Київ була проведена прес-конференція, присвячена питанням цифрової безпеки, на якій було представлено результати дослідження «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті», проведеного у 2024 році компанією *Proinsight Lab* на замовлення ГО *Dignity Online* за підтримки Державної служби якості освіти України та *Crown Agents Ukraine* [4].

У дослідженні взяли участь 1799 дітей віком від 10 до 17 років із різних регіонів України (за винятком тимчасово окупованих територій). Отримані дані засвідчили глибоку залежність підлітків від цифрового середовища: 95,7% респондентів користуються інтернетом щодня або майже щодня, а три чверті з них проводять у мережі понад 3 години на добу. Найпопулярнішими платформами серед дітей є YouTube, Telegram, TikTok, Viber та Instagram. Особливе занепокоєння у соціологів викликають виявлені ризикові практики: 8,8% дітей беззастережно приймають усі запити на додавання в друзі, а кожна п'ята дитина готова зустрітися з незнайомцем із мережі. Майже третина опитаних стикалася з проявами сексуального насильства в цифровому середовищі: їм пропонували надіслати інтимні фото, надсилали повідомлення з сексуальним підтекстом або еротичний контент [4]. Більшість дітей, які стали жертвами подібних ситуацій, не повідомляють про це дорослим, що свідчить про домінування відчуття сорому, страху та недовіри: 64% хлопців і 55% дівчат не розповіли нікому про пережите. Переважна реакція – ігнорування: близько третини не вжили жодних дій, тоді як менше половини заблокували контакт. Лише 14% звернулися по допомогу до дорослих або служби підтримки. Повномасштабна війна значно посилила вплив травматичного контенту: майже третина дітей бачить сцени насильства, поранень і руйнувань щодня. Таке систематичне споживання воєнного контенту провокує високий рівень тривоги, страху та агресії. Особливо тривожною тенденцією є використання штучного інтелекту з метою сексуального шантажу. Згідно з даними дослідження, 27,2% респондентів стикалися з вимаганням грошей за нерозповсюдження фейкових інтимних зображень, створених за допомогою ШІ [4].

Так, результати дослідження наочно підтвердили, що у процесі масштабної цифровізації та в умовах повномасштабної війни в Україні відбуваються суттєві трансформації соціального середовища, які найбільше впливають на найбільш вразливу категорію населення – дітей та підлітків. Цифровий простір став для молоді не лише джерелом самореалізації, навчання й комунікації, але й середовищем, що

породжує нові ризики – зокрема у сфері сексуалізованої поведінки, кіберзлочинності та соціальних девіацій. Як підкреслюють фахівці, не існує єдиного визначення цифрового середовища. Це пов'язано з тим, що воно стає дедалі ширшим і різноманітнішим, продовжує змінюватися та впроваджувати інновації, і по-різному проявляється в різних країнах і контекстах. Керівні принципи пропонують широке означення, що охоплює інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), зокрема інтернет, мобільні й пов'язані з ними технології та пристрої, а також цифрові мережі, бази даних, матеріали та послуги [5].

Л. Калашнікова, Л. Ярова, зазначають, що «Інтернет став невід'ємною і відносно автономною складовою суспільного простору, проте функціонує поки що поза межами правового регулювання. Основною проблемою є відсутність правосуб'єктності, а відтак і ефективних механізмів контролю. Усі заходи по мінімізації цифрових ризиків, що реалізуються сьогодні на рівні держав чи окремих сфер життєдіяльності, будуються на засадах компенсації їх можливих негативних наслідків» [6].

Одним із тривожних феноменів, які породжує перебування підлітків у цифровому просторі, є цифрова сексуалізація підлітків, тобто процес нав'язування в онлайн-середовищі сексуалізованих стандартів зовнішності, поведінки та комунікації, що суперечать віковим, моральним і правовим нормам. Умови війни лише посилили цю тенденцію через ослаблення механізмів соціального контролю, дезінтеграцію інституцій виховання та зростання емоційної вразливості молоді.

Сутність цифрової сексуалізації полягає в системному впливі віртуального контенту, який нормалізує еротизовані образи та провокує ризикову поведінку. Підлітки дедалі частіше стикаються з явищами секстингу, кібергрумінгу, кібербулінгу тощо – інструментами, що використовуються для психологічного тиску, маніпуляцій і навіть експлуатації.

Секстинг являє собою переписку інтимного характеру, яку супроводжує обмін особистими оголеними фотографіями чи відвертими відео. Саме слово утворилось від англійських *sex* і *texting*. Як зазначають психологи, для дорослих така практика не несе загрози, натомість діти та підлітки можуть стати жертвами сексуального насильства [7].

Кібергрумінг – це встановлення дорослими довірливих стосунків з неповнолітніми через інтернет для подальшого шантажування, залучування, а також вступу з ними в інтимний зв'язок, вчинення сексуального насильства. Зловмисники маніпуляціями, шантажем чи погрозами змушують людину тримати їх спілкування у секреті від рідних та друзів. [8].

Кібербулінг – це різновид булінгу (цькування) із застосуванням засобів електронних комунікацій (соціальні мережі, форуми, чати тощо), що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити дитину. Основними ознаками кібербулінгу є: систематичність

(повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (кібербулер), потерпілий (жертва кібербулінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого. Форми прояви кібербулінгу наступні: відправка погрозливих та образливих змісту текстових повідомлень; розповсюдження (спам) відео та фото відвертого характеру; тролінг (надсилання погрозливих, грубих повідомлень у соціальних мережах, чатах чи онлайн-іграх); демонстративне видалення дітей зі спільнот у соцмережах, з онлайн-ігор; створення груп ненависті до конкретної дитини [9].

Анонімність та відкритість цифрових платформ створюють у користувачів ілюзію безпеки, що сприяє зростанню рівня цифрової довіри до незнайомих їм, як наслідок, потрапляння в ситуації онлайн-насилства.

Особливо небезпечною ця проблема постає в умовах збройного конфлікту, коли родини дезорганізовані, школи працюють нестабільно або дистанційно, а соціальні служби перевантажені іншими кризовими викликами. У цих умовах підлітки часто залишаються без належного контролю з боку дорослих і шукають підтримку у віртуальному середовищі, де можуть стати мішенню для онлайн-агресорів. Сексуалізований контент нерідко стає для них способом самоствердження, способом отримання уваги чи заміщення емоційного дефіциту.

Ситуація ускладнюється тим, що візуальна культура цифрового простору все частіше просуває еротизовані образи через популярні та культурно прийнятні канали: меми, кліпи, серіали, аніме, стріми тощо. Унаслідок цього у підлітків формується викривлене сприйняття сексуальності, особистих меж та самозображення, що призводить до нормалізації сексуалізованої поведінки як соціально прийнятної, а подекуди і необхідної для самоствердження і засвідчення дорослості.

Для соціальної роботи ця ситуація означає суттєву зміну парадигми профілактики. Традиційні методи інформування та виховного впливу виявляються недостатніми. Натомість необхідне впровадження сучасної цифрової профілактики, яка передбачає: розвиток критичного мислення, формування навичок медіаграмотності, розпізнавання маніпулятивних онлайн-моделей, а також створення цифрових інструментів підтримки – чат-ботів, платформ онлайн-допомоги, систем анонімного повідомлення про ризикову сексуальну поведінку і можливі факти сексуального насильства через соціальні мережі чи цифрові платформи.

Під час експертної панельної дискусії, що супроводжувала презентацію дослідження «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті», обговорювалися шляхи протидії цифровій сексуалізації неповнолітніх. У центрі уваги були пропозиції щодо адаптації освітньої системи до цифрових викликів, розробки профілактичних заходів та співпраці фахівців у галузі освіти, кібербезпеки та правоохоронної діяльності [4].

Соціальні працівники мають бути підготовлені до роботи в умовах цифрових загроз. Це передбачає володіння компетенціями щодо виявлення ознак цифрової сексуалізації, ефективної комунікації з дітьми та батьками, співпраці з кіберполіцією та освітніми установами, а також участі у формуванні політик захисту дітей у цифровому середовищі.

На міжнародному рівні вже існують напрацьовані підходи до подолання цифрової залежності та небезпечних онлайн-практик. У Китаї, наприклад, інтернет-залежність офіційно визнана медичним діагнозом, що призвело до створення спеціалізованих клінік, хоча їх методи (включаючи електрошокову терапію), викликають серйозні етичні суперечки. У США, Південній Кореї та країнах Європи впроваджуються так звані «табори цифрової детоксикації», де підлітки вчаться жити без гаджетів, розвивати соціальні навички та відновлювати офлайн-активність. Водночас, тривала ефективність таких заходів обмежена, оскільки вони не формують адаптивних моделей поведінки в цифровому середовищі.

Досить перспективним видається французький досвід – законодавча заборона використання смартфонів у школах для учнів до 15 років, що дозволило зменшити прояви кібербулінгу, знизити залежність від гаджетів і підвищити рівень міжособистісної взаємодії. Подібні моделі функціонують у Німеччині, Австралії, Великій Британії, де встановлені вікові обмеження та інституційний контроль за цифровою поведінкою в освітньому середовищі.

Окрему нішу займають індивідуально-поведінкові підходи, запропоновані, зокрема, американською психологинєю К. Янг. Її модель управління цифровою залежністю передбачає створення «цифрових кордонів» через використання таймерів, карток-нагадувань, списків «втрачених можливостей», формування альтернативних звичок тощо. Ці інструменти дозволяють відновлювати самоконтроль і формувати здорове співвідношення між онлайн- та офлайн-реальністю.

На жаль, в Україні подібні ініціативи досі залишаються малорозвиненими. Профілактика цифрової сексуалізації фактично не інституціоналізована, а питання безпеки неповнолітніх у віртуальному середовищі не є пріоритетом державної політики, особливо в умовах війни. Зруйноване очне освітнє середовище, підвищене емоційне навантаження, відсутність цифрової етики в навчальних програмах лише поглиблюють проблему, яка потребує комплексних підходів до її вирішення.

Між тим важливим кроком захисту дітей в Інтернеті є Концепція цифрової гігієни дітей дошкільного віку, яку Уряд України схвалив 2 травня 2025 року і яка стала ключовою віхою у адаптації освітньої системи до викликів технологічної революції. Цей документ визначає стратегічні напрями формування культури безпечного та усвідомленого використання цифрових технологій у наймолодшій віковій категорії. Ініціатива охоплює широкий спектр заходів – від розробки

спеціалізованих навчальних програм до створення механізмів моніторингу цифрової компетентності педагогічних кадрів. Матеріали розробляються з урахуванням психологічних особливостей дітей цього віку, щоб навчити їх безпечній поведінці в інтернет-просторі. Креативні підходи – це ключ до ефективного залучення, тому програми включають мультимедійні елементи та ігрові методики, що сприяють випереженню виникнення небезпечних звичок, таких як непомірне використання гаджетів [10].

Як наголошують у Міністерстві освіти і науки, діти мають право здобувати знання та підтримку у використанні цифрового середовища. Невід’ємною складовою цього процесу є організація профілактичних заходів. Найбільшої уваги щодо профілактики потребують підлітки (12–17 років), оскільки це етап активного формування самооцінки, інтересів, моральних уявлень, соціальних установок та потреби в спілкуванні з однолітками. Під час організації таких заходів варто орієнтуватися на формування навичок безпечної поведінки в цифровому середовищі та здобуття знань щодо: прав людей (зокрема, права в цифровому середовищі); електронної участі (в ухваленні рішень); збереження здоров’я під час роботи з цифровими пристроями; механізмів захисту прав, що порушуються в інтернеті, а також способів отримати допомогу [11].

Як підкреслює О. Дриголь, захист прав дітей в цифровому просторі стає все більш актуальним в контексті зростаючої цифрової активності молоді і пропонує наступні стратегії, які можуть сприяти цьому: освіта та інформаційна грамотність; батьківський контроль і підтримка; створення безпечних цифрових середовищ; розробка та впровадження законодавства; залучення громадськості та активізація співпраці між урядовими органами, громадськістю, освітніми установами та громадськими організаціями, що може допомогти у формуванні комплексного підходу до захисту прав дітей в цифровому середовищі [12, с. 41–42].

А європейські науковці С. Лівінгстон, Є. Лівенс і Дж. Карр уклали «Посібник з питань прав дитини в цифровому середовищі для органів державної влади», в якому представили шляхи підтримки впровадження Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі [5]. У цьому посібнику наводиться приклад належної практики «Flag System», яка використовується для запобігання сексуальній агресії та підтримки здорового статевого розвитку [5, с. 27].

Батьки та опікуни відіграють ключову роль у забезпеченні реалізації прав дитини як загалом, так і в цифровому середовищі зокрема. Саме тому надзвичайно важливо, щоб держава підтримувала їх у турботі про дітей у цифровому просторі – шляхом надання інформації, ресурсів, допомоги, а також організації відповідного навчання для спеціалістів, які працюють із батьками. Водночас існують певні виклики, які варто враховувати: 1) батьки можуть не володіти або

вважати, що не володіють достатніми цифровими навичками й знаннями, щоб ефективно підтримувати й захищати своїх дітей в онлайн-середовищі; 2) державним інституціям буває складно охопити батьків через високу вартість ефективних комунікаційних каналів та інформування; 3) батьки зазвичай зосереджуються насамперед на захисті дитини, іноді нехтуючи підтримкою її прав на самовираження, соціальні контакти або гру в інтернеті; 4) у ситуаціях, коли батьки стурбовані можливими ризиками для дитини, вони можуть обмежувати її право на приватне життя.

Так як, важливим принципом Конвенції ООН про права дитини є надання їй права вільно висловлювати свої думки, яке включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду [13], важливо, щоб у підлітків були сформовані навички відрізняти правдиву інформацію у соцмережах від фейків, посправди. Як зазначає суддя Верховного Суду України П. Пархоменко, дитина наділяється правом на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і бралися до уваги в якості першочергового міркування при прийнятті в її відношенні будь-яких дій або рішень як в державній, так і в приватній сфері. А забезпечення якнайкращих інтересів дитини полягає, по-перше, у збереженні її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною і, по-друге, забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним [14, с. 3–5]. А це означає, що реалізація принципу якнайкращих інтересів дитини чи підлітка має забезпечувати на державному і приватному рівні безпечний цифровий простір, який став невід'ємною частиною життя підростаючого покоління. Важливо не допускати «непрямої дискримінації», коли ставлення на підставі, здавалося б, нейтрального правила, ставить дитину або підлітка у невідгідне становище через їхній вік. Для реалізації права дитини на недискримінацію важливо, щоб на державному рівні були створені умови для поваги, захисту та здійснення права кожної дитини на присутність і участь в цифровому просторі; виявлення конкретних форм дискримінації; застосування адресних заходів, необхідних для дітей у вразливих становищах, визнаючи, що цифрове середовище потенційно може як посилити вразливість дітей, так і розширити їхні можливості, захистити та підтримати [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, підкреслимо, що цифрова сексуалізація підлітків в умовах повномасштабної війни в Україні є новітньою і вкрай небезпечною формою соціального ризику. Глобальна інформатизація суспільства, російська агресія та послаблення соціального контролю створюють сприятливі умови для зростання онлайн-девіацій, особливо у підлітковому середовищі, сприяючи розповсюдженню ц цифровому просторі різних форм сексуального насильства, до яких відносяться такі, як: сексуальний шантаж, секстинг,

кібергрумінг, кібербулінг та інші. Основними причинами вразливості підлітків у цифровому просторі є психологічні і соціальні чинники, що пов'язані з війною: втрата близьких, травматичний досвід, нестача цифрової грамотності, емоційна нестійкість, пошук друзів у соціальних мережах.

Особливу увагу приділено викликам для соціальної роботи, яка потребує оновлення профілактичних підходів. Підкреслено важливість розвитку критичного мислення, цифрової етики, створення анонімних інструментів підтримки, формування цифрової культури. Представлено міжнародні приклади протидії цифровим девіаціям: цифрова детоксикація, заборона гаджетів у школах, інструменти саморегуляції, модель «The Flag System».

На основі Конвенції ООН про права дитини пропонуються напрямки реформування соціального захисту та освітньої політики для забезпечення сексуальної безпеки підлітків у цифровому середовищі. Аргументовано необхідність співпраці фахівців різних галузей, зокрема соціологів, психологів, працівників правоохоронних органів, державних службовців, фахівців ІТ сфери, соціальних педагогів спрямованої на захист прав дитини та профілактику девіантної поведінки, зокрема недопущення дискримінації та сексуального насильства у цифровому просторі.

Перспективними напрямками подальших досліджень може бути з'ясування інклюзивних підходів до удосконалення цифрової освіти і сексуального виховання дітей та підлітків в умовах глобальних і регіональних викликів, а також формування державної політики, спрямованої на захист їх прав та профілактику цифрової девіантної поведінки.

Список використаної літератури

1. Коваленко А. Скільки українських підлітків втратили рідного чи друга після початку великої війни? Дані ЮНІСЕФ. *Українська правда*. 2024. 21 лют. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/skilki-ukrajinskih-ditey-cherez-viynu-vtratilidrugachi-rodicha-dani-yunisef-306564/> (дата звернення: 04.07.2025).
2. Лобанова А. С., Смаглюк О. А. Раннє статеве життя підлітків як соціальна проблема: правові засади, причини і наслідки. *Актуальні проблеми філософії і соціології*. 2024. № 48. С. 140–146. DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v048.2024.22>
3. Смаглюк О. А., Лобанова А. С. Стан статевої самосвідомості підлітків промислового регіону в умовах війни: емпірична верифікація. *Габітус*. 2025. Вип. 72. Т. 1. С. 31–37. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.72.1.52024>
4. Сексуалізація, шантаж та війна без фільтрів: нова цифрова реальність українських підлітків. *Центр Безпечного Інтернету*. 2025. 6 травн. URL: <https://surl.li/skleto> (дата звернення: 24.07.2025).
5. Лівінгстон С., Лівенс Є., Карр Дж. Посібник з питань прав дитини в цифровому середовищі для органів державної влади. *Рада Європи*. 2019. 86 с. С. 13. URL: <https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/posibnyk-z-pytan-prav-dytyny-v-cyfrivomu-seredovyshhi.pdf> (дата звернення: 04.07.2025)

6. Калашнікова Л., Ярова Л. Цифровізація соціальних відносин: теоретичне обґрунтування та емпірична верифікація. Інформаційне суспільство і Природа у фокусі соціологічної аналітики : кол. монографія / за наук. ред. А. Лобанової, Л. Калашнікової, І. Грабовець. Київ, 2023. С. 13–48. URL : <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/10687> (дата звернення: 08.07.2025).

7. Що таке секстинг? *Центр безпечного інтернету*. URL: <https://saferinternetcentre.org.ua/threats/%D1%89%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5-%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3/> (дата звернення: 08.07.2025).

8. Що таке кібергрумінг та як убезпечити від нього дітей. Міністерство внутрішніх справ. 04.12.2024. URL : <https://mvs.gov.ua/news/shho-take-kibergruminyg-ta-iaak-ubezpeciti-vid-nyogo-ditei> (дата звернення: 14.07.2025).

9. Безпека в цифровому середовищі: що треба знати про кібербулінг? *Безоплатна правнича допомога*. 06.02.24 URL :<https://legalaidd.gov.ua/publikatsiyi/bezpeka-v-cyfrovomu-seredovyshhi-shho-treba-znaty-pro-kiberbulinyg/> (дата звернення: 12.07.2025).

10. Концепція цифрової гігієни для дошкільнят: нові орієнтири у вихованні та освіті в умовах цифрової ери. Меланчин садочок. 2025. 16 трав. <https://melsad.net.ua/zahyst-ditej-v-interneti-cyfrova-gigiyena-ta-etyka-dlya-batkyv-i-pedagogiv/> (дата звернення: 05.07.2025).

11. Безпека дітей у цифровому просторі – МОН надає рекомендації для педагогічних працівників та батьків. МОН України. 2021. 11 бер. URL : <https://mon.gov.ua/news/bezpeka-ditej-u-tsifrovomu-prostori-mon-nadae-rekomendatsii-dlya-pedagogichnikh-p> (дата звернення: 07.07.2025).

12. Дриголь О. О. Правові аспекти захисту прав дитини в цифровій сфері: стратегії уникнення корупційних загроз. *Збезпечення принципів поваги, захисту та реалізації прав дитини у цифровому середовищі* : зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 23 лист. 2023 р.). Дніпро, 2023. С. 40–42. URL : https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/Zbirnyk_Konf_Zahyst%20prav_dytnyny_v_cifrovomu_sviti.pdf (дата звернення: 12.07.2025).

13. Конвенція про права дитини (неофіційний стислий виклад). *Компас. Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді*. Ст. 13. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/convention-on-the-rights-of-the-child> (дата звернення: 22.07.2025).

14. Пархоменко П. Зміст принципу якнайкращих інтересів дитини. *Верховний Суд України*. 2024. 20 с. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_interesy_dytnyny.pdf (дата звернення: 21.07.2025).

Chernous L. S., Karytka V. V. Digital sexualization of adolescents in the context of war: challenges for social work and deviance prevention

The article addresses the issue of digital sexualization of adolescents during the full-scale war in Ukraine as a novel form of social risk. Emphasis is placed on the intersection of the humanitarian crisis, digital transformation, and weakened social control, which create favorable conditions for the growth of online deviant behaviors. The mechanisms of digital sexualization are examined, including sexual blackmail, sexting, cyber grooming, and cyberbullying, along with war-related factors of adolescent vulnerability: loss of loved ones, traumatic experiences, lack

of digital literacy, and emotional fragility.

Special attention is given to the challenges faced by social work, which requires an updated preventive paradigm. The article highlights the importance of developing critical thinking, digital ethics, anonymous support tools, and the formation of digital culture. International practices for counteracting digital deviance are presented, including digital detox, bans on gadgets in schools, self-regulation tools, and the "Flag System" model.

Based on the UN Convention on the Rights of the Child, the article proposes directions for reforming social protection and educational policies to ensure adolescents' safety in digital environments. The necessity of interdisciplinary cooperation is emphasized – involving sociologists, psychologists, law enforcement officers, civil servants, IT professionals, and social educators – aimed at protecting children's rights and preventing deviant behavior, particularly discrimination and sexual violence in the digital space.

Key words: *digital space, adolescents, war, digital sexualization, sexting, cyber grooming, cyberbullying, prevention of digital deviance, social work, digital literacy.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 004.8:316.42:314.15(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.107.6>

К. Б. БАННИКОВА

кандидат соціологічних наук,
викладач кафедри соціології та гуманітарних дисциплін
Харківський гуманітарний університет «Народна українська
академія»

В. А. ПЛЮЩ

доктор філософії з соціології,
молодший науковий співробітник відділу соціальної експертизи
Інститут соціології Національної академії наук України

О. О. КОЛЄВАТОВ

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії і суспільних наук
Навчально-науковий інститут економіки
Національного університету «Чернігівська політехніка»

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В АНАЛІЗІ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження обумовлена потребою у створенні високо-технологічних інструментів для оперативного аналізу динаміки соціальних настроїв у кризових умовах. Масштабна міграція, викликана повномасштабною війною, формує попит на нові підходи до прогнозування міграційних потоків, що базуються на аналізі реальних даних і поведінкових сигналів. У роботі використано комплексну міждисциплінарну практику, що поєднує елементи оброблення природної мови, машинного навчання, аналізу великих даних та системної інтерпретації соціологічних і статистичних матеріалів. Під час дослідження здійснено аналіз основних етапів роботи з соціальними даними для оцінки міграційних настроїв: від збору інформації із соціальних мереж, статистичних баз і новинних джерел до інтерпретації емоційного тону повідомлень та верифікації результатів з офіційною статистикою. Застосовано інструменти машинного навчання, оброблення природної мови та багатовимірної статистики. Запропоновано методичні засади побудови прогнозних моделей, що містять: ідентифікацію релевантних чинників

(економічна ситуація, безпека, демографія, освітні, інфраструктурні, кліматичні чинники, а також інформаційна насиченість середовища); побудову структури вхідних змінних; вибір алгоритму прогнозування; валідацію та оптимізацію моделі; сценарне прогнозування. Сформовано поетапний алгоритм впровадження інтелектуальних систем у процеси міграційного управління, що охоплює: аудит наявних даних, визначення пріоритетних напрямів аналітики, добір відповідних ІІІ-інструментів, технічну інтеграцію в системи моніторингу, тестування моделей на пілотних територіях, підготовку фахівців та реалізацію повномасштабного запуску моделей для прийняття управлінських рішень на основі даних. Запропоновані практики виявляють ефективність застосування інтелектуальних систем для своєчасного виявлення змін у міграційних настроях та прогнозування потенційних хвиль переміщення населення. Визначено, що використання ІІІ-моделей дає змогу суттєво підвищити точність оцінки соціальних процесів та забезпечити ухвалення адаптивних управлінських рішень на основі реальних даних. Практична значущість роботи полягає у можливості використання розробленої методики органами публічного управління для вдосконалення системи моніторингу міграційних процесів, зниження демографічних ризиків та підвищення ефективності реалізації міграційної політики в умовах цифрової трансформації.

Ключові слова: міграційні настрої, державне управління, аналітика даних, міграційна політика.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростання глобалізаційних процесів та політичної нестабільності питання міграції населення набуває все більшої актуальності. Водночас стрімкий розвиток цифрових технологій і штучного інтелекту (ІІІ) надає інструменти для моделювання поведінкових патернів, аналізу соціальних сигналів і побудови сценаріїв на основі великих даних. Проблема полягає в тому, що традиційні методи соціологічного аналізу не завжди вчасно та ефективно виявляють потенційні міграційні хвилі, особливо в умовах швидкої динаміки соціально-економічних змін.

Недостатній рівень цифровізації міграційної політики, фрагментарний характер даних, обмежена інтеграція алгоритмів ІІІ у практику державного управління знижують здатність органів влади до оперативного реагування на зміну міграційної ситуації. Це створює ризики для соціальної стабільності, безпеки та сталого розвитку країни.

Таким чином, актуальним є дослідження можливостей використання інтелектуальних систем – машинне навчання, оброблення природної мови (Natural language processing – NLP) та нейромережеві моделі – для збирання, аналізу та інтерпретації соціальних даних щодо міграційних настроїв населення. Проблематика статті ґрунтується на необхідності переходу від фрагментарного моніторингу до системної практики в управлінні міграційними процесами на основі даних (data-driven governance), що й визначає наукову та практичну значущість дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасного наукового дискурсу виявляє зростання уваги до потенціалу ІІІ в аналізі

складних соціальних процесів, зокрема міграційних тенденцій. З огляду на воєнні події, демографічні трансформації та кризові явища в Україні тема використання інтелектуальних технологій для прогнозування міграційних рухів набуває особливої актуальності.

Дослідники С. В. Легомінова та співавт. [1] акцентують на застосуванні методів ШІ для виявлення фейкової інформації в соціальних мережах. Вони підкреслюють, що саме аналіз великих масивів соціальних даних дає змогу швидко виявляти інформаційні впливи, що здатні безпосередньо формувати або змінювати міграційні настрої населення, особливо в умовах воєнного стану та внутрішніх криз. Науковиця Л. М. Корнута [2] визначає місце ШІ в системі цифрової трансформації публічного управління, наголошуючи на його спроможності генерувати аналітичні висновки на основі складних соціальних змін. Ця практика є значущою у контексті прогнозування масових переміщень населення як реакції на політичні, економічні чи безпекові чинники. Авторка Т. В. Пшенична [3] розглядає технологічну спроможність місцевих громад до інтеграції інструментів ШІ, що може бути використано при створенні регіональних моделей міграційних сценаріїв. Вона акцентує на значенні кадрової підготовки й цифрової готовності для ефективної реалізації аналітичних механізмів. Учені М. Д. Василенко та Т. В. Шевченко [4] у міждисциплінарному аналізі розглядають можливості ШІ для оброблення правової інформації та соціальних запитів, що сприяє формуванню гнучких індикаторів оцінки рівня соціального напруження – одного з тригерів міграційних хвиль. Дослідники В. Д. Бойко й М. Д. Василенко [5] вивчають кібербезпеку та цифрову довіру в рамках концепції «розумного міста». Вони відзначають, що саме цифрові дані громадян у системах електронного врядування є джерелом інформації для прогнозування змін у соціальних моделях, зокрема зміни місця проживання або наміру еміграції. Науковці С. Квітка та співавт. [6] акцентують на трансформації моделей управління через цифровізацію, виділяючи вектор переходу до алгоритмічного прогнозування. Визначено логіку побудови «профілів користувача», що може бути адаптовано до створення міграційних профілів громадян на основі поведінкових та соціальних даних. Автори С. Квітка, Н. Новіченко та О. Бардах [7] окреслюють шляхи впровадження інтелектуальних систем у муніципальному управлінні, зокрема для виявлення локальних ризиків, що провокують соціальну напругу й переміщення населення. Вони вказують на доцільність створення спеціалізованих ІТ-платформ для збору та аналізу даних про мобільність громад. Учений Т. С. Яровой [8] досліджує ризики використання ШІ, пов'язані з можливим маніпулюванням даними, викривленням аналітичних висновків або дискримінаційним алгоритмічним моделюванням. Врахування цих аспектів є критичним при створенні прогнозних моделей міграційних потоків задля уникнення стигматизації окремих груп населення. Дослідники О. І. Черняк та П. В. Захарченко

[9] аналізують методи прогнозування розвитку соціально-економічних систем. Ці практики можуть бути адаптовані до побудови індивідуальних моделей прогнозування міграційних тенденцій з урахуванням економічної привабливості регіонів, безпекових аспектів та соціальної динаміки. Науковці Н. Маслій, М. Дем'янчук, І. Брітченко та М. Безпарточний (N. Maslii, M. Demianchuk, I. Britchenko & M. Bezpartochnyi) [10] змоделювали зміни міграційних потоків в Україні в умовах пандемії COVID-19, спираючись на сценарну практику. Вони пропонують методологію альтернативних сценаріїв без використання ШІ, що може бути інтегрована в алгоритми машинного навчання для підвищення точності прогнозів. Авторки М. Вдовин і А. Іванчишин [11] акцентують на статистичному вимірі міграційних процесів та їхніх каталізаторах, що має значення для побудови якісних навчальних вибірок у ШІ-моделях. Учені Е. Лібанова, О. Позняк та О. Цимбал [12] докладно вивчають питання вимушеної міграції, пов'язаної зі збройною агресією РФ. Автори систематизували масштаби переміщення та його соціально-економічні наслідки, що забезпечує побудову складних моделей прогнозування із застосуванням нейронних мереж, здатних обробляти багаторівневі дані. Науковці У. Садова, Т. Степура та І. Бараняк (U. Sadowa, T. Stepura & I. Baranyak) [13] досліджують Україну в територіальних міграційних системах на основі якісно-кількісної практики, що може бути використане при проєктуванні моделей класифікації міграційних потоків із залученням технік штучного інтелекту, зокрема для побудови карт ймовірного переміщення населення. Дослідниця М. Л. Вдовин [14] аналізує методи статистичного моделювання економічних процесів, що потенційно може бути використано для поєднання класичних статистичних методів з новітніми інструментами машинного навчання при аналізі міграційних чинників. Автор О. П. Білецький [15] розглядає виклики інтеграції цифрових технологій у сферу соціальної роботи, що є важливим у контексті використання ШІ для аналізу соціальних даних, особливо отриманих у результаті соціальної допомоги мігрантам. Виявлено потенціал цифровізації для створення аналітичних моделей аналізу динаміки міграційних потреб в реальному часі. Дослідниця А. А. Романюк [16] вивчає інтеграцію інтелектуальних інформаційних систем. Авторка акцентує на стратегічних аспектах упровадження ШІ в аналітичну діяльність, пропонуючи практики адаптації сучасних цифрових платформ для прийняття управлінських рішень, зокрема у сфері соціальних процесів і міграції.

Отже, ці дослідження створюють методологічне та аналітичне підґрунтя для побудови ефективних моделей прогнозування міграційних тенденцій із використанням ШІ в Україні. Доведено міждисциплінарний характер проблематики та необхідність інтеграції демографічної, статистичної, соціологічної та цифрової аналітики для отримання правдивих результатів. Попри виклики – фрагментарність

нормативного забезпечення, слабку цифрову інфраструктуру в регіонах, відсутність фахівців – науковці наголошують на стратегічній доцільності впровадження інтелектуальних аналітичних інструментів в управлінські процеси. Зокрема, прогнозування міграційних тенденцій на основі великих соціальних даних із застосуванням ШІ уможливорює завчасне запобігання демографічним кризам, оптимізацію соціальної політики та забезпечення стійкості держави до внутрішніх і зовнішніх викликів.

Метою статті є розробка методичних підходів до застосування технологій ШІ в аналізі соціальних процесів для прогнозування міграційних тенденцій в Україні. Такий підхід обумовлений потребою підвищення точності оцінювання соціально-демографічної динаміки в умовах глибоких суспільних змін, спричинених воєнними діями, економічною турбулентністю та інформаційними викликами.

Для досягнення мети дослідження сформульовано такі завдання:

Проаналізувати сучасні методи оброблення соціальних даних із застосуванням ШІ для виявлення міграційних настроїв.

Розробити методичні засади побудови прогнозних моделей міграційної активності.

Сформулювати алгоритм інтеграції інтелектуальних систем у систему управління міграційною політикою.

Таким чином, дослідження спрямоване на поєднання ШІ із соціологічним аналізом та формування нових практик передбачення і регулювання міграційних процесів в Україні. Запропоновані цілі забезпечать комплексне бачення проблематики та сприятимуть розробленню ефективних антикризових механізмів у сфері соціальної політики.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство неможливо уявити без ШІ та соціальних мереж, що трансформували способи комунікації та поширення інформації. Водночас зростає загроза поширення дезінформації, що може істотно впливати на соціальні процеси, політичну стабільність та суспільну думку. Фейкові новини й маніпулятивний контент вимагає застосування інтелектуальних технологій для їхнього виявлення та нейтралізації, що спричиняє дослідження використання ШІ в аналізі суспільної поведінки, зокрема для прогнозування міграційних процесів [1, с. 84].

Автори М. Д. Василенко та Т. В. Шевченко зазначають [4, с. 150], що попри задекларовану на державному рівні важливість розвитку ШІ в Україні, у науковому дискурсі все ще є дефіцит глибокого осмислення наслідків його інтеграції з позицій суспільних трансформацій, морально-етичних норм і взаємодії між владними структурами та громадянським суспільством. На практиці переважна частина ініціатив залишається на рівні концептуальних розробок або експериментальних моделей. Основною проблемою є потреба в міждисциплінарній практиці впровадження ШІ, особливо у сферах публічного управління, правосуддя та соціальної політики, що безпосередньо

стосується потенціалу використання ІІІ для дослідження та прогнозування складних соціальних процесів, зокрема міграційних явищ.

Цифрова трансформація суспільства, зумовлена стрімким технологічним розвитком, створює нові вимоги до модернізації публічного управління та взаємодії держави з громадянами. В Україні, як і в усьому світі, почалися активні зрушення в напрямі цифровізації, однак залишається багато викликів через використання застарілих систем та відсутність інтегрованих рішень. У цьому контексті значущим є дослідження можливостей використання ІІІ для формування ефективної цифрової політики держави, аналізу соціальної поведінки та міграційних настроїв населення на основі великих даних, зокрема з відкритих джерел і соціальних мереж. Така практика дає змогу не лише підвищити якість управлінських рішень, а й своєчасно реагувати на динаміку соціальних процесів [6, с. 129].

Акцентовано, що в умовах сучасних тенденцій цифрової трансформації, ІІІ є однією з найактуальніших і топових інформаційних технологій, що активно використовується для вирішення широкого спектра завдань, пов'язаних із практикою публічного управління та наданням муніципальних послуг. ІІІ набуває все більшого значення як у державному управлінні, так і в організації роботи органів місцевого самоврядування, особливо при розробленні та реалізації стратегій ефективного використання муніципальних ресурсів [7, с. 86].

Впровадження ІІІ в практику місцевого управління супроводжується низкою проблем, що характерні для державного управління загалом. У ширшому контексті ці виклики пов'язані з глобальними питаннями впливу цифрових технологій на трансформацію суспільства. Для України, що наразі має відставання у впровадженні ІІІ та розвитку цифрової економіки, диджиталізація державного управління є значущою умовою інтеграції до світового технологічного простору. ІІІ сприяє як підвищенню ефективності державного управління шляхом оперативного та точного аналізу даних, так і забезпечує надання персоналізованих послуг та покращення комунікації з громадянами. Технологічні ІІІ-рішення дають змогу скоротити використання ресурсів, підвищити рівень громадської безпеки, зокрема оптимізувати управлінські рішення в охороні здоров'я, освіті, соціальній сфері тощо. Модернізація дозволить запобігти перетворенню країни на сировинний придаток із неефективною системою публічного та муніципального управління.

Використання ІІІ має ризики, пов'язані із забезпеченням етичності, прозорості, конфіденційності даних, зокрема у сфері кібербезпеки та довіри громадян до автоматизованих рішень. З огляду на це варто враховувати ці аспекти на етапі розроблення та впровадження цифрових інновацій [8, с. 38].

В умовах нестабільності та соціальних потрясінь в Україні ІІІ відкриває нові можливості для оперативного соціологічного моніторингу.

Таблиця 1 відображає структурований алгоритм дій із застосуванням інструментів ШІ для аналізу міграційних настроїв населення. Особливу роль у аналізі сучасних практик відіграють методи оброблення природної мови, кластеризації та емоційного аналізу, що забезпечують виявлення прихованих патернів поведінки населення.

Зміст таблиці 1 структуровано за логікою поетапного підходу до аналізу соціальних даних, який відображає послідовну трансформацію первинних соціальних даних (опитування, соцмережі, бази статистики) у валідовані висновки щодо міграційних настроїв. Вибір саме таких етапів – від збору до верифікації – зумовлений потребою у формуванні замкненого циклу обробки даних у режимі реального часу. На першому етапі здійснюється ідентифікація джерел і генерація первинного масиву даних (опитування, соцмережі, новинні ресурси). Далі ці дані проходять попередню обробку і очищення, без чого машинне навчання дає хибні або упереджені результати.

Таблиця 1

**Аналіз сучасних практик збирання, оброблення
та інтерпретації соціальних даних**

Етап	Зміст аналітичної роботи	Методи	Очікуваний результат
Збирання соціальних даних	Вивчення джерел: соціальні мережі, опитування, новинні платформи, бази статистики	Web scraping, API, парсери, сенсори цифрової активності	Отримання релевантного масиву даних про міграційні настрої
Попереднє оброблення даних	Очищення, нормалізація, знеособлення, категоризація	Python, Pandas, OpenRefine, NLP токенизація	Підготовка чистих, структурованих даних для аналізу
Інтерпретація соціальних настроїв	Визначення емоцій, намірів, мотивацій, прихованих патернів	Natural Language Processing (NLP), Sentiment Analysis, кластеризація	Виявлення соціальних тригерів, що впливають на міграційні наміри
Візуалізація та опис патернів	Побудова графіків, мап настроїв, частотних слів, тематичних кластерів	Tableau, Power BI, Python (Seaborn/Matplotlib), Gephi	Формування цілісної картини соціального тиску та настроїв
Верифікація та порівняння	Зіставлення ШІ-висновків з даними офіційної статистики або експертними оцінками	Аналітичні звіти, порівняльний аналіз, валідація моделей	Підтвердження вірогідності висновків і наукова обґрунтованість

Джерело: сформовано авторами на основі [3; 7; 11; 13]

Третій етап – інтерпретація соціальних сигналів, що передбачає виявлення латентних патернів, емоційних тонів, поведінкових сигналів за допомогою NLP, кластерного аналізу та модулів афективної аналітики. Саме цей рівень є критичним для трансформації «шумних» даних у значущі індикатори міграційної активності. Четвертий і п'ятий етапи (візуалізація та верифікація) забезпечують наукову обґрунтованість і дають змогу інтегрувати висновки у реальні управлінські контури. Таким чином, представлені дані ілюструють інформаційно-аналітичний ланцюг, який пов'язує соціологічний моніторинг із формуванням рішень на основі даних, що закладає підґрунтя для розумного й адаптивного міграційного регулювання в умовах кризи.

Відповідно до даних ООН та Міжнародної організації з міграції Україна останніми роками стабільно утримує високі позиції серед країн світу за кількістю емігрантів та посідає провідне місце серед європейських держав за обсягами грошових переказів, здійсненими трудовими мігрантами. Станом на 2019 рік актуальні дані зберігають свою позицію у межах нових демографічних і геополітичних викликів. У цьому контексті аналіз причин і наслідків міграції набуває особливого значення для формування ефективної державної політики. Тема моделювання та прогнозування міграційних потоків є не лише науково актуальною, а й практично важливою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень [9, с. 9].

Міжнародна трудова міграція є основним чинником впливу на економічну ситуацію в країні. З одного боку, вона може призводити до відтоку трудових ресурсів, зниження наукового та інноваційного потенціалу. З іншого – бути каталізатором соціально-економічного розвитку через фінансові надходження, обмін досвідом та трансфер знань. Така міграція передбачає переміщення працездатного населення між країнами терміном понад один рік з метою працевлаштування, зберігаючи при цьому постійний зв'язок із країною походження як на соціальному, так і на культурно-економічному рівнях.

Таким чином, міграція є складним явищем, на яке впливають соціальні, економічні, політичні та екологічні чинники. Дослідження міграційних процесів сприяє кращому розумінню причин міграції та її наслідків для окремих осіб, родин, громад і суспільства загалом [11, с. 23]. Отримані результати можуть бути використані для підвищення рівня захисту прав мігрантів, покращення доступу до охорони здоров'я, освіти, можливостей працевлаштування, зокрема для посилення соціальної та культурної інтеграції.

Для аналізу міграційних процесів застосовуються соціально-демографічні показники, що відображають обсяги, склад, напрями та інтенсивність міграції. Значущими є статистичні показники зовнішньої трудової міграції: абсолютні (кількість осіб) та відносні (питома вага, темпи зростання тощо).

Зазначено, що повномасштабне вторгнення військ Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року стало причиною різкого погіршення демографічного потенціалу держави: з кінця 2022 року помітне зниження народжуваності, зумовлене відкладеним народженням дітей значною частиною населення в умовах кризи; високий рівень смертності, спричинений не лише пандемією COVID-19, але й бойовими діями, цілеспрямованим знищенням цивільного населення, зокрема погіршенням умов життя.

Водночас вирішальним чинником сучасних та потенційних демографічних втрат є масштабні міграційні процеси. Переміщення населення як всередині країни, так і за її межі, є найбільшими в Європі з часів Другої світової війни. Ці явища потребують ґрунтовного наукового аналізу, а оцінка їхніх масштабів та соціально-економічних наслідків має особливу актуальність для формування ефективної державної політики [12, с. 38].

Для аналізу та моделювання соціальних і економічних процесів доцільним є використання багатовимірних статистичних методів, що дають можливість обробляти взаємопов'язані дані у межах єдиної аналітичної матриці: інтегральне оцінювання, таксономічний, кластерний, дискримінантний аналіз, аналіз основних компонент, кореляційний та регресійний аналіз. Поєднання цих методів з алгоритмами машинного навчання сприяє отриманню обґрунтованих висновків для прийняття управлінських рішень у сфері міграційної політики [14, с. 80].

Прогнозування міграційних хвиль вимагає створення цілісної методики, що ґрунтується на поетапній роботі з різними джерелами даних та використанні алгоритмів машинного навчання, та враховує соціально-економічні, демографічні та інформаційні чинники (табл. 2).

Цю практику побудовано на інтеграції кількісних даних та інтелектуального аналізу, що забезпечує як точність прогнозів, так і можливість сценарного моделювання. Найціннішими є етапи валідації та розроблення моделей для передбачення майбутніх значень (what-if-сценаріїв), що адаптують інструменти прогнозування під різні виклики – від збройного конфлікту до економічної кризи. Методичне узагальнення забезпечує базу для практичного застосування отриманих результатів у політиці міграційного управління.

Також варто зазначити, що у сучасних умовах перспективним є використання LLM-моделей (Large Language Models), зокрема GPT-подібних архітектур, як аналітичного інструменту для попереднього формування гіпотез, оброблення запитів громадян та виявлення емоційних патернів у соціальних мережах. Використання великих мовних моделей значно підвищує швидкість обробки неструктурованих текстових даних і дозволяє оперативно виявляти ризикові зони на рівні колективної поведінки.

Окремої уваги заслуговує технологія Retrieval-Augmented Generation (RAG) – підхід, що поєднує потенціал мовної моделі зі здатністю

Таблиця 2

**Методичні практики прогнозування міграційних хвиль
із використанням алгоритмів ШІ**

Етап	Опис методичної практики	ШІ-інструменти	Наукова цінність
Ідентифікація релевантних чинників впливу	Визначення чинників: економіка, безпека, демографія, інформаційна активність	Факторний аналіз, PCA (аналіз головних компонент)	Формування переліку основних змінних для прогнозу
Побудова структури вхідних даних	Створення багаторівневої системи вхідних змінних з різних джерел	Data fusion, структуризація, нормалізація	Єдина інтегрована модель для обчислень
Вибір і тренування прогнозовної моделі	Вибір типу моделі залежно від даних: supervised/unsupervised	Random Forest, LSTM, XGBoost, нейромережі	Побудова моделі, здатної виявити закономірності
Валідація та оптимізація моделі	Перевірка точності, стабільності, обґрунтованості прогнозу	Cross-validation, Grid Search, ROC-крива	Наукова достовірність, підвищення точності прогнозів
Сценарне моделювання та прогнозування	Створення сценаріїв розвитку ситуації за обраними змінними	Time-series forecasting, what-if analysis передбачування майбутніх значень)	Виявлення потенційних хвиль міграції за різних умов
Методичне узагальнення	Формування алгоритму (pipeline) для подальшого використання	Методичні рекомендації, логіка обчислень	Створення практичної методики для майбутніх досліджень

Джерело: сформовано авторами на основі [8; 9; 12]

отримувати й залучати актуальну інформацію з зовнішніх баз знань у реальному часі. Це особливо цінно у прогнозуванні міграційних хвиль, коли на ухвалення управлінських рішень впливають не лише стабільні чинники, а й поточні події, кризові сигнали або новинні фрейми. При цьому RAG-підхід дає змогу вбудовувати до прогнозовної моделі динамічні змінні без потреби повторного навчання, що підвищує точність та адаптивність сценарного моделювання.

У контексті просторової складової варто також згадати про поєднання геоінформаційних систем (GIS) із штучним інтелектом, яке дозволяє враховувати територіальні особливості міграційних потоків. Просторова аналітика, зокрема побудова теплових карт міграційної активності, кластеризація ризикових регіонів та візуалізація

переміщень населення, створює додаткові можливості для точнішого прогнозування та оперативного реагування на локальні демографічні виклики. Такий підхід важливий для формування ефективної міграційної політики на рівні як держави, так і місцевих територіальних громад.

Практичне підтвердження ефективності таких інструментів демонструє досвід Канади, де застосовується система ArriveCAN AI – цифрова платформа, що поєднує дані з аеропортів, соціальних мереж і міграційної статистики для оперативного прогнозування та управління потоками мігрантів. Вона використовує штучний інтелект для оцінки ризиків, моделювання поведінки прибулих та автоматизації процесів прийняття рішень. Подібні приклади підтверджують, що інтелектуальні системи можуть не лише підтримувати, а й суттєво підсилювати державну міграційну політику в умовах високої невизначеності та соціальної турбулентності [18].

Таким чином, залучення інноваційних AI-рішень – таких як LLM, RAG, GIS-аналітика та пілотні приклади з міжнародної практики – відкриває нові горизонти для глибшої інтеграції інтелектуальних технологій у сферу прогнозування міграційних процесів і формування стійкої, data-driven міграційної політики.

Відповідно до практики застосування ШІ у соціальній сфері такі рішення забезпечують вищу якість оброблення інформації, підвищують ефективність моніторингу й сприяють адаптивності управлінських інструментів до змін зовнішнього середовища [15; 16], що дає змогу адаптувати принципи системної інтеграції до задач аналізу міграційних настроїв населення шляхом розроблення алгоритму, що охоплює мовленнєву, емоційну та демографічну аналітику.

Наразі цифрові технології забезпечують доступ до дистанційних консультацій, онлайн-платформ підтримки клієнтів і підвищення кваліфікації соціальних працівників. Впровадження мобільних застосунків для моніторингу психічного здоров'я, онлайн-груп підтримки та електронних баз даних значно трансформують сучасну практику соціальних послуг. Усе більше країн світу впроваджують цифрові інструменти в системи регулювання міграції. Онлайн-платформи для подання заяв на візи та дозволи на проживання, цифрова ідентифікація особи, автоматизація процесів і відмова від паперових процедур – усе це спрямовано на оптимізацію ресурсів і підвищення ефективності адміністративних процесів.

Крім того, цифровізація зменшує корупційні ризики, поліпшує обмін інформацією між державними структурами та забезпечує захист персональних даних. Вона полегшує доступ мігрантів до послуг, спрощує бюрократичні процедури й підвищує рівень прозорості. Визначальну роль мають модернізація IT-інфраструктури, застосування ШІ, алгоритмічні моделі та технологія блокчейн [17]. Для ефективного державного управління міграційними процесами необхідна

повноцінна інтеграція інтелектуальних інформаційних систем у стратегічне планування.

Рисунок 1 є концептуальною візуалізацією алгоритму впровадження ІШ у процеси державного управління міграцією. Ця модель сформована за принципами data-driven governance, що передбачає перехід від інтуїтивного до обґрунтованого аналітикою управління. Етап «аудиту даних» задає стартову точку в аналітичному циклі, тобто оцінюється, які саме дані вже зібрані державними установами (демографічна статистика, цифрові сліди, медіа-сигнали) і які потребують

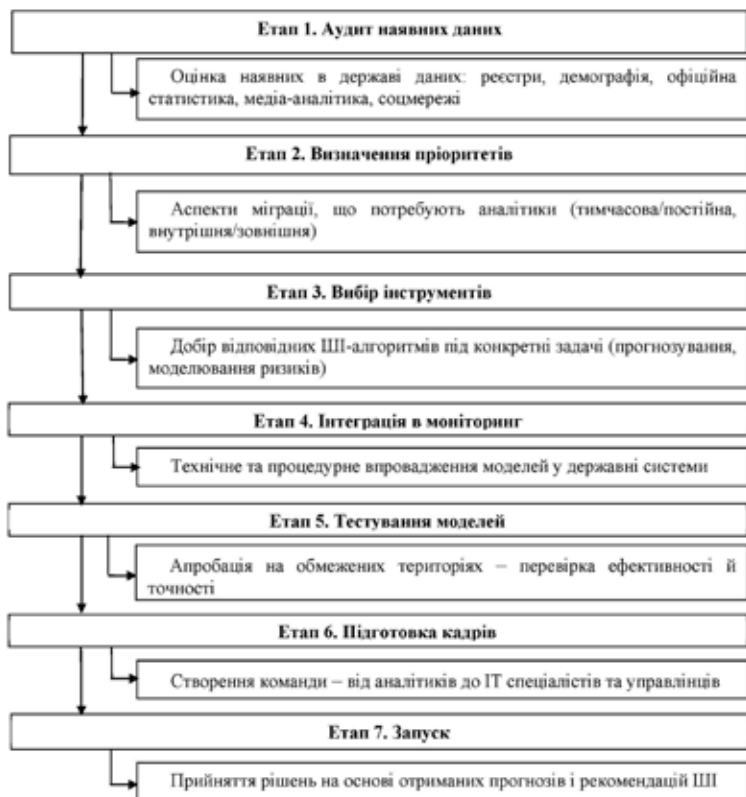

Рис. 1. Алгоритм інтеграції інтелектуальних систем у міграційне управління (data-driven governance)

Джерело: сформоване авторами

доопрацювання або інтеграції для подальшого аналізу. Наступні етапи (пріоритезація, вибір інструментів, технічна інтеграція) охоплюють архітектоніку управлінського рішення: від постановки задач до вибору конкретного алгоритму моделювання.

Особливу увагу приділено етапу «підготовки кадрів», адже ШІ не функціонує ізольовано і його ефективність залежить від здатності аналітиків, управлінців і технічних команд взаємодіяти з моделлю. Завершальний етап «реальний запуск» – це перехід до автоматизованого прийняття рішень із використанням даних, що дозволяє не лише прогнозувати, а й передбачати та запобігати критичним соціальним сценаріям. Послідовність етапів, поданих на рисунку 1, відображає логіку переходу до концепції data-driven governance у сфері міграційного регулювання – від аудиту наявної інформації до інтеграції прогнозних моделей у процес прийняття рішень. Водночас схема демонструє системну взаємодію між рівнями аналітики, управлінської дії та організаційного супроводу, що є критично важливим для формування гнучкої цифрової екосистеми в умовах динамічної міграційної ситуації в Україні.

У контексті впровадження інтелектуальних систем в управління міграційними процесами постає проблема алгоритмічної дискримінації – упередженості рішень, яка може виникати через нерепрезентативність навчальних даних, приховані соціальні упередження у джерелах інформації, а також відсутність прозорості в роботі моделей. У міграційному контексті це особливо критично, оскільки може призвести до необґрунтованого виключення окремих груп населення з програм підтримки або формування хибних профілів ризику загроз.

Для зниження цих ризиків доцільно застосовувати етичний фрейм запобігання дискримінації, який включає: прозорість алгоритмів (застосування Explainable AI – моделей з можливістю пояснення логіки рішень для людини); незалежну ревізію моделей з боку міждисциплінарних команд (аналітиків, юристів, етиків, демографів); участь громадськості та стейкхолдерів у процесах перевірки якості прогнозів та ухвалення політичних рішень; використання фільтрів попередження дискримінації на етапі підготовки навчальних даних (data fairness auditing); регулярну переоцінку моделей у динаміці, щоб виявляти зміну патернів або викривлення у нових потоках даних.

Запропонований підхід дозволяє впроваджувати ШІ в соціально чутливі сфери, не втрачаючи балансу між технологічною ефективністю та соціальною відповідальністю. Зокрема, у сфері міграційної політики важливо забезпечити, щоб алгоритмічні рішення підсилювали справедливість і рівний доступ, а не поглиблювали вже існуючі нерівності.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження довело високий потенціал використання інструментів ШІ в аналізі соціальних процесів та управлінні міграційною політикою. Запропонована методика інтеграції ШІ-технологій ґрунтується на міждисциплінарній практиці та орієнтована на реалізацію гнучкого моделювання соціальної

поведінки, що базується на обробленні реальних соціально-демографічних сигналів. Встановлено, що аналіз міграційних настроїв населення в умовах цифровізації є більш точним та оперативним за умови використання інструментів NLP, кластерного аналізу та емоційного профілювання (під яким у дослідженні мається на увазі поєднання аналізу настроїв (sentiment analysis), що виявляє полярність висловлювань (позитив, негатив, нейтрально), та афективної аналітики (affective analytics), яка дозволяє розпізнавати більш глибокі емоційні стани (страх, гнів, тривога, надія тощо)) даних із соціальних медіа. Підтверджено, що внесення у прогностичні моделі змінних, пов'язаних з економічною стабільністю, безпекою та інформаційною напруженістю, значно підвищує ймовірність сценарного моделювання міграційних хвиль. Узагальнено, що впровадження інтелектуальних систем у публічне управління потребує чіткого поетапного алгоритму, що охоплює як технологічні аспекти (вибір моделей, тестування, оптимізація), так і управлінські (підготовка персоналу, інтеграція у цифрову екосистему держави). Запропонований алгоритм дій сприяє не лише прогнозуванню, але й запобіганню міграційних криз шляхом своєчасного реагування на зміни в соціальному середовищі, що є стратегічно важливим для підвищення спроможності держави до завчасного реагування на ризики масової міграції.

Застосування цієї практики може бути рекомендоване для використання органами державної влади, центрами стратегічного аналізу та цифровими платформами міграційного моніторингу. Подальші дослідження мають охоплювати розроблення етичних протоколів перевірки алгоритмів (fairness, bias check), розширення моделей реального часу із застосуванням LLM (наприклад, GPT), а також створення інтегрованих платформ на основі RAG для поєднання даних з реальних джерел та моделювання сценаріїв.

Список використаної літератури

1. Легомінова С. В., Тищенко В. С., Недодай М. Г., Дьячук О. С., Капельюшна Т. В. Штучний інтелект та соціальні мережі: підходи до виявлення фейкової інформації. *Телекомунікаційні та інформаційні технології*. 2024. № 4(85). С. 83–89. DOI: <https://doi.org/10.31673/2412-4338.2024.044748>.
2. Корнута Л. М. Штучний інтелект у публічному управлінні: перспективи впровадження. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.). Одеса. 2023. Т. 2. С. 37–39. URI: <https://hdl.handle.net/11300/25938> (дата звернення: 31.05.2025).
3. Пшенична Т. В. Інтеграція технологій штучного інтелекту в публічне управління на місцевому рівні: нові горизонти та виклики. *Ефективність державного управління*. 2024. № 3 (80/81). С. 94–104. DOI: <https://doi.org/10.36930/508013>.
4. Василенко М. Д., Шевченко Т. В. Застосування штучного інтелекту в публічному управлінні, судочинстві та правоохоронній діяльності: міждисциплінарне

дослідження. *Право і суспільство*. 2021. №5. С. 148–154. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.20>.

5. Бойко В. Д., Василенко М. Д. «Розумне місто» в контексті кібербезпеки: інциденти, ризики, загрози. *Комунальне господарство міст. Серія : Технічні науки та архітектура*. 2020. № 4. С. 184–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kgm_tech_2020_4_32 (дата звернення: 31.05.2025).

6. Квітка С., Новіченко Н., Гусаревич Н., Піскоха Н., Бардах О., Демошенко Г. Перспективні напрямки цифрової трансформації публічного управління. *Аспекти публічного управління*. 2020. № 8(4). С. 129–146. DOI: <https://doi.org/10.15421/152087>.

7. Квітка С., Новіченко Н., Бардах О. Штучний інтелект у муніципальному управлінні: вектори розвитку. *Аспекти публічного управління*. 2021. № 9(4). С. 85–94. DOI: <https://doi.org/10.15421/152140>.

8. Яровой Т. С. Можливості та ризики використання штучного інтелекту в публічному управлінні. *Economic synergy*. 2023. № 2(8). С. 36–47. DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-2-3>.

9. Черняк О. І., Захарченко П. В. Актуальні проблеми прогнозування розвитку соціально-економічних систем: монографія. Мелітополь. 2019. 456 с. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3606> (дата звернення: 31.05.2025).

10. Maslii N., Demianchuk M., Britchenko I., Bezpartochnyi M. Modeling migration changes according to alternative scenarios in the context of the global COVID19 pandemic: the example of Ukraine. *Economic Studies*. 2022. № 31(1). Р. 58–71. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39025> (дата звернення: 31.05.2025).

11. Вдовин М., Іванчишин А. Статистичний вимір міграційних процесів в Україні: каталізатори їх інтенсифікації та послаблення. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. № 6. С. 22–30. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.6-5>.

12. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії російської федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 48(2). С. 37–57. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>.

13. Sadowa U., Stepura T., Baranyak I. Ukraine in the territorial migration systems: current structural-qualimetric aspects of the formation and development. *European Journal of Transformation Studies*. 2020. № 8(1). С. 60–78. URL: <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/journal-transformation/article/view/4997> (дата звернення: 31.05.2025).

14. Вдовин М. Л. Методи статистичного моделювання економічних процесів: критичний огляд. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2023. № 1(38). С. 79–84. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/10332> (дата звернення: 31.05.2025).

15. Білецький О. П. Інтеграція цифрових технологій у соціальну роботу: виклики та перспективи. *Публічне управління та соціальна робота*. 2024. № 1. С. 38–42. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2024-1-6>.

16. Романюк А. А. Системна інтеграція інтелектуальних інформаційних систем: сучасні виклики та стратегії успіху. *Наука і техніка сьогодні*. № 4(32). 2024. С. 1206–1219. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4\(32\)-1206-1219](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-4(32)-1206-1219).

17. Національний інститут стратегічних досліджень. Цифровізація міграційного менеджменту: міжнародний досвід та можливості його використання в

Україні. 2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/tsyfrovizatsiya-mihratsiynoho-menedzhmentu-zarubizhnyy-dosvid-ta> (дата звернення: 31.05.2025).

Bannikova K. B., Pliushch V. A., Kolievatov O. O. Application of artificial intelligence in the analysis of social processes for forecasting migration trends in Ukraine

The study's relevance is due to the need to create high-tech tools for operational analysis of the dynamics of social sentiment in crisis conditions. Large-scale migration caused by a full-scale war demands new approaches to forecasting migration flows based on real data analysis and behavioral signals. The research is based on a comprehensive interdisciplinary approach integrating natural language processing, machine learning, big data analysis, and systemic interpretation of sociological and statistical materials. The article analysis was conducted on the key stages of working with social data to assess migration sentiments – from collecting information from social networks, statistical databases, and news sources to interpreting the emotional tone of messages and verifying results against official statistics. Tools of machine learning, natural language processing, and multivariate statistical analysis were applied. The author proposed methodological foundations for developing predictive models, which include identifying relevant factors (economic conditions, security, demography, educational, infrastructural, climatic factors, as well as the information richness of the environment), constructing the input variable structure, selecting a forecasting algorithm, validating and optimizing the model, and scenario-based forecasting. A step-by-step algorithm was developed for the integration of intelligent systems into migration management processes, covering auditing available data, identifying analytical priorities, selecting appropriate AI tools, technical integration into monitoring systems, pilot testing of models in selected regions, staff training, and full-scale deployment of models for data-driven decision-making in public administration. The proposed approaches demonstrate the effectiveness of intelligent systems in timely detecting changes in migration sentiments and forecasting potential population movement waves. It was found that using AI-based models significantly increases the accuracy of assessing social processes and supports adopting adaptive management decisions based on real-time data. The practical significance of the research lies in the possibility of applying the developed methodology by public administration bodies to enhance the monitoring of migration processes, reduce demographic risks, and improve the effectiveness of migration policy implementation under the conditions of digital transformation.

Key words: migration sentiments, public administration, data analytics, migration policy.

УДК 364.71

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.107.7>

А. Ю. ІГРУШКО

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

М. В. АРАБАДЖИН

старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

Я. С. СТІЛЬКО

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри менеджменту
Класичний приватний університет

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗА НАПРЯМКОМ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ (НА ПРИКЛАДІ ГО «АЛЕКСАНДРА І С»)

Стаття присвячена аналізу діяльності громадської організації «Александра і С» у сфері використання соціальних технологій у соціальній роботі. Зазначається, що в контексті загроз, що причиняє війна в Україні, громадські організації відіграють важливу роль як гнучкі соціальні агенти, здатні оперативно реагувати на потреби вразливих верств населення, запобігати прогалини в роботі державних структур та ініціювати довготривалі позитивні зміни.

Зазначено, що досвід ГО «Александра і С» є унікальним прикладом ефективного розвитку громадської ініціативи, що трансформувалася з волонтерської групи у впливового суб'єкта громадянського суспільства, здатного системно реагувати на соціальні виклики сучасної України. В умовах війни, економічної нестабільності та кризи довіри до інституцій, організація стала точкою опори для багатьох людей у виході зі складних життєвих обставинах.

Виокремлені основні результати діяльності організації: соціально-психологічна підтримка внутрішньо переміщених осіб, учасників/учаниць бойових дій, ветеранів/ветеранок та їх родин, осіб, постраждалих від насильства та інших вразливих груп населення; впровадження та розвиток інноваційних технологій, зокрема каніс-терапії, медіації, ненасильницької комунікації; інтеграція у регіональні та національні мережі; участь у міжвідомчих групах, кластерних ініціативах, стратегічних сесіях; соціальної адвокації, яка сприяє системним змінам у сфері запобігання насильству та захисту прав людини.

Наголошено, що ГО «Александра і С» – це приклад практичної реалізації цінностей соціальної роботи: гідності, рівності, емпатії, професіоналізму

та орієнтації на потреби людини. Її досвід доводить, що навіть у найскладніших умовах можливо створювати ефективні моделі соціального втручання, здатні змінювати життя окремих людей і цілих громад.

Ключові слова: «Александра і С», громадська організація, каністерапія, соціальна робота, соціальні технології, соціально-психологічний супровід, соціальна адвокація, права людини.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті Україна постає перед низкою серйозних соціальних викликів, зокрема – наслідками широкомасштабного вторгнення ворога в Україну, внутрішньою міграцією, кризою довіри до інституцій та економічною нестабільністю. У цьому контексті громадські організації відіграють важливу роль як гнучкі соціальні агенти, здатні оперативно реагувати на потреби вразливих верств населення, заповнювати прогалини в роботі державних структур та ініціювати довготривалі позитивні зміни. Прикладом діяльності таких організацій є громадська організація «Александра і С», яка була створена з метою надання допомоги особам та сім'ям, які потрапили у складні життєві обставини, а також профілактики і захисту в умовах надзвичайних ситуацій, зумовлених військовими конфліктами і важкою економічною ситуацією в Україні.

Організація, розпочавши свою діяльність як волонтерська ініціатива, поступово трансформувалася в потужний центр підтримки, інформування та адвокації. Основними напрямками її діяльності є захист прав та поліпшення якості життя громадян; протидія домашньому та гендерно зумовленому насильству; діяльність з профілактики та подолання конфліктів на принципах ненасильницької комунікації; інформаційна та освітня діяльність; сприяння процесам регіонального розвитку та активізації громад; надання психологічної допомоги постраждалим від війни та насильства; соціально-педагогічна та психологічна підтримка дітей та молоді, сприяння соціалізації та здоровому способу життя.

Метою цієї статті є дослідити внесок ГО «Александра і С» у становлення сучасної української соціальної роботи, проаналізувати інноваційні підходи організації діяльності, оцінити її вплив на локальні громади та окреслити перспективи подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські науковці досліджують ефективність використання соціальних технологій у своїй діяльності, а також роль громадських організацій в їх розвитку та реалізації. Так, О. А. Козлова розглядає соціальну роботу як сукупність технологій, спрямованих на організацію соціальних процесів. Вона поділяє технології на універсальні та конкретні, аналізує алгоритми їх реалізації та оцінює ефективність у контексті соціальної політики [1]. І. А. Ясточкина аналізує інноваційні підходи в роботі з дітьми та молоддю, зокрема інтеграцію новітніх соціальних технологій у практику соціальної роботи [2]. Теоретичний аналіз використання соціальних технологій у соціальній роботі здійснює А. Й. Капська. Різноманітні

аспекти використання соціальних технологій розглядаються в численних публікаціях збірника наукових праць «Соціальні технології».

Методологічні засади функціонування громадських організацій в Україні, зокрема під час війни, їх вплив на процеси демократизації суспільства досліджують В.П. Бех [3], М. Токар [4], Падалка Г., Бікла О., Білоскурський А. [5], Шморлівська А., Стребкова Ю. [6] та ін.

Виклад основного матеріалу. У кризових умовах, спричинених війною, масовим переміщенням населення, економічною нестабільністю, значення соціальної роботи значно зростає, адже саме соціальні працівники та громадські активісти стають першою лінією допомоги для вразливих категорій населення. Під час війни створюється новий контекст для соціальної роботи, де класичні моделі соціального втручання потребують адаптації до умов нестабільності та багаторівневих викликів. Стає затребуваною кризо-орієнтована модель соціальної роботи, яка фокусується на швидкому реагуванні, підтримці базових потреб та стабілізації емоційного стану клієнтів. Актуалізується підхід, орієнтований на права людини, що забезпечує принципи недискримінації, рівності доступу до послуг та підтримки людської гідності. Зростає важливість психосоціальної моделі підтримки, що поєднує психологічну допомогу з соціальним супроводом, яка особливо важлива у роботі з вразливими категоріями населення.

Громадські організації, на відміну від державних структур, мають більшу гнучкість у реагуванні на локальні потреби, можуть бути ближчими до громади, мати інноваційні підходи до вирішення проблем. Вони часто стають майданчиками для міжсекторальної взаємодії: залучення психологів, соціальних працівників, юристів, медiatorів, освітян.

ГО «Александра і С» – приклад організації, яка не лише надає соціальні послуги, а й формує нові підходи в межах сучасної української соціальної роботи. Її діяльність в умовах кризового суспільства засвідчує ефективність поєднання волонтерської ініціативи, професійної підготовки та партнерства з органами влади й міжнародними донорами.

Громадська організація «Александра і С» виникла як відповідь на гостру соціальну потребу, зумовлену загальною гуманітарною кризою в Україні, що почалася після подій 2013–2014 років. На тлі збройного конфлікту, внутрішнього переміщення мільйонів людей та зростання соціальної напруги, волонтерська ініціатива групи небайдужих громадян у місті Запоріжжя стала першим кроком до формалізації інституції громадянського суспільства.

Було створено ініціативну групу для надання соціально-психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам, учасникам/учасницям бойових дій та їхнім родинам. Ініціативна група проводила кризові консультації та психоедукаційні заходи; семінари щодо запобігання посттравматичному стресовому розладу (ПТСР); тренінги для

волонтерів з профілактики емоційного вигорання; соціальний супровід осіб з інвалідністю та людей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Крім безпосередньої допомоги, група активно розвивала свою професійну спроможність – брала участь у навчальних програмах з ненасильницької комунікації, діалогових практик, фасилітації та медіації. Це дозволило закласти фундамент для якісного соціального втручання.

За ініціативи організації, при Класичному приватному університеті (м. Запоріжжя) був створений Навчально-практичний соціальний центр. Центр став платформою для інтеграції теоретичних знань із практикою соціальної роботи та підвищення кваліфікації фахівців. Створення Навчально-практичного соціального центру при Класичному приватному університеті є результатом успішної співпраці з освітньою інституцією.

На базі Навчально-практичного соціального центру здійснюється практична підготовка студентів спеціальності «Соціальна робота», індивідуальні консультації фахівців за запитом, реалізуються освітні програми, семінари й тренінги, підтримується розвиток та діяльність ініціативних груп та груп взаємодопомоги.

ГО «Александра і С» розглядає освіту як інструмент довготривалого впливу на розвиток особистості й громади. Серед реалізованих ініціатив: підготовка молоді до відповідального батьківства в рамках «Школи молоді сім'ї», два тренінгових модулі «Школи соціального психолога», тренінги з ненасильницької комунікації та медіації; реалізація локальних освітніх ініціатив у Запорізькій області; підготовка та професійне навчання курсів підвищення кваліфікації для державних службовців та представників місцевого самоврядування у співпраці з Центром підвищення кваліфікації Класичного приватного університету. Ці заходи сприяють формуванню активної громадянської позиції, розвитку навичок діалогу та розбудові спільнот, здатних до самовідновлення.

Наразі діяльність ГО «Александра і С» охоплює широке коло соціально значущих напрямків, які формують її багатифункціональний профіль. З моменту заснування організація працює над тим, щоб створити ефективну систему підтримки для осіб у складних життєвих обставинах, сприяє розбудові демократичного суспільства та розвитку соціального потенціалу громад.

Одним із провідних напрямків є робота з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), учасниками/учасницями бойових дій, ветеранами/ветеранками та їх родинами. Організація проводить індивідуальні психологічні консультації, організовує групи самопомоги, здійснює соціально-психологічний супровід.

Практичний підхід роботи фахівців організації базується на поєднанні кризової інтервенції, довготривалого психосоціального супроводу та зміцнення життєстійкості (resilience) цільової групи.

Організація активно бере участь у міжвідомчій взаємодії з протидії домашньому та гендерно зумовленому насильству. Зокрема, реалізує просвітницькі кампанії, забезпечує соціальний супровід постраждалих від насильства, бере участь у розробці обласної інформаційної стратегії з протидії насильству.

Значущим результатом стало перше в Україні винесення судом обмежувального протоколу щодо батька-агресора – завдяки співпраці громадської організації з депутатами та Запорізьким обласним центром соціально-психологічної допомоги ЗОР.

Окрема увага під час війни приділяється соціально-психологічному супроводу постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, в тому числі дітей. У співпраці з партнерськими правозахисними організаціями (ГПО «Егіда-Запоріжжя», ЮК «Майстро і Беженар») проводиться соціально-психологічний та правовий супровід постраждалих дітей.

Фахівці ГО «Александра і С» є експертами вінновачійних напрямках в контексті української соціальної роботи: каніс-терапії, медіації, впровадження діалогового підходу в розвиток громад.

Технологія каністерапії – допоміжний психотерапевтичний метод, який має психосоціальний і фізіореабілітаційний вплив на дітей та дорослих, які цього потребують, через спеціально керованих і навчених собак. Ефективний результат використання цієї технології був підтверджений у роботі з ветеранами та ветеранками, дітьми з інвалідністю, особами похилого віку, які знаходились на супроводі фахівців громадської організації.

Експерти громадської організації здійснюють консультативну підтримку з питань обрання стосовно неповнолітнього заходів, що можуть бути передбачені в угоді про застосування «Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину», у співпраці з Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Запорізькій області. Діяльність спрямована, зокрема, на розвиток особистості неповнолітніх, їх ресоціалізацію та запобігання повторним злочинам (медіація, корекційні програми).

Такі підходи демонструють готовність організації до інновацій, її здатність інтегрувати міждисциплінарні практики у соціальну роботу.

У сучасній соціальній роботі співпраця між різними секторами – державним, громадським і міжнародним – є критично важливою для ефективного реагування на складні соціальні виклики. ГО «Александра і С» є прикладом того, як стратегічне соціальне партнерство може трансформувати локальну практику та сприяти сталому розвитку громад.

Організація бере активну участь у роботі Обласної міжвідомчої групи з питань протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, сабкластеру з гендерно-зумовленого насильства, коаліції «Запоріжжя 1325» з реалізації Обласного плану дій з виконання резолюції Ради безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». Це дозволяє

координувати зусилля між поліцією, соціальними службами, органами влади та НУО, спільно розробляти інформаційні кампанії, запроваджувати нові підходи до роботи з постраждалими та кривдниками; обмінюватися досвідом та проводити міжсекторальні навчання.

Завдяки участі в цих структурах, ГО «Александра і С» не лише отримує доступ до стратегічної інформації, а й впливає на прийняття рішень на регіональному рівні.

ГО «Александра і С» демонструє, що ефективна соціальна робота не може існувати в ізоляції: лише через скоординовану співпрацю з іншими гравцями у соціальному полі можливе досягнення системного впливу.

Ефективність діяльності громадських організацій у сфері соціальної роботи визначається не лише кількісними показниками (кількість заходів, учасників, консультацій), але й якісними змінами в житті цільових груп та громади загалом. ГО «Александра і С» демонструє помітний позитивний вплив на локальні спільноти, зокрема в Запорізькій області, шляхом програмної діяльності та реалізації соціальних проєктів. Так, у 2023 році реалізовано соціальний проєкт «Центр реінтеграції вимушено переміщених осіб «Майбутнє», за підтримки Фонду Східна Європа межах проєкту «Фенікс», що реалізовується за фінансової підтримки Європейського Союзу. У 2024 році реалізовано соціальний проєкт «Жінка майбутнього» за підтримки ГО «Інтерньюз-Україна» у межах впровадження проєкту «Посилення спроможності очолюваних молоддю та жінками ОГС у розбудові та підтримці миру», що фінансується Структурою ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок (ООН Жінки).

Діяльність ГО «Александра і С» організації сприяє зміцненню соціального капіталу громади. Через створення ініціативних груп, груп взаємодопомоги, навчання волонтерів та підтримку громадських лідерів, організація сприяє розбудові горизонтальних зв'язків у громаді. Ці зв'язки – основа довіри та спільної дії, що дозволяють громадам самостійно ідентифікувати соціальні проблеми, мобілізувати ресурси для їх вирішення, долати ізоляцію та соціальну апатію серед вразливих категорій населення.

ГО «Александра і С» реалізує механізми, які забезпечують доступ до допомоги тим, хто з різних причин залишився поза увагою державних структур: надає індивідуальні консультації психологів та соціальних працівників; здійснює супровід вразливих категорій населення, та осіб, постраждалих від війни; реалізує інтеграційні заходи для дітей, підлітків, осіб з інвалідністю, тощо. Це сприяє зниженню рівня соціального напруження та підвищенню почуття безпеки й захищеності вразливих груп.

Завдяки реалізації інформаційно-просвітницьких кампаній та навчальних програм організація виконує важливу превентивну функцію: формує знання про права людини, навчає розпізнавати та реагувати

на насильство та дискримінацію, запобігає стигматизації постраждалих, сприяє формуванню навичок мирного вирішення конфліктів на основі діалогового підходу. Це особливо важливо в умовах післявоєнної травматизації суспільства та високого рівня латентного насильства в родинах.

Попри успішну багаторічну діяльність, ГО «Александра і С» діє в контексті складної соціально-політичної реальності України, що формує як постійні виклики, так і нові можливості для зростання.

Більшість програм організації фінансуються грантовими коштами. Залежність від зовнішнього фінансування створює ризики зупинки проєктів у разі скорочення донорських програм або змін у пріоритетах донорів. Через постійну роботу з вразливими категоріями виникає ризик емоційного вигорання персоналу, що вимагає великих психологічних ресурсів. Залишається критично важливою системою супервізії та підтримка фахівців.

Війна та загроза широкомасштабних бойових дій створюють непередбачувані умови для реалізації проєктів, особливо в прифронтових регіонах. Крім того, у деяких громадах ще зберігаються стереотипи щодо ролі громадських організацій, що ускладнює співпрацю на місцевому рівні.

Незважаючи на це, ГО «Александра і С» може виступати агентом змін у питаннях захисту прав людини, інклюзії соціальної адаптації та реінтеграції вразливих категорій населення.

Отже, ГО «Александра і С» має всі ознаки сталої громадської організації з великим потенціалом для масштабування, інновацій та посилення впливу. Її розвиток залежить від стратегічного планування, підтримки з боку громад та стабільності соціального партнерства.

Висновки. Громадська організація «Александра і С» у надзвичайно складних умовах війни, соціальної нестабільності та руйнування державних інституцій довела свою спроможність бути не лише точкою реагування, а й точкою опори для багатьох людей, що опинилися у кризі. Її трансформація з волонтерської ініціативи у впливового суб'єкта громадянського суспільства є прикладом успішної моделі стійкості та адаптивного лідерства.

Організація реалізує принципи соціальної роботи на практиці – через щоденну підтримку найбільш вразливих категорій: внутрішньо переміщених осіб, ветеранів/ветеранок, людей, які пережили насильство, дітей та молоді. Водночас, вона демонструє інноваційний підхід до соціальних технологій, упроваджуючи каніс-терапію, медіацію, ненасильницьку комунікацію – методи, які не лише полегшують стан отримувачів соціальних послуг, а й сприяють соціальній трансформації. Завдяки активній інтеграції у регіональні та національні мережі, міжвідомчі платформи, стратегічні ініціативи, організація має вплив на формування політик у сфері прав людини та протидії насильству. Її участь в адвокаційних кампаніях зміцнює позиції громадянського суспільства на рівні прийняття рішень.

Перспективи організації – у подальшому інституційному розвитку, поширенні кращих практик, розширенні партнерств і розвитку ресурсного центру для міжгалузевої підтримки у прифронтових територіях.

Список використаної літератури

1. Козлова О. А. Соціальна робота як соціальна технологія. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я* = *Information technologies: science, engineering, technology, education, health* : тези доп. 30-ї Міжнар. наук.-практ. конф. MicroCAD-2022, 19–21 жовтня 2022 р. / ред. Є. І. Сокол ; уклад. Г. В. Лісачук. Харків : НТУ «ХПІ», 2022. С. 774.
2. Ясточкіна І. А. Інноваційні соціальні технології у роботі з дітьми та молоддю. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2021. Вип. 2. С. 245–248.
3. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства : монографія / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; за науковою ред. В. П. Бека ; редкол. : В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 680 с.
4. Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин [Текст] : монографія / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2020. 412 с.
5. Падалка Г., Бікла О., Білоскурський А. Потреби та проблеми організацій громадянського суспільства України в умовах війни. Результати незалежного соціологічного опитування організацій громадянського суспільства. Київ, 2023. 68 с.
6. Шморлівська А. С. Соціальна робота громадських, благодійних та волонтерських організацій під час воєнного стану / А. С. Шморлівська, Ю. В. Стребкова. *Освітній дискурс* : збірник наукових праць. 2023. Вип. 44 (4–6). С. 70–77.

Ihrushko A. Yu., Arabadzhin M. V., Strilko Ya. S. Social technologies in the activities of a non-governmental organization in the field of social work (based on the case of NGO «Alexandra and S»)

The article is dedicated to the analysis of the activities of the non-governmental organization «Alexandra and S» in the field of applying social technologies in social work. It emphasizes that in the context of the threats caused by the war in Ukraine, civil society organizations play a crucial role as flexible social agents capable of responding promptly to the needs of vulnerable populations, filling gaps in the functioning of state structures, and initiating long-term positive change.

The experience of NGO «Alexandra and S» is identified as a unique example of the effective evolution of a civic initiative that transformed from a volunteer group into an influential actor of civil society, capable of systematically responding to the social challenges of contemporary Ukraine. In the conditions of war, economic instability, and a crisis of trust in institutions, the organization has become a point of support for many individuals in overcoming difficult life situations.

The main achievements of the organization are outlined: socio-psychological support for internally displaced persons, combatants, veterans and their families, survivors of violence, and other vulnerable groups; the introduction and development of innovative practices, such as canister therapy, mediation, and nonviolent

communication; integration into regional and national networks, including participation in interagency groups, cluster initiatives, and strategic sessions; and social advocacy contributing to systemic change in the fields of violence prevention and human rights protection.

It is emphasized that «Alexandra and S» exemplifies the practical implementation of the core values of social work: dignity, equality, empathy, professionalism, and a human-centered approach. Its experience demonstrates that even in the most challenging conditions, it is possible to create effective models of social intervention capable of transforming the lives of individuals and communities.

Key words: *Alexandra and S, non-governmental organization, canistherapy, social work, social technologies, socio-psychological support, social advocacy, human rights.*

УДК 316.422.42

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.107.8>

Л. М. ХИЖНЯК

доктор соціологічних наук, професор,
професорка кафедри прикладної соціології
та соціальних комунікацій,
професорка кафедри міжнародних відносин
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

РОЗШИРЕННЯ ФУНКЦІОНАЛУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті представлена спроба теоретичного осмислення функціоналу засобів масової інформації в умовах російсько-української війни. Авторка розкриває основні функції, яких торкнулося розширення під час російсько-української війни, серед яких інформаційно-комунікативна, ідеологічна, посередницька, консенсусна, мобілізаційна. Комунікативна сила засобів масової інформації, у тому числі інформаційних агентств, закладена в їхньому функціоналі. Особливу роль при цьому відіграє посередницька активність інформаційних агентств. Здійснити аналіз діяльності інформаційного агентства запропоновано проводити за характеристиками: час створення, передумови; рубрикація; частота розміщення новин; наявність проєктів, видів і обсяги інформаційних послуг; жанрова реалізація публікацій на сайті; дизайн інтерфейсу сайту та візуальні (аудіо) компоненти (подкасти); наявність мультимедійності. Визначити особливості подачі інформації про російсько-українську війну на ресурсі інформаційного агентства запропоновано за параметрами: частота новин про збройну агресію в Україні з боку РФ; проблеми, які репрезентовано; наявність окремої рубрики для новин з України і про Україну і специфіка висвітлення російсько-української війни в інформаційному просторі; дотримання стандартів журналістики; характеристика агенційних матеріалів. Серед напрямків використання функціоналу проблематизованими залишаються такі: захищеність інформаційного середовища; інтерактивність контенту та персоналізація інформації, підвищення рівня медіаграмотності і критичного мислення; формування довіри до засобу масової інформації і навичок фактчекінгу в аудиторії та журналістів; соціальна відповідальність учасників.

Ключові слова: соціальні комунікації, інформаційно-комунікативний простір, інформація, засоби масової інформації, інформаційні агентства, функціонал засобів масової інформації, фактчекінг, медіаграмотність.

Постановка проблеми. Висвітлення російсько-української війни та її наслідків засобами масової інформації – важлива складова їх роботи. Тому не випадково у науковій і практичній площині стоїть

риторичне питання «У чому полягає обов'язок ЗМІ сумлінно виконувати свої функції перед споживачами?» [1, с. 15]. Саме в цей період актуальний заклик про те, що «журналісти повинні розуміти, чого прагнуть всі сторони конфлікту, і які є можливі варіанти для деескалації, компромісу або навіть можливого врегулювання конфлікту» [2, с. 294]. За даними опитування, проведеного у червні 2023 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром політичної соціології у співпраці з Громадянською мережею ОПОРА, «... абсолютна більшість (89 %) українців хотіли б будувати своє майбутнє життя в Україні. Вкрай важливо, аби у тих, хто планує в подальшому будувати своє життя в Україні, не виникала мотивація змінювати свої наміри» [3]. Засоби масової інформації здатні впливати на ці процеси через активність в інформаційному просторі і реалізацію відповідних функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. Даніч і С. Шевченко розширили тлумачення терміну «інформаційний простір», показали як індивід може корегувати власний інфопростір за допомогою персональної соціальної мережі – веб-ПСМ [4], що мають враховувати ЗМІ, використовуючи при висвітленні війни інтерактивність контенту та персоналізацію інформації. Фіксується зростання занепокоєння станом інформаційного середовища, від якого залежить успішність соціальних комунікацій. О. Панченко з цього приводу зазначає: «Використання ЗМІ об'єктивно передбачає залежність національної безпеки держави від захищеності інформаційного середовища. Це багато в чому визначає ступінь уразливості національного інформаційного простору перед впливом недружніх держав, терористичних організацій, кримінальних спільнот і окремих осіб, що діють через інформаційний простір» [5, с. 101]. Визнається необхідність посилення ролі ЗМІ в інформаційній війні, адже «... інформаційні атаки, використання ботів та створення фейкових матеріалів виявляються дієвими засобами для заплутування, залякування, маніпулювання та поширення паніки серед населення» [6, с. 2-3]. І. Антошина дослідила ЗМІ в контексті їхньої взаємодії з владою, яка впливає на поведінку людей, зазначивши, що «головним ресурсом інформаційної влади виступають засоби масової інформації, які мають досить потужні можливості впливу на їх свідомість та поведінку, все це дає підстави розглядати ЗМІ саме як потужний інструмент інформаційної влади» [7, с. 6].

Характерні риси засобів масової інформації та їх функції у демократичному суспільстві розкривають Антошина І. В. [7], В. Войчук [8], Федорищак Х. і Мосора Л. [9],

Науковці також відзначають роль засобів масової інформації у розвитку суспільного діалогу, оскільки «... взаємодія між органами державної влади, суспільством та засобами масової інформації є тією необхідною складовою, яка потрібна для здійснення суспільного діалогу, забезпечення участі громадян в обговоренні та виробленні

державної політики, гарантування їх прав на отримання та доступ до інформації, що в свою чергу, сприятиме розвитку громадянського суспільства і зміцненню демократії в Україні» [7, с. 6]. З огляду на це, дослідження функціоналу засобів масової інформації видається затребуваним та актуальним, до того ж варто враховувати аспекти воєнного часу, коли інформаційні інструменти протистояння стають зброєю. Зрештою, справедливим є твердження, що «сучасна інформаційна війна – це поле битви, але битви сенсів / смислів достовірних та вигаданих, що формують уявлення та установки як окремих ідеологічних груп, так і цілих народів» [10, с. 98].

Мета статті – поглибити теоретичного осмислення функціоналу засобів масової інформації в умовах російсько-української війни, його трансформації в умовах нових викликів. Для цього пропонується а) визначити функціонал як комунікативну силу засобів масової інформації у протидії російській гібридній агресії проти України; б) виокремити основні напрямки використання функціоналу засобів масової інформації.

Виклад основного матеріалу. Функціонал засобів масової інформації важливий, бо відіграє визначальну роль в системі суспільної комунікації. Так, І. Сікорський акцентує увагу на таких рисах ЗМІ: «публічність, необмеженість та надперсональність, кількість споживачів; наявність спеціальних технічних засобів, апаратури для передачі інформації; непряма, поділена у просторі та часі взаємодія комунікаційних партнерів; спрямованість взаємодії від комунікатора до реципієнта та неможливість зміни ролей; непостійний, дисперсний характер аудиторії, яка залучається в результаті загального уявлення до того чи іншого інформаційного повідомлення» [11, с. 131]. За даними моніторингу, проведеного Інститутом масової інформації 16-17 червня 2025 року, джерелами новин про російсько-українську війну у десяти онлайн-медіа України стали «місцева влада (26,5 %), державні органи (18,8 %), військове командування (14 %); думки експертів (9,6 %), військовослужбовці (7,6 %), Зеленський та Офіс (5,8 %), журналісти (5,7 %). Кількість недостовірних новин становила 4,4 %» [12]. У сучасному світі викликає занепокоєння активність соціальних платформ в інформаційному просторі. А. Чулкова вказує на загрозливість ситуації з боку соціальних платформ, коли «політичні сили, комерційні структури й навіть окремі групи впливу використовують соціальні мережі для маніпуляції громадською думкою через таргетовану рекламу, ботоферми та кампанії дезінформації. Соціальні платформи також сприяють створенню так званих «інформаційних бульбашок», де користувачі отримують лише ті новини, які підтверджують їхні існуючі переконання, що зменшує рівень критичного мислення ...» [13, с. 201-202]. Розкрити діяльність засобу масової інформації (у тому числі інформаційного агенства) доцільно за такими характеристиками шляхом аналізу веб-сайту: час створення, його передумови; головні

напрями діяльності (рубрикація); частота розміщення новин; наявність спеціальних проєктів та їхні обсяги; жанрова реалізація публікацій на сайті; дизайн інтерфейсу сайту та візуальні (аудіо) компоненти (подкасти); наявність мультимедійності. Важливим для медійного впливу (як позитивного, так і деструктивного) є використання засобом масової інформації як активним посередником в процесі інформаційного обміну текстів певних жанрів, музики, зображень для передачі інформації від однієї сторони до іншої або у власному інформаційному продукті.

Особливості подачі інформації про російсько-українську війну на ресурсі засобу масової інформації (у тому числі інформаційного агентства) пропонуємо визначати за такими параметрами: 1) частота новин про збройне протистояння в Україні з боку агресора; питання та проблеми, які репрезентовано за останній рік; 2) наявність (створення) в засобі масової інформації (у тому числі інформаційному агентстві) окремої рубрики для новин з України і про Україну; 3) специфіка висвітлення засобом масової інформації російсько-української війни у медійному просторі: наявність/відсутність підтримки проукраїнської позиції; позиція (сприяння/заперечення/нейтральна) щодо дипломатичної, гуманітарної і військової допомоги Україні; наявність/відсутність проукраїнської риторики; 4) дотримання стандартів якісної подачі матеріалів; правдивість та неупередженість подання інформації; 5) загальна характеристика агенційних матеріалів: репортажі із лінії фронту та з тимчасово окупованих і деокупованих українських територій; матеріали, що базуються на висловлюваннях щодо війни впливових осіб країн світу, лідерів думки тощо; дані аналітичних центрів; матеріали-попередження про плани ворога; лаконічність та інформативність подачі матеріалів.

Функціонал засобів масової інформації та короткий опис його розширення представлено у таблиці 1.

Дієвість зазначених функцій визначає їхній реальний вплив на стан ситуації, пов'язаної з російсько-українською війною, і соціальні комунікації щодо обговорення актуальних проблем. Успішність використання функціоналу засобів масової інформації забезпечується через узагальнені нами напрямки, що наведено у таблиці 2.

Заслугує на увагу дослідження Л. Чередник, яка виокремлює такі напрямки трансформації засобів масової інформації під час російсько-української війни: зміна контенту інформаційних програм та соціальних мереж, посилення їхнього патріотичного спрямування; зміни мовної практики медіа для підкреслення актуального змісту повідомлень (поява нових способів вербальної комунікації з аудиторією, зокрема, нових форм написання слів, мовленнєвих виражальних засобів, у тому числі неологізмів [16, с. 79].

Висновки. Проведене визначення функціоналу засобів масової інформації дозволяє а) поглибити уявлення про їхню роль і значущість

Таблиця 1

Функціонал як комунікативна сила засобів масової інформації у протидії російській гібридній агресії проти України*

№ з/п	Функціонал засобів масової інформації	Короткий опис розширення функціоналу
1	Інформаційно-комунікативна функція	поширення об'єктивної інформації про актуальну ситуацію (на полі бою, в тилу); інформування громадськості щодо волонтерської діяльності (у тому числі міжнародної); демонстрація недостовірності та маніпулятивного характеру російської пропаганди та використовуваних методів; врахування цінності інформації і правдиве її поширення для користувачів в Україні та за її межами;
2	Ідеологічна функція	вплив на свідомість, на ціннісні орієнтації та світогляд користувачів, на ідеали і прагнення суспільства; участь у конструюванні соціальних порядків, реалізації публічної політики, у розвитку публічно-приватного партнерства;
3	Посередницька функція	інформаційно-комунікативні зусилля, спрямовані на інтеграцію інтересів суб'єктів, задіяних у війні;
5	Консенсусна функція	надання медійної платформи для узгодження позицій зацікавлених сторін, пошуку взаєморозуміння і знаходження прийнятних формулювань для прийняття рішень;
5	Мобілізаційна функція	концентрація медійних способів і ресурсів на формуванні готовності учасників працювати над розробкою, прийняттям і втіленням рішення щодо перемоги України і забезпечення сталого справедливого миру.

*Складено авторкою за джерелами [7; 9; 14; 15]

Таблиця 2

Напрямки використання функціоналу засобів масової інформації*

№ з/п	Напрямки, що забезпечують використання	Короткий опис
1	2	3
1	захищеність інформаційного середовища	формування міцної та об'єктивної медіа інфраструктури; державна та громадська підтримка свободи слова та незалежності ЗМІ, безпеки журналістів і інших професіоналів, що працюють у сфері медіа; співпраця з міжнародними медіа організаціями та журналістами у протидії російській агресії; дотримання необмеженого часовими і просторовими параметрами доступу до інформації на основі безпечних новітніх інформаційно-комунікативних технологій;

Продовження таблиці 2

1	2	3
2	інтерактивність контенту та персоналізація інформації	організація багатостороннього інформаційного обміну із користувачами (індивідуальними і колективними) з можливістю формування на цій основі відповідного контенту та його змінень; урахування індивідуальних інформаційних потреб і створення індивідуальних пропозицій користувачам медійного продукту; розробка персоналізованих стратегій поширення інформаційних продуктів для кожної групи споживачів;
3	підвищення рівня медіа-грамотності і критичного мислення	здатність розпізнати фейкову інформацію і протидіяти впливам інформаційних атак; обізнаність щодо правил мережевої соціальної комунікації; вироблення стійкої життєвої та інформаційної культури ставлення до опису подій, ситуацій під час війни;
4	формування інформаційної довіри і навичок фактчекінгу в журналістів і користувачів медійних продуктів	оцінювання засобу масової інформації за критеріями достовірності та надійності інформації, компетентності та доброзичливості; верифікація інформації, заснована на методах комплексного критичного аналізу; здатність оперативно визначати недостовірну інформацію;
5	соціальна відповідальність учасників медійних взаємодій	дотримання права на свободу вираження думки та доступ до інформації як основних прав людини; постачання вартісної й неспотвореної інформації; оновлення інформаційних послуг та модернізація діяльності згідно з вимогами конкретного часу і простору та протидії збройним конфліктам.

*Складено авторкою за джерелами [4; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21]

в нестабільному сучасному світі; про традиційне й інноваційне в їх розвитку; б) долати міфи щодо них; в) орієнтуватися у їхньому впливі на реальність, громадську думку і владу та на громадянське суспільство і встановлення партнерств.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці соціальних технологій, здатних підвищити ефективність конкретного засобу масової інформації (у тому числі інформаційного агенства) за рахунок розширення його функціоналу на основі використання новітніх інформаційно-комунікативних технологій в безпечному інформаційному середовищі.

Список використаної літератури

1. Добросесність та етика засобів масової інформації / Організація Об'єднаних Націй. Відень, 2021. 39 с. URL: https://www.unodc.org/documents/e4j/IntegrityEthics/E4J_Integrity_and_Ethics_Module_10_final_UKR.pdf

2. Богуш Л. А. Роль засобів масової інформації у висвітленні збройних конфліктів у світі: теоретичний підхід. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2021. Том 32 (71) № 4 Ч. 3. С. 291–295.
3. Аналітичний звіт за підсумками опитування «Війна, мир, перемога, майбутнє». 2023 / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/analitichniy-zvit-za-pidsumkami-opituvannya-viyna-mir-peremoga-maybutne>
4. Даніч В. М., Шевченко С. М. Інформаційний простір. *Review of transport economics and management*. 2022, Iss. 8(24). С. 120–140. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/informatsiyniy-prostir%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/informatsiyniy-prostir%20(3).pdf)
5. Панченко О. А. Роль засобів масової інформації в системі державного управління інформаційною безпекою. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 1 (24). С. 97–102.
6. Чистоклетов Л., Обрембальський С. Особливості забезпечення інформаційної безпеки в умовах російсько-української війни. *Академічні візії*. 2024. № 29. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1141>
7. Антошина І. В. Роль засобів масової інформації у функціонуванні інформаційної влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2022 № 57. С. 4–7.
8. Войчук В. Роль засобів масової інформації у демократичному політичному режимі. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Філологія*. 2024. Випуск 2(12). С. 17–21. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/3986-Текст%20статті-4702-1-10-20240815%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/3986-Текст%20статті-4702-1-10-20240815%20(1).pdf)
9. Федорищак Х., Мосора Л. Місце та роль засобів масової інформації у сфері публічної політики. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. № 1(61). С. 86–91. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-1\(61\)-13](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-1(61)-13)
10. Глушук Є. Фейки як інструмент тиску в умовах війни: специфіка застосування та сприйняття. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Випуск 67. С. 96–107.
11. Сікорський А. Засоби масової інформації як суб'єкти досягнення суспільно-державного консенсусу: аналіз законодавчих та доктринальних підходів. *Молодий вчений*. 2021. № 5 (93). С. 128–133. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-5-93-25>
12. Баркар Дмитро. Більше офіціозу і більше туману. Моніторинг новин про війну в онлайн-медіа [Електронний ресурс]. 25.06.2025. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/bilshe-ofitsiozu-i-bilshe-tumanu-monitoryng-novyn-pro-vijnu-v-onlajn-media-i69021>
13. Чулкова А. В. Вплив соціальних медіа на традиційні засоби масової інформації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. Том 36 (75) № 1 2025. Частина 2. С. 197–203.
14. Возник М. В., Улянченко Ю. О. Роль засобів масової інформації в умовах воєнного стану щодо протидії Російській Федерації. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 15–20. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.2.2>
15. Романюк О., Коваленко І. Засоби масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства в інформаційній сфері. *Вісник Книжкової палати*. 2021. № 7. С. 18–22.

16. Чередник Л. А. Діяльність українських масмедіа під час російсько-української війни. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 2. С. 75–81.

17. Вірна Ж. П. Інформаційна довіра до влади як виховна проєкція в умовах війни. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2023. Vol. 2, No. 3. Рр. 14–22. doi: 10.46299/j.isjel.20230203.03.

18. Гуцуляк Д. Фактчекінг як інструмент протидії дезінформації в умовах гібридних конфліктів. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Філологія*. 2024. Випуск 2(12). С. 22–26.

19. Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях / [В. Кулик, М. Рябчук, К. Зарембо та ін.] ; за ред. В. Кулика ; НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ : ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 325 с.

20. Соломенко Л. І. Особливості впливу сучасних засобів масової інформації на формування та розвиток масової мовленнєвої культури. *Культура і сучасність : альманах*. 2022. № 2. С. 42–48.

21. Чабаненко М. Поняття «новини» у сприйнятті українців під час війни. *Український інформаційний простір*. 2023. № 2(12). С. 108–123. URL: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(12\).2023.291170](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(12).2023.291170)

Khyzhniak L. M. Expanding the functionality of the mass media in the context of the Russian-Ukrainian war

The article presents an attempt to theoretically understand the functionality of the media in the context of the Russian-Ukrainian war. The author reveals the main functions affected by the expansion during the Russian-Ukrainian war, including information and communication, ideological, mediation, consensus, and mobilisation. The communicative power of the mass media, including news agencies, is inherent in their functionality. A special role is played by the mediation activity of news agencies. It is proposed to analyse the activities of a news agency by the following characteristics: time of creation, prerequisites; rubrication; frequency of news posting; availability of projects, types and scope of information services; genre implementation of publications on the website; website interface design and visual (audio) components (podcasts); availability of multimedia. It is proposed to determine the peculiarities of presenting information about the Russian-Ukrainian war on the resource of a news agency by the following parameters: frequency of news about the armed aggression in Ukraine by the Russian Federation; problems presented; availability of a separate section for news from and about Ukraine and specifics of coverage of the Russian-Ukrainian war in the information space; compliance with journalism standards; characteristics of agency materials. Among the areas of use of the functionality, the following remain problematic: security of the information environment; interactivity of content and personalisation of information, raising the level of media literacy and critical thinking; building trust in the media and fact-checking skills among the audience and journalists; social responsibility of participants.

Key words: public communications, information and communication space, information, mass media, news agencies, media functionality, fact-checking, media literacy.

УДК 316

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.107.9>

Ф. С. ХРУСТАЛЬОВ

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

ПРОБЛЕМИ, З ЯКИМИ СТИКАЮТЬСЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ (НА ПРИКЛАДІ ГРОМАД ЗАПОРІЗЬКОЇ ТА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ)

Стаття присвячена виявленню шляхом соціологічного дослідження основних проблем, що постають перед внутрішньо переміщеними особами (ВПО) на території Запорізької та Сумської областей України. Зазначено, що внутрішньо переміщені особи (ВПО) стикаються з високим рівнем стресу, емоційного виснаження та труднощами адаптації до нових умов життя. Найактуальнішими запитами у сфері психологічної підтримки є питання ментального здоров'я, подолання стресу, адаптації до умов війни та міжособистісні конфлікти в сім'ї. Значна частина респондентів стикається з серйозними фінансовими труднощами, пов'язаними із забезпеченням базових потреб. Найбільш критичними є витрати на оплату комунальних послуг, купівлю медикаментів, продуктів харчування та оренду житла. Багато ВПО не мають стабільного доходу, що ускладнює можливість облаштування побуту та відновлення житлових умов. Також спостерігається потреба в розширенні гуманітарної допомоги, зокрема у вигляді предметів першої необхідності, засобів гігієни та підтримки у сфері охорони здоров'я. Кожен десятий респондент (9,3%) особисто зазнав насильства під час війни, а ще 14,4% знають про подібні випадки серед своїх знайомих або родичів. Найпоширенішими формами є психологічне (84,8%) та фізичне (9,1%) насильство, що свідчить про масштабність проблеми. Водночас більшість постраждалих не звертаються по допомогу через страх, сором, недовіру до правоохоронних органів або відсутність інформації про доступні механізми підтримки. Це підкреслює необхідність посилення юридичної допомоги, створення спеціалізованих сервісів та розширення можливостей анонімного звернення.

Рівень офіційної зайнятості серед респондентів є відносно низьким: лише 30,4% працюють офіційно, у той час як понад 33,5% не планують шукати роботу найближчим часом. Центри зайнятості не є розповсюдженим інструментом працевлаштування, оскільки. Головні причини – недовіра до їхньої ефективності, страх втрати соціальних виплат, віддаленість установ та низька поінформованість про доступні можливості.

В статті містяться рекомендації щодо покращення умов життя внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, соціологічні дослідження, умови життя, гуманітарна допомога, психологічні труднощі, працевлаштування, адаптація.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна з Росією обумовила необхідність релокації значної кількості громадян з окупованих та прифронтових областей і формування соціальної групи внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Ця група на новому місці проживання стикнулася з численними проблемами в облаштування свого життя. Держава намагається полегшити умови життя ВПО, надає різного роду допомогу, сприяє працевлаштуванню та забезпеченню житла. Але існує потреба в удосконаленні соціальної підтримки ВПО на новому місці проживання. Для виявлення проблем, які найбільше турбують ВПО слід здійснювати відповідні дослідження.

Завдання статті. Виявити шляхом соціологічного дослідження проблеми, що постають перед внутрішньо переміщеними особами (ВПО) на території Запорізької та Сумської областей України.

Обговорення проблем ВПО в українській соціологічній літературі. Українські соціологи активно досліджують різноманітні аспекти життя внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Зокрема, С. Бубняк та Х. Ілік зосереджуються на соціолого-статистичному аналізі результатів моніторингу ВПО в Україні, охоплюючи період з 2014 по 2020 роки [1]. Питання соціальної адаптації та інтеграції біженців за кордоном, зокрема на прикладі Польщі, вивчають М. Єнін та О. Заєць [2]. І. Тітар аналізує поняття та критерії адаптації й інтеграції ВПО, а також умови скасування їхнього статусу [4]. Крім того, Г/ Куц, В. Наконечний, Ю. Куц та О. Сергеева досліджують пріоритети соціального захисту внутрішніх мігрантів, зокрема на прикладі Харківської області, виявляючи ключові потреби у житлі, працевлаштуванні та доступі до медичних послуг [3].

Виклад основного матеріалу. Робота виконана в рамках проєкту Запорізького благодійного фонду «Єдність» за майбутнє» за фінансової підтримки міжнародної організації ActionAid. Збір емпіричних даних здійснювався у громадах Запорізької області (Біленьківська, Михайло-Лукашівська) та Сумської області (Степанівська, Боромлянська) із використанням комбінованого методологічного підходу. Метод збору інформації включав онлайн анкетування та структуровані опитування респондентів. Польовий етап дослідження тривав з 14 по 30 грудня 2024 року. Вибірка випадкова, загальний об'єм становить $n=368$ осіб, усі респонденти мали офіційний статус внутрішньо переміщених осіб. Отримані дані дозволяють провести аналіз першочергових потреб ВПО та напрямків роботи, які будуть актуальними при плануванні роботи нових інклюзивних центрів, що створюються в зазначених громадах в рамках проєкт

Вибіркова сукупність. Стать. Жінки становлять 77,7% вибірки, що є значною перевагою над чоловіками (22,0%), але залученість чоловіків до дослідження є додатковим свідченням репрезентативності, а також демонструє актуальність залучення чоловіків до роботи інклюзивних центрів. Вік. Найбільша частка припадає на вікову

категорію 60 років і старше (29,9%), тим не менш другий за чисельністю сегмент – 30-39 років (26,1%), що може вказувати на присутність в громадах значної кількості осіб працездатного віку, які можуть стати активними відвідувачами інклюзивних центрів. Молодь (18-29 років) та особи передпенсійного віку (50-59 років) становлять по 9,5% кожна. Вікова структура може бути корисною при планування заходів для різних вікових груп. Географія. Вибір громад базується на локаціях впровадження подальших активностей в рамках проекту. Завданням було охопити загалом не менше ніж 80 респондентів в кожній громаді для досягнення довірчого інтервалу 5%. Найбільше респондентів було опитано у Біленьківській громаді

Розглянемо оцінку респондентами різних сфер свого життя.

Результати дослідження свідчать про те, що найбільш стабільною сферою життя для респондентів є *відносини із сім'єю та родичами*, які отримали найвищі оцінки – 91,7% респондентів задоволені або дуже задоволені цією сферою. Також позитивно оцінюються відносини з дітьми (89,7%) та відносини з місцевими жителями (84,2%), що свідчить про успішну соціальну адаптацію переселенців у сільських та селищних громадах та збереження міцних сімейних зв'язків.

Водночас *загальний психологічний стан* значної частини опитаних залишається нестабільним: хоча 53% респондентів поставили середню оцінку, 18,1% вказали на поганий психологічний стан, що свідчить про потребу в психологічній підтримці.

Однією з ключових проблем, з якими стикаються респонденти, є *фінансова нестабільність*. Більшість опитаних оцінюють свій фінансовий стан на низькому або середньому рівні, причому лише 8,9% висловили задоволеність цією сферою.

Працевлаштування також залишається проблемною зоною, адже 45,9% респондентів поставили йому низьку оцінку, що вказує на труднощі з пошуком роботи або невдоволення умовами праці.

Водночас, *стан здоров'я* респонденти оцінили відносно краще – 32,7% поставили високі оцінки, однак майже 20% мають серйозні проблеми, що підкреслює необхідність доступу до медичних послуг та профілактичної допомоги.

Ще одним важливим викликом є відсутність можливостей для *дозвілля та творчої діяльності*. Найгірші оцінки отримали заняття творчістю (57,1% низьких оцінок) та дозвілля і розваги (63,4%), що вказує на гостру потребу в програмах організації вільного часу. Відсутність можливостей для культурного та соціального розвитку може погіршувати психологічний стан жителів і посилювати соціальну ізоляцію. Тому для підвищення загального рівня благополуччя необхідно розширювати програми соціальної інтеграції, забезпечувати економічну стабільність через можливості працевлаштування та створювати ініціативи, які сприятимуть психологічній адаптації та розвитку громади.

Найбільш актуальні проблеми. Дані опитування демонструють, що найбільшими викликами для внутрішньо переміщених осіб є оплата комунальних послуг (69,6%), доступ до предметів індивідуальної гігієни (53%), а також медичних витрат (42,7%).

Слід зазначити, що збір даних проводився взимку, тому висока актуальність комунальних платежів може бути обумовлена саме необхідністю сплати рахунків за опалення/газ/електроенергію або купівлі твердого палива.

Високий рівень запитів на харчування, ліки, ремонт житла та побутові предмети свідчить про те, що значна частина людей перебуває у складному матеріальному становищі.

Ці результати підкреслюють необхідність продовження або розширення програм фінансової підтримки, гуманітарної допомоги та соціального забезпечення.

Окрему увагу слід приділити питанням доступності *житла*: 21,7% респондентів вказали, що потребують допомоги з орендою житла, а ще 32,6% зазначили необхідність у його ремонті або відновленні. Це свідчить про важливість розробки механізмів компенсації або субсидування житлових витрат для вразливих категорій населення.

Окрім базових життєвих потреб, звертає на себе увагу недостатній рівень забезпечення *освітніми ресурсами*, 20,7% респондентів потребують приладів для дистанційної освіти.

Окремо можна відмітити низький запит на працевлаштування. Лише 7,1% вказали необхідність у працевлаштуванні, що може свідчити про низьку мотивацію, загальну невпевненість у доступних вакансіях або ж про відсутність робочих місць у приймаючих громадах.

Інтерес до заходів у сфері захисту. Бажання відвідувати групові чи індивідуальні заняття з психологом виявили зацікавленість 22,8% опитаних. Таким чином майже чверть ВПО можуть бути зацікавленими у відвідуванні центру, якщо там будуть проводитися психологічні заходи. Найбільш актуальною темою для індивідуальних або групових занять з психологічної підтримки є поліпшення ментального здоров'я (29%). Це свідчить про високий рівень стресу та психологічного виснаження серед респондентів, що робить важливим розвиток програм психоемоційної стабілізації, стрес-менеджменту та практик самопомоги.

Другий за популярністю напрямок – виховання дітей (14,5%), що вказує на потребу батьків у консультаціях щодо розвитку дитини в умовах стресу, кризових ситуацій та адаптації до нових обставин. Аналогічно подолання стресу, життя під час війни/адаптація та відносини у сім'ї (по 12,9%) відображають ключові психологічні виклики, з якими стикаються ВПО. Це свідчить про важливість програм, що спрямовані на роботу з тривожністю, взаємодію між членами родини та адаптацію до нових умов життя.

Бажання відвідати заняття з соціальним працівником. Відповідно до результатів, загалом 14,7% респондентів висловили готовність

відвідувати заходи з соціальним працівником. Це важливий показник, оскільки свідчить про наявність значної групи людей, які бачать користь у соціальній підтримці та готові до взаємодії з фахівцями.

Найбільш запитуваною темою є соціальні послуги та благополуччя (39,3%). Це свідчить про потребу в консультаціях щодо державної підтримки, соціальних гарантій, житлових питань і виплат. Також помітний інтерес до виховання дітей (14,2%), що перегукується з даними щодо запитів на психологічну підтримку, адже багато людей стикаються з труднощами у вихованні дітей в умовах війни. Приблизно 10,7% респондентів вказали інтерес до тем ментального здоров'я та індивідуальних занять, що може означати, що соціальна підтримка має включати елементи психологічної допомоги.

Щодо необхідності у *юридичній консультації*, таку потребу точно мають 16,9% опитаних. Серед тих, хто потребує юридичної консультації, найбільший запит на питання компенсації за втрачене майно або ж його відновлення (47,7%). Також 9,1% респондентів зазначили питання нерухомості в цілому, що підкреслює необхідність роз'яснень щодо прав власності, оренди або продажу майна в умовах війни. Запит щодо майна на окупованих територіях (4,5%) також вказує на актуальність захисту прав власників, які втратили доступ до своїх будинків або земельних ділянок. Другим найбільш пріоритетним напрямом є фінансові та кредитні питання (9,1%), що може включати проблеми із заборгованістю, реструктуризацією кредитів та соціальними виплатами. Також 6,8% респондентів вказали на запит щодо аліментів та питань, пов'язаних із родичами військових, що може бути пов'язано із соціальними гарантіями, пенсіями або юридичним захистом сімей військовослужбовців.

Випадки насильства серед оточення опитаних під час війни. Результати дослідження свідчать, що 14,4% респондентів знають про випадки насильства, які сталися з їхніми знайомими чи близькими під час війни. Хоча більшість респондентів (85,6%) не мають такої інформації або не стикалися з подібними випадками, цей показник вказує на серйозний рівень поширеності насильства в умовах війни. Це може бути зумовлено як недостатньою відкритістю постраждалих до розголосу таких випадків, так і реальним браком інформації серед опитаних. Серед тих, хто знає про факти насильства, 54,6% повідомили про фізичне насильство, а 45,4% – про сексуальне насильство. Це свідчить про те, що випадки фізичних атак є більш поширеними, проте частка сексуального насильства також є надзвичайно високою. Подібні результати підтверджують необхідність забезпечення доступу до спеціалізованої підтримки для постраждалих, включаючи психологічну, соціальну та правову допомогу. Лише 26,9% постраждалих від насильства звернулися за допомогою, тоді як 30,8% не зверталися за допомогою, а 42,3% респондентів не знають, чи робили це їхні знайомі чи родичі. Це свідчить про значний рівень прихованості проблеми, що може бути

пов'язано зі страхом розголошу, недовірою до системи правосуддя або браком інформації про доступні сервіси допомоги. Високий відсоток невизначеності серед респондентів також вказує на те, що тема насильства залишається табуованою, і багато постраждалих не розповідають про пережите навіть близькому оточенню

Досвід насильства серед респондентів. Дані опитування свідчать, що 9,3% респондентів особисто стикалися з насильством під час війни. Це означає, що майже кожен десятий опитаний став жертвою насильства і був готовий відкрито заявити про це. В умовах війни та соціальної нестабільності цей показник є надзвичайно високим, адже багато постраждалих можуть замовчувати свій досвід через страх, недовіру або травматичний стан. Це вказує на серйозну соціальну проблему, що вимагає посиленої уваги як з боку державних структур, так і з боку міжнародних та громадських організацій.

Найпоширенішою формою насильства серед постраждалих є психологічне насильство (84,8%), це свідчить про високий рівень емоційного впливу, з яким стикаються люди у кризових умовах. Фізичне насильство (9,1%) хоч і зустрічається рідше, проте його наявність навіть серед невеликої вибірки вказує на серйозну загрозу для особистої безпеки громадян. Економічне насильство (18,2%), що включає позбавлення ресурсів або фінансовий контроль, в умовах недостатніх фінансових ресурсів може бути джерелом погіршення психологічного стану, а також супроводжуватися іншими видами насильства. Зазначені «інші форми» насильства (12,1%) можуть включати соціальну ізоляцію, дискримінацію або примус до небажаних дій, або обиратися респондентами за умови небажання вказувати вид насильства з яким вони стикалися

Звернення по допомогу. Щодо звернень по допомогу, серед тих респондентів, що стали жертвами насильства, 80,5% зверталися до поліції та соціальних служб. 14,6% вирішили звернутися до органів місцевого самоврядування. Найменше у таких випадках зверталися до психологів (2,7%), близьких та благодійних фондів (тотожний результат 1,1%). Щодо ефективності допомоги, маємо такий результат: 25,6% оцінюють її як ефективну, а 24,6% як скоріше ефективну. Однак при цьому 22,1% оцінюють надану допомогу, як цілком не ефективну, а 17,2% зазначають, що не отримали допомоги. Даний результат підтверджує припущення про проблеми у реагуванні на питання насильства, з якими стикається постраждала особа.

Стан зайнятості. Дані опитування свідчать, що 33,5% респондентів не працюють і не планують шукати роботу, що здебільшого обумовлено віком. Водночас 26,4% планують знайти роботу, це вказує на значний потенціал для програм із працевлаштування та інтеграції ВПО в економіку приймаючих громад. При цьому 30,4% респондентів вже мають офіційне місце роботи, тобто змогли інтегруватися в нові умови життя, а ще 9,7% працюють неофіційно. Головною причиною,

яка заважає людям знайти роботу, є сімейні обов'язки (39,9%), зокрема догляд за дітьми або хворими родичами. Також значною перешкодою є проблеми з транспортом (23,8%) та відсутність роботи у бажаній сфері (16,4%). Брак соціальних зв'язків (8,0%) також відіграє важливу роль, адже багато людей шукають роботу через особисті рекомендації. Менше респондентів зазначили низький рівень освіти (10,5%), що свідчить про потребу у програмах підвищення кваліфікації. В категорію «інше» увійшли здебільшого вік, пенсійний статус та проблеми зі здоров'ям.

Результати опитування демонструють, що 67,7% респондентів не намагалися знайти роботу самостійно, що свідчить про високий рівень пасивності або невпевненості в ринку праці. Лише 28,8% респондентів активно шукали роботу, що вказує на обмежений рівень самостійної ініціативності. Такий низький показник може пояснюватися кількома факторами: відсутність доступних вакансій, низька мотивація до працевлаштування, страх втрати соціальних виплат, брак інформації або досвіду самостійного пошуку роботи.

Одним із тривожних висновків дослідження є те, що 23,9% респондентів заявили про випадки *гендерно-зумовленого насильства* або сексуальних домагань під час пошуку роботи. Це означає, що майже кожен четвертий респондент стикався з ситуаціями, коли його права порушували через стать, вік або соціальний статус. Водночас лише 1,1% опитаних заявили, що їм важко сказати, чи вони стикалися з такою проблемою, а 1,9% оцінили свій досвід як «скоріше ні». Це свідчить про доволі високий рівень усвідомлення проблеми серед респондентів, адже більшість із них змогли чітко відповісти на це запитання.

Взаємодія з центрами зайнятості. Результати опитування свідчать, що 80,7% респондентів не зверталися до центрів зайнятості, а лише 19,3% зробили це. Такий низький рівень звернень може свідчити про низьку довіру до ефективності цих установ, труднощі з доступом або відсутність інформації про доступні послуги. Враховуючи, що значна частина респондентів перебуває в пошуку роботи або взагалі не працює, очікувалося б, що центри зайнятості будуть ключовим інструментом підтримки. Майже половина респондентів (49,2%) не знають про програми, що реалізуються центрами зайнятості. Водночас найбільш відомими є виплати по безробіттю (32,9%), програми з перекваліфікації (21,7%) та соціальні пільги (19,0%). Програми підтримки підприємництва відомі лише 17,7% респондентів, що вказує на потребу в активнішому інформуванні щодо можливостей започаткування власної справи.

Однією з основних причин, чому люди уникають звернення до центрів зайнятості, є недовіра до їхньої ефективності. Близько 27% респондентів вважають, що ці установи не здатні реально допомогти у працевлаштуванні. Часто таке сприйняття формується на основі попереднього негативного досвіду або стереотипного уявлення про

роботу центрів. Ще одним значним бар'єром є територіальна недоступність, яку зазначили 19,7% респондентів. Це особливо актуально для мешканців сільської місцевості та внутрішньо переміщених осіб, які опинилися у нових регіонах. 6,9% опитаних також зіштовхуються з юридичними перешкодами, такими як формальна зайнятість, яка заважає їм реєструватися в центрі зайнятості. Водночас майже 44,8% респондентів назвали інші причини, які впливають на їхнє рішення не звертатися до центрів зайнятості. Відкриті відповіді свідчать про такі обставини: вік, стан здоров'я, сімейні обов'язки, догляд за дітьми або літніми родичами.

Висновки. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) стикаються з високим рівнем стресу, емоційного виснаження та труднощами адаптації до нових умов життя. Багато респондентів відзначають низький психологічний стан. Найактуальнішими запитами у сфері психологічної підтримки є питання ментального здоров'я, подолання стресу, адаптації до умов війни та міжособистісні конфлікти в сім'ї. Попри це, рівень запиту до психологів залишається невисоким, що може бути зумовлено як браком довіри до спеціалістів, так і недостатньою поінформованістю про доступні сервіси допомоги. Значна частина респондентів стикається з серйозними фінансовими труднощами, пов'язаними із забезпеченням базових потреб. Найбільш критичними є витрати на оплату комунальних послуг, купівлю медикаментів, продуктів харчування та оренду житла. Багато ВПО не мають стабільного доходу, що ускладнює можливість облаштування побуту та відновлення житлових умов. Також спостерігається потреба в розширенні гуманітарної допомоги, зокрема у вигляді предметів першої необхідності, засобів гігієни та підтримки у сфері охорони здоров'я. Кожен десятий респондент (9,3%) особисто зазнав насильства під час війни, а ще 14,4% знають про подібні випадки серед своїх знайомих або родичів. Найпоширенішими формами є психологічне (84,8%) та фізичне (9,1%) насильство, що свідчить про масштабність проблеми. Водночас більшість постраждалих не звертаються по допомогу через страх, сором, недовіру до правоохоронних органів або відсутність інформації про доступні механізми підтримки. Це підкреслює необхідність посилення юридичної допомоги, створення спеціалізованих сервісів та розширення можливостей анонімного звернення.

Рівень офіційної зайнятості серед респондентів є відносно низьким: лише 30,4% працюють офіційно, у той час як понад 33,5% не планують шукати роботу найближчим часом. Основні перешкоди у працевлаштуванні включають відсутність відповідних вакансій у регіоні, сімейні обов'язки (догляд за дітьми та родичами), транспортну недоступність та низькі зарплати. Окремою проблемою є випадки дискримінації та гендерно-зумовленого насильства під час пошуку роботи – з цим стикалися 23,9% респондентів, що вимагає посилення захисту трудових прав і механізмів реагування на подібні ситуації. Центри

зайнятості не є розповсюдженим інструментом працевлаштування, оскільки 80,7% респондентів не зверталися до них у пошуку роботи. Головні причини – недовіра до їхньої ефективності, страх втрати соціальних виплат, віддаленість установ та низька поінформованість про доступні можливості. 49,2% опитаних взагалі не знають про існуючі програми підтримки працевлаштування, що свідчить про недостатню інформаційну роботу. Важливо розширювати комунікаційні кампанії та впроваджувати механізми дистанційного консультування, щоб підвищити залученість громадян.

Список використаної літератури

1. Бубняк С., Ілік Х. Соціолого-статистичний аналіз результатів моніторингу ВПО в Україні: 2014–2020 рр. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: суспільство та держава: 30 років незалежності України* : матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 вересня 2021 р. Київ : Наукова столиця, 2022. С. 170.
2. Єнін М., Заєць О. Соціальна адаптація та інтеграція біженців за кордоном (приклад Польщі). *Трансформація українського суспільства в цифрову еру* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., Одеса, 23 березня 2023 р. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», 2023. С. 132–136.
3. Куц Г., Наконечний В., Куц Ю., Сергєєва О. Державна політика соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у Харківській області України. *State Formation. Regional and Industrial Management*. 2021. № 1(30). DOI: 10.34213/db.21.01.05.
4. Тітар І. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця. *Український соціум*. 2016. № 4(59). С. 58–60.

Khrustaliyov F. S. Problems faced by internally displaced persons (based on the example of communities in Zaporizhia and Sumy regions)

The article is devoted to identifying, through sociological research, the main problems faced by internally displaced persons (IDPs) in the Zaporizhia and Sumy regions of Ukraine. It is noted that internally displaced persons (IDPs) face a high level of stress, emotional exhaustion and difficulties in adapting to new living conditions. The most urgent requests in the field of psychological support are issues of mental health, overcoming stress, adaptation to war conditions and interpersonal conflicts in the family. A significant part of the respondents face serious financial difficulties related to ensuring basic needs. The most critical are the costs of paying for utilities, purchasing medicines, food and renting housing. Many IDPs do not have a stable income, which makes it difficult to arrange their daily lives and restore their living conditions. There is also a need to expand humanitarian assistance, in particular in the form of basic necessities, hygiene products and support in the field of health care. Every tenth respondent (9.3%) personally experienced violence during the war, and another 14.4% know of similar cases among their acquaintances or relatives. The most common forms are psychological (84.8%) and physical (9.1%) violence, which indicates the scale of the problem. At the same time, most victims do not seek help due to fear, shame, distrust of law enforcement agencies or lack of information about available support mechanisms. This emphasizes the need to strengthen legal aid, create specialized services and expand the possibilities of

anonymous appeals. The level of formal employment among respondents is relatively low: only 30.4% work officially, while over 33.5% do not plan to look for work in the near future. Employment centers are not a common tool for employment, since. The main reasons are distrust in their effectiveness, fear of losing social benefits, remoteness of institutions and low awareness of available opportunities.

The article contains recommendations for improving the living conditions of internally displaced persons.

Key words: *Internally displaced persons, sociological research, living conditions, humanitarian aid, psychological difficulties, employment, adaptation.*

УДК 658.8:338.24

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.107.10>

Н. Б. ШУСТ

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри філософії, соціології та політології
Державний торговельно-економічний університет

О. О. ПОСТОЙ

магістрантка кафедри філософії, соціології та політології
Державний торговельно-економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ РЕКРУТИНГУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті зазначено, що особливості формування інформаційних технологій (ІТ) в рекрутингу та сучасний ринок праці, які динамічно змінюються під впливом викликів, пов'язаних з глобалізацією усіх процесів, трансформацією технологій в умовах інформаційного суспільства. Знання та інформація стають одними із ключових ресурсів країни, масштаби використання яких прирівнюються до використання традиційних ресурсів, і доступ до них є одним з основних факторів соціально-економічного розвитку держави. Тому кожна країна сьогодні вважає одним з пріоритетних завдань формування посиленого розвитку інформаційної інфраструктури. Було визначено особливості ІТ-ринку та специфіку ІТ-рекрутингу як окремого сегменту управління. Кадрове забезпечення та необхідність у ньому з кожним роком змінюється, все частіше виникає потреба у швидкій зміні персоналу, адаптованого до нових викликів. Для України актуальним є пошук нових напрямів розвитку та інвестування, передусім у стратегічно важливі й перспективні галузі, до яких відносять галузь інформаційних технологій. HR-менеджери все частіше стають відповідальними за процес набору персоналу, його навчання та розвиток – це потребує значних інвестиційних ресурсів. Альтернативою стають рекрутингові компанії, які набувають все більшої популярності серед європейських та українських підприємств, які бажають якнайшвидше знайти відповідних кандидатів. Таким чином, розвиток ІТ рекрутингових послуг допомагає компаніям залучати найкращих фахівців на ринок та вибудовувати кадрову політику на майбутнє. Дефіцит кваліфікованих кадрів, який зумовлений трудовою міграцією та високою конкуренцією на ринку праці в Україні, став серйозною перешкодою для стабільного розвитку багатьох галузей. У цих умовах роль рекрутингових агентств та інноваційних технологій, таких як великі дані та штучний інтелект, зростає, оскільки вони дозволяють не лише оптимізувати процеси підбору кадрів, але й швидко адаптуватися до змінюваного попиту.

Ключові слова: інформаційне суспільство, глобалізація, інформаційні технології, рекрутинг, ринок праці, управління персоналом.

Постановка проблеми. Інформаційне суспільство характеризується зміною структури світової економіки та конфігурації світу, меж між країнами та народами. Водночас знання та інформація стають одними із ключових ресурсів країн, масштаби використання яких прирівнюються до використання традиційних ресурсів, і доступ до них є одним з основних факторів соціально-економічного розвитку держав. Тому кожна країна сьогодні вважає одним з пріоритетних завдань формування та посилення розвитку інформаційної інфраструктури [13]. Водночас новітні інформаційні технології, проникаючи в усі сфери суспільства [11, 14], продукують не лише нові можливості щодо вирішення, а й низку проблем, яку необхідно досліджувати. В умовах післявоєнного відновлення економіки України важливим чинником стане розвиток інформаційних технологій, які відкривають нові можливості для бізнесу та зайнятості [10]. З огляду на глобалізацію ринку праці та стрімкий розвиток технологій, ІТ-сектор стає не лише рушійною силою економіки, але й основою для інноваційного зростання. У цьому контексті особливу увагу слід приділити формуванню та розвитку ІТ-рекрутингу [12], який стає ключовим елементом для залучення кваліфікованих фахівців у сферу інформаційних технологій. Ефективний рекрутинг здатен забезпечити відповідність між потребами ринку праці та наявними навичками трудових ресурсів, сприяючи оптимізації процесів найму та зниженню рівня безробіття. Таким чином, розвиток ІТ-рекрутингу не лише підвищує конкурентоспроможність підприємств, але й формує основу для сталого економічного відновлення в Україні в умовах нових викликів.

У сучасних умовах, коли висококваліфіковані спеціалісти мають можливість обирати місце роботи в глобальному масштабі, роль рекрутингових агентств у забезпеченні відповідності попиту і пропозиції на ринку праці стає особливо важливою. А особливо після закінчення воєнного стану країна стикнеться з численними викликами, зокрема з дефіцитом кадрів і потребою у відновленні економіки, що зумовлює зростання конкуренції на ринку праці. Тому адаптивність рекрутингових процесів, які враховують не лише локальні, але й глобальні тренди, стає необхідною умовою для залучення та утримання кадрів.

Таким чином, розвиток ринку працевлаштування постає як критично важливий елемент, що сприяє відновленню економіки. Однак проблема трудової міграції, коли кваліфіковані спеціалісти виїжджають за кордон у пошуках кращих умов, створює дефіцит кадрів в Україні. Висока конкуренція змушує компанії залучати найкращих фахівців, що ускладнює їх функціонування. Рекрутмент, у свою чергу, стає важливою індустрією, яка дозволяє ефективно використовувати інтелектуальний потенціал країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти особливостей формування інформаційних технологій в рекрутингу та розвитку сучасної економіки висвітлюються українською

науковою спільнотою. М. Бублик, Т. Копач, Ю. Гаранджук, О. Малюта, О. Кравчук, І. Варіс, М. Перкова розглядали питання рекрутингу щодо людського капіталу у воєнний та післявоєнний час. Однак системне дослідження відсутнє, так як ринок праці динамічно змінюється під впливом викликів, пов'язаних з глобалізацією усіх процесів, трансформацією технологій в умовах інформаційного суспільства, тому питання адаптації сфери зайнятості до нових умов вимагають постійного дослідження у часі.

Мета статті – дослідити особливості формування інформаційних технологій в рекрутингу і формування сучасного ринку праці та системна адаптація сфери зайнятості до особливостей інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Професійний відбір працівників є критично важливим для підвищення продуктивності організацій, оскільки невідповідність кваліфікації може негативно вплинути на їхню ефективність. Це підкреслює значимість комплексного підходу до управління персоналом, що включає в себе не лише процеси підбору кадрів, але й постійне навчання та розвиток співробітників [6]. Управління персоналом як цілеспрямований вплив на людський аспект організації охоплює різноманітні методи управлінського впливу та умови, в яких працюватимуть майбутні спеціалісти. Формування їхніх навичок дозволить згодом максимально використовувати трудовий потенціал співробітників на користь організації [5]. Ринок праці слугує стартовою точкою для стратегічного кадрового менеджменту та управлінської діяльності всередині організації. Варто підкреслити, що ринок праці є насамперед економічною категорією, тому пріоритети його дослідження лежать у сфері економічних наук [3], але з урахуванням особливостей розвитку суспільства.

Аналіз сучасного ринку праці в Україні свідчить про суттєві зміни, викликані війною. На початку повномасштабного вторгнення у 2022 році кількість вакансій зменшилася більш ніж у 10 разів, а конкуренція серед шукачів зросла у 7 разів. Проте з початком 2023 року ситуація почала поліпшуватися: конкуренція повернулася до рівня, близького до докризового. Ці зміни вказують на необхідність розробки нових підходів у управлінні персоналом, які зможуть врахувати сучасні виклики та тенденції на ринку праці [7].

Станом на 2024 рік, дефіцит кадрів залишається критичною проблемою для української економіки. Понад 70% роботодавців зазнають труднощів із заповненням вакансій через брак кваліфікованих спеціалістів, особливо в таких регіонах, як Київ, Харків і Вінниця, де зосереджено найбільше пропозицій роботи. У Вінницькій області, наприклад, кількість вакансій перевищує показники до війни, що свідчить про поступове відновлення ринку праці в деяких регіонах. Водночас, інші області, такі як Дніпропетровська та Запорізька, продовжують відчувати значні труднощі, що свідчить про нерівномірність відновлення економіки та ринку праці [2].

У 2023 році близько 41% працюючих в Україні мали можливість працювати віддалено, що суттєво змінило структуру зайнятості та споживання праці. В ІТ-індустрії зберігається стабільний попит на кваліфіковані кадри, при цьому понад 80% фахівців виявляють готовність до зміни місця роботи за кращих умов. Це вказує на важливість адаптації роботодавців до нових реалій і впровадження інноваційних стратегій для залучення та утримання кадрів, які є важливими для стабільності та зростання бізнесу [8].

В умовах післявоєнного відновлення український ІТ-рекрутинг зазнає значних змін завдяки впровадженню новітніх технологій, таких як великі дані (Big Data) та штучний інтелект (ШІ). Ці інновації покращують процес найму, роблячи його більш ефективним і адаптивним до потреб ринку праці. Зокрема, аналітичні можливості, які надають великі дані, дозволяють рекрутерам аналізувати попит на специфічні навички, зарплатні тенденції та формувати цілеспрямовані стратегії найму. Це, в свою чергу, дозволяє швидше виявляти затребувані спеціалізації, що є критично важливим в умовах зростаючої конкуренції на ринку праці [4].

Штучний інтелект, у свою чергу, автоматизує етапи рекрутингу, такі як первинний відбір кандидатів, що скорочує час на їх пошук та підвищує якість підбору кадрів. Це особливо важливо в умовах високої конкуренції, де рекрутери прагнуть швидко знайти та оцінити кандидатів, які відповідають вимогам вакансій [1]. Ці технології відкривають нові можливості для українських компаній у залученні міжнародних кандидатів, що сприяє формуванню конкурентоспроможного ринку праці в Україні.

Оскільки у сфері інформаційних технологій (ІТ), соціальні мережі є важливим інструментом, онлайн-простір є місцем, де формуються перші враження. LinkedIn поступово перетворюється на основну платформу для професіоналів, особливо в ІТ-секторі. На цій платформі експерти та ентузіасти можуть продемонструвати не лише свої досягнення та знання, але й створити віртуальне суспільство як засіб спілкування для встановлення нових контактів та розвитку кар'єри.

Сьогодні участь соціальних мереж, насамперед LinkedIn, у роботі та побудові особистого іміджу стає дуже важливою. Цей сайт дає можливість не тільки знайти роботу в ІТ-сфері, а й похвалитися власними перемогами, продемонструвати вміння та налагодити корисні зв'язки в певній сфері.

LinkedIn є основною платформою для демонстрації професійного іміджу та налагодження зв'язків. Майже кожен айтішник має там свій профіль, і значна частина активно займається його просуванням для розширення кола та отримання нових можливостей. З того, що ми самі бачили, більшість відвідують LinkedIn майже щодня, що показує, яке місце він займає як основний інструмент для відстеження нових вакансій, для спілкування з колегами та однодумцями. Серед функцій,

якими користуються професіонали за власними спостереженнями, були перегляд статей і публікацій, отримання консультацій експертів та зацікавлення подіями, вебінарами. Професіонали також стикаються з труднощами на платформах: конкуренція є основною проблемою та потребою постійно оновлювати свій профіль, щоб залишатися помітним для рекрутерів і роботодавців.

Не варто недооцінювати роль платформи в житті IT-спільноти, адже це не лише життєво важливий інструмент для розвитку кар'єри, а й необхідний засіб формування професійних контактів післявоєнного відновлення та подальшого розвитку українського IT-рекрутингу в умовах інформаційного суспільства. Для IT-спільноти LinkedIn не означає лише пошук роботи, але і засіб для створення особистого бренду та професійної репутації.

Висновки. У результаті аналізу формування та розвитку IT-рекрутингу в Україні в післявоєнний період стає очевидним, що цей процес є надзвичайно важливим для відновлення економіки країни. Дефіцит кваліфікованих кадрів, який зумовлений трудовою міграцією та високою конкуренцією на ринку праці, став серйозною перешкодою для стабільного розвитку багатьох галузей. У цих умовах роль рекрутингових агентств та інноваційних технологій, таких як великі дані та штучний інтелект [10], зростає, оскільки вони дозволяють не лише оптимізувати процеси підбору кадрів, але й швидко адаптуватися до змінюваного попиту в умовах інформаційного суспільства. Україна має успіхи в IT-сфері, адже українські продукти отримують світове визнання і популярність, а розвиток IT рекрутингових послуг допомагає компаніям залучати найкращих фахівців на ринку та вибудовувати кадрову політику на майбутнє.

Список використаної літератури

1. Виклики, тренди, нові реалії: що чекає на рекрутерів у 2024 році? CHI IT Academy, 2024. URL: <https://chiacademy.software/blog/sho-chekaye-na-rekruteriv-u-2024-roci>
2. Майбутнє ринку праці України: ключові тренди у 2024 році. Мінфін, 2023. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2023/12/20/118205352/>
3. Основні характеристики ринку праці України у першому півріччі 2024 року. Національний інститут стратегічних досліджень, 2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-ryнку-pratsi-ukrayiny-u-pershomu>
4. Ринок праці в IT 2024 року. Прогнози та сподівання. Speka, 2024. URL: <https://speka.media/rinok-praci-v-it-2024-roku-prognozi-ta-spodivannya-p2x16d>
5. Рущенко І. П. Робота з персоналом організацій : навчальний посібник / І. П. Рущенко. Харків : Видавництво «Форт», 2013. 460 с.
6. Управління персоналом: суть завдання, основні принципи. Бібліотека економіста, 2003. URL: <https://library.if.ua/book/45/3055.html>
7. Хворостяний, В. С. Дослідження сучасного стану ринку праці та змін в структурі зайнятості працівників IT-галузі економіки України. *Проблеми*

сучасних трансформацій. *Серія: економіка та управління*, (13). 2024. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-13-03-07>

8. Як розвивається ІТ-індустрія під час війни: результати IT Research Ukraine 2023. Міністерство цифрової інформації України, 2023. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/yak-rozvivayetsya-it-industriya-pid-chas-viyni-rezultati-it-research-ukraine-2023>

9. Шуст Н. Штучний інтелект в освіті в умовах інформаційного суспільства. *Фундаментальні та прикладні проблеми суспільства: історія, сьогодення, майбутнє* [Електронний ресурс] : тези доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 квіт. 2025 р.) / відп. ред. А. Кравченко. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2025. С. 289–292. URL: <https://ur.knute.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a5bb35f7-e0ee-4c83-9878-05b55f2391b1/content>

10. Шуст Н. Б. Правове регулювання відкритих освітніх ресурсів як об'єкта цивільних правовідносин. *Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі* : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Київ, 1 березня 2019 р.). Том 2. Тернопіль : Вектор, 2019. С. 164–165.

11. Шуст Н. Б., Антонюк А. І. Інтелектуальне право у сфері інформаційних технологій в Україні. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. К. : НАУ, 2020. № 1(54). С. 127–134. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/14550>

12. Шуст Н., Постой О. Особливості рекрутингу щодо формування людського капіталу в Україні. *Успіхи і досягнення у науці*, 5(15), 2025. С. 1384–1395. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/24388/2436>

13. Shust, N., Semen, N., Bilohrats, K., Ivanytska, B., Pavlyshyn, N., & Hotsur, O. (2023). National Strategy of Information Society in the Realities of Ukraine. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 14(2), 242–256. URL: <https://doi.org/10.18662/brain/14.2/453>

14. Shust N., Smorodina A. Open education resources as sociocultural paradigm and their regulation from the point of view of Ukrainian copyright law. *Jurisprudence in the modern information space: Collective monograph*. Accent Graphics Communications & Publishing. 2019. P. 248–264. URL: <http://doi.org/10.33531/monograph.2019.1>

Shust N. B., Postoi O. O. Features of the formation and development of information technologies of recruiting in the conditions of the information society

The article states that the peculiarities of the formation of information technologies (IT) in recruiting and the modern labor market, which are dynamically changing under the influence of challenges associated with the globalization of all processes, the transformation of technologies in the information society. Knowledge and information are becoming one of the key resources of the country, the scale of use of which is equated to the use of traditional resources, and access to them is one of the main factors in the socio-economic development of the state. Therefore, each country today considers the formation of enhanced development of information infrastructure to be one of the priority tasks. The features of the IT market and the specifics of IT recruiting as a separate segment of management were determined. Staffing and the need for it are changing every year, and there is a need for rapid change of personnel, including those adapted to new challenges. For Ukraine, it is urgent to search for new areas of development and investment, primarily in

strategically important and promising industries, which include the information technology industry. HR managers are increasingly becoming responsible for the recruitment process, its training and development – this requires significant investment resources. An alternative is recruiting companies, which are becoming more and more popular among European and Ukrainian enterprises that want to find suitable candidates as soon as possible. Thus, the development of IT recruiting services helps companies attract the best specialists in the market and build a personnel policy for the future. The shortage of qualified personnel, which is caused by labor migration and high competition in the labor market in Ukraine, has become a serious obstacle to the stable development of many industries. In these conditions, the role of recruiting agencies and innovative technologies such as big data and artificial intelligence is growing, as they allow not only to optimize recruitment processes, but also to quickly adapt to changing demand.

Key words: *information society, globalization, information technology, recruitment, labor market, personnel management.*

НОТАТКИ

Наукове видання

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 107

Редактор: А. О. Бессараб
Технічний редактор: Ю. В. Бабич
Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

Підписано до друку 20.06.2025 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 6,10. Наклад 300. Замовлення № 0825/652.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.